

SOCIETAS ET ECCLESIA

7

A Societas et Ecclesia sorozat eddig megjelent kötetei:

1. Kósa László: Egyház, társadalom, hagyomány (1993)
2. Molnár Attila: „A protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása (1994)
3. Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között (1995)
4. Tóth Krisztina: A gyermelyi református egyház története (1999)
5. Kertész Botond: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben (2002)
6. Rajki Zoltán: A H. N. Adventista Egyház története 1945 és 1989 között Magyarországon (2003)

SOCIETAS ET ECCLESIA

7

KOVÁCS I. GÁBOR

„NÉPEGYHÁZ” – „HITVALLÓ EGYHÁZ”,
MISSZIÓ ÉS HITVALLÁSOS ISKOLA

(Előadások, cikkek 1986–2011)

BUDAPEST, 2012

SOCIETAS ET ECCLESIA
A Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület kiadványai

7

Sorozatszerkesztő:
KOVÁCS I. GÁBOR

A kötet kiadását a Dunamelléki Református Egyházkerület
támogatta

A kötet eladásából származó bevétel
a Hernádszurdoki Református Egyházközség számára lett felajánlva

A külső borítón:
Debrecen középkori Szent András-templomának gótikus záróköve,
Kósa Géza rajza

MPKE kiadás
Felelős kiadó: Tőkéczi László

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

Nyomás:

ISBN
ISSN

Tartalom

I.

Magyar társadalom – református egyház – misszió

(A balatonszárszói Református Értelmiségi Konferenciákon elhangzott előadások és hozzászólások, 1992–2003)

Előadások

Reformátusok a mai magyar társadalomban (1992)	9
A Magyarországi Református Egyház küldetése a szociológus szemével (1998)	18
Mit kell tennünk népünk megújulásáért (1999)	30
„Statistikai keresztyének” és a missziói parancs – Reformátusok a 2001. évi magyarországi népszámlálásban (2003)	37

Hozzászólások

A Magyarországi Református Egyház egysége, a szolgáló felelősség határa és a véleménynyilvánítás joga (1999)	63
Őszintén a keresztyén iskoláról és a misszióról (1999)	66
Református felsőoktatási kollégiumokat (1999)	69

II.

Hitvallásos iskola – keresztyén jellemformálás

(A Keresztyén Nevelés c. folyóirat szerkesztőségében, 1995–2000)

Publicisztika

Apáczai Csere János öröksége (2000)	73
„Ahol Krisztussal találkozik a gyermek és az ifjú...” (1999)	76
Református iskoláink a számok tükrében (1997)	78
Töprengések iskoláinkról s a talentumokról az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny kapcsán (1995)	83
Isten ítélete, kegyelme s a mi felelősségünk – Az Országos Református Tanáregyesület konferenciája Sárospatakon, 1999. november 12–14.	86
Áldás, békesség – adventi élmény távlatból (1998)	92
A Keresztyén Nevelés levelesládájából (1999)	94

Ismeretterjesztés

Magyar gimnáziumtörténeti vázlatok Kodály Zoltán iskolája kapcsán (1998)	95
Izraelita felekezeti iskolák régen és most (1996)	104
Iskolai évkönyveink egykor és ma (1996)	107
Népi kultúra a református iskolában (1999)	112
A magyar református gyülekezeti énekeskönyvek történetéről / A magyar református zeneanyanyelvről szóló különszámhoz/ (1999)	113
A „Humanizmus és reformáció” című könyvsorozat néhány kötetéről (1996)	115
„Mit csináltak a pápai diákok 1848-ban?” (Pro bono publico) (1996)	119
Hittantanítás a népiskolákban 1949-ig (1999)	122
Iskolamonopólium és világnézeti homogenizáció – Ötven éve államosították iskoláinkat (1998)	123
A hittanoktatás stációi az állami ateista indoktrináció éveiben (1999)	127
Irodalmunk protestáns kincseiből: Tompa Mihály – „Isten keze rajtam fekszik folyvást és súlyosan” (1997)	131
Száz éve született Kodolányi János (1999)	137
Milleniumi Olvasókönyv – Milleniumi Daloskönyv (2000)	138

III.

Egyháztörténet a szülőföldről Budapestig (Előadások, könyvismertetések 1986–2011)

Mater Eklézsiám: Hernádszurdok – A „népegyház” sorsa

Ünnepi emlékezés az abaúji Hernádszurdok református gyülekezetének múltjára (1986)	143
Adatok a hernádszurdoki református egyház múltjából (2011)	154
Emlékek a hernádszurdoki református gyülekezet életrendjéről 1940 és 1979 között (2011)	157

A „hitvalló egyház” formálódása és a református azonosságtudat

Ismertetés Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten I-II. című monográfiáról (2006)	163
Ismertetés Kósa László: Tartozni valahová. Protestantizmus és református azonosságtudat című tanulmánykötetéről (2009)	172

I.
MAGYAR TÁRSADALOM
– REFORMÁTUS EGYHÁZ – MISSZIÓ

A balatonszárszói Református Értelmiségi Konferenciákon
elhangzott előadások és hozzászólások

1992–2003

*A Magyarországi Református Egyház balatonszárszói
Soli Deo Gloria konferenciaközpontja a négyszáz személyes
amfiteátrummal*

Reformátusok a mai magyar társadalomban (1992)

Megrendült lélekkel szólalok meg itt Szárszón, az 1942-es Magyar Testvériség Tábor 50. évfordulójára rendezett konferencián. Édesapám jut eszembe, a drága sárospataki alma mater s Újszász Kálmán Faluszemináriumának neveltje, a Népfőiskola buzgó szervezője, aki energiákkal teli ifjú lelkészként szintén részt vett amaz ötven évvel ezelőtti sereglésen. A Szentlélek segítségével nagy feladatra készülődtek. A magyar reformátusság legszebb hagyományaihoz híven az egyház, a társadalom és az ország megújítását kívánták szolgálni. Ahogy Vatai László, az akkori konferencia egyik szervezője hittel vallotta egy nemrégén készült interjúban: „az évszázadok óta sejtjeinkbe rekesztett demokratikus átváltozás hajtóereje robbanásszerűen tört elő.”

Mi lett azonban a sorsa e nemes célra szerveződő református értelmiségi nemzedéknek? Álmaik vetése letiportatott, s megalkudtak bár vagy ellenálltak, alkalmazkodtak vagy túlalkalmazkodtak, a történelem Ura erősen megpróbálta hűségüket. Sokan közülük már elmentek „a minden élők útján”. Köztük édesapám is, akinek abaúji falujából az a 250 lelkes nyáj több mint fele szertefutott ugyan a nagyvilágba, ő mégis, botladozva bár, de 40 évig, haláláig hűséggel állott őrhelyén, s a kegyelembe vetett erős hittel írathatta fejfájára: „Ne félj, mert megváltottalak!”

Szorongva kérdezem azonban, mi van az én nemzedékemmel? Mi van a negyvenévesekkel? Hol van a református értelmiségnek ez a nemzedéke? Hol vannak a harmincévesek s a még fiatalabbak? Hol vannak az ároni ivadékok, a kántortanítók unokái, a bibliai parasztemberek, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben hitre jutott tanoncok értelmiségi utódai? Meg kell vallanunk, hogy megfogyatkoztunk. Megfogyatkoztunk a hitben is. Bűnvallással kell megvallanunk, hogy bizony sokszor nem volt elegendő bátorságunk bizonyosságot tenni. Szétszórattunk, és alig-alig ismerjük egymást. Egymásra kell találnunk az örökkévaló szeretet Istenében, a közös eszmények és célok jegyében, mert az aratnivaló sok és a munkás kevés, de egymás hite által erősödve mégis többre jutunk. Ennek jegyében vállalkoztam arra, hogy a szociológia segítségével járulok hozzá a számvetéshez, a helyzet felméréséhez, a tennivalók számbavételéhez. Mivel azonban nem vagyok vallásszociológus, nem végeztem ezen a területen eredeti kutatásokat, ezért inkább csak összekalásztam és bemutatom azokat a vizsgálatokat, adatfelvételeket, amelyekből információk nyerhetők a magyar református társadalom helyzetéről. (Elsősorban *Tomka Miklós* publikációira támaszkodtam, s nagy haszonnal forgattam „Magyar katolicizmus 1991” [Bp., 1991] című könyvét.)

A legelső kérdés az, hogy hányan is vagyunk magyarországi reformátusok. Ehhez persze azt is el kellene döntenünk, kit tekinthetünk reformátusnak. A polgári korszakban a népegyházi keretek gyengülése ellenére a statisztikusoknak ez

nem jelentett problémát: kit milyen vallásban kereszteltek, ennek alapján minek vallotta magát, s ez egybeesett az egyházfenntartók körével is. 1869-től vannak ilyen jellegű országos adataink, s 1949-ben kérdezték utoljára a népszámlálásnál a felekezeti hovatartozást. 1949-ben az ország lakosságának 70,5 százaléka volt katolikus, 21,9 százaléka református (ez akkor kerekén 2 millió lelket jelentett), 5,2 százaléka evangélikus, 2,4 százaléka pedig egyéb kisebb felekezetekhez tartozott, illetve felekezeten kívüli volt. 1949 után nincsenek pontos, megbízható országos adataink. Ha abból indulunk ki, hogy a reformátusok gyerekei is reformátusok, akkor mára az úgynevezett elvárható, vetített létszám a reformátusoknál 2 millió 200 ezer lenne. A református egyházi közbeszédben ennél kevesebbet, tudniillik kétmillió reformátust szoktak emlegetni. Ennél is kevesebbet mutat *Bucsay Mihály* egyháztörténész professzor számítása. Ő „A protestantizmus története Magyarországon” című könyvében a hetvenes évek végére vonatkozóan 1,9 millió reformátusról beszélt.

Először inkább csak a számokkal való játéknak tűnt, hogy ezt a drasztikus veszteséget (tudniillik a feltételezhető 2 millió 200 ezerhez képest) csak azzal lehetne magyarázni, ha feltennénk, hogy a református szülők gyermekei közül már az ötvenes években nem kereszteltek meg mintegy 10 százalékot, a hatvanas években 20, a hetvenes években pedig 30 százalékot. Katolikus testvéreinknek többé-kevésbé pontos idősoros adataik vannak a keresztelésekről. Eszerint az ötvenes években a katolikusoknál még csaknem 100 százalékból megkeresztelték a gyerekeket. 1970-re a megkeresztelési arány 90 százalékra süllyedt, s a legpusztítóbb hetvenes évek végére 59 százalékkal elérte mélypontját. Azután szolid emelkedéssel 70 százalék fölé ment. A nyolcvanas évek valamennyi ide vonatkozó közvéleménykutatási adata a katolikusoknál ugyanezt a 70 százalék körüli keresztelési, tehát 30 százalékos meg nem keresztelési arányt mutatta.

A reformátusoknál pedig rendre azt, hogy a református szülők gyermekeinek 40–45 százalékát nem keresztelték meg. Ha a nyolcvanas éveknek ezt a jelentős különbségét a két felekezet között meghosszabbítjuk visszafelé is, akkor a reformátusoknál az előbb feltételezett meg nem keresztelési arány jön ki a korábbi évtizedekre. Egyébként amikor a nyolcvanas évek közvéleménykutatásainak a felnőtt népesség vallási megoszlására vonatkozó adatait korcsoportos bontásban néztem, a számítások azt mutatták, hogy e különbségeknek is csak az lehet a magyarázata, hogy a hatvanas években a református szülők gyermekeinek 20 százalékát nem keresztelték meg. *Riskó János* az *Egyház és Világ* c. lapban közölt 1962-es, 1968-as és 1982-es, az egész országra vonatkozó összesített református keresztelési adatokat. A Dunamelléki Egyházkerület összesített adatait pedig az 1950, 1974 és az 1987-es évekre számította ki. Az adatokat egybevettem azzal, hogy az adott években ténylegesen született gyermekek közül elvárhatóan mennyi lenne a református.

A különböző megközelítésekből összecsengően kiderült, hogy a református szülők gyermekeinek a meg nem kereszteltetése valóban az ötvenes években kezdődött, s a hatvanas években kb. 20 százalékot, a hetvenes években 30 százalékot, a nyolcvanas években pedig 40–45 százalékot tett ki. Mindezek alapján bizonyos,

hogy Bucsay adata jó, s ma már a nála említetttnél is kevesebb, 1 millió 800 ezer alatti megkeresztelt reformátussal számolhatunk. Ez azt is jelenti, hogy országosan a reformátusság számaránya 17 százalék alá csökkent, s a felekezeten kívüliek 1 millió 100 ezernyi táborának több mint az egyharmada református származású.

2 millió vagy 2 millió 200 ezer reformátusról tehát csak mint missziós feladatról beszélhetünk. Még drámaibban mutatkozik meg e missziós feladat nagysága, ha azt nézzük meg, hogy egyházaink választói névjegyzékében mennyien szerepelnek. A névjegyzékbe való bekerülés már bizonyos kötődést feltétlenül jelent. Semmi fogódzónk nincs azonban annak megbecsülésére, hogy egy névjegyzékben szereplő személyhez hány családtag tartozhat még. A *Bölcskei* Gusztáv által a református világtalálkozó kötetben közölt adat, miszerint 1989-ben 462 ezren szerepeltek a névjegyzékben, mindenesetre azt jelenti, hogy még a megkeresztelteknek is kevesebb mint felével van kapcsolata gyülekezeteinknek. *Csiszár Ákos* írja le például a *Confessio*-ban, hogy Kisvárdán igen körültekintő munka eredményeként a református illetőségű gyerekek fele vett részt az iskolai vallásoktatásban, s e gyerekeknek majdnem fele volt olyan, akiknek a szüleit a gyülekezeti nyilvántartásban nem találta. Azt hiszem, hogy a missziói munka mellett óriási adminisztratív és szervezői feladatok is várnának lelkészeinkre s a gyülekezeti munkásokra, hogy az 1 millió 800 ezerből, illetve a 2 millió 200 ezerből minél több reformátust megtaláljanak.

Fontos mutatója lenne a vallásszociológiának, hogy a keresztek közül mennyien konfirmálnak. Idősoros országos adataink nincsenek, de azért *Riskó János* már említett adatközlése, s *Boross Géza* *Confessio*-beli (1990/4) adatai alapján kiszámítható volt, hogy 1962-ben a megkereszteltek kb. 55 százaléka konfirmált, 1968-ban 50 százaléka, 1987-ben 36, 1990-ben pedig kb. 40 százaléka. Ez utóbbi tehát az összes református illetőségű gyerekeknek nem sokkal több mint egynegyede.

Érdemes szót ejteni a 18 éven felüli népességnek a szociológiai adatfelvételek segítségével megállapítható néhány jellemzőjéről, megoszlásáról. Közismert, hogy a reformátusság döntő része a Tiszántúlon élt. 1949-ben még a magyarországi reformátusok majdnem fele itt lakott. A Tiszántúlnak ez a magas részesedése mára igen jelentősen csökkent. Szerepe van ebben annak, hogy az országon belüli elvándorlás keletről nyugatra tart, másrészt azonban sok adat bizonyítja azt is, hogy a Tiszántúl nagy kálvinista tömbjeiben (pl. magában Debrecenben is) – kicsit durván kifejezve – nagyobb mértékű az elpogányosodás, mint máshol. Figyelemre méltó változás, hogy Budapesten a korábbiakhoz képest, elsősorban a beköltözések révén megnőtt a reformátusok részaránya, s 1990-re megközelítette az országos átlagot. Ma már Budapesten és Pest megyében él a reformátusok egynegyede.

Lakóhelytípusok szerint az egyes felekezetek elhelyezkedése csak kissé tér el az átlagtól. E mögött persze óriási elmozdulások vannak, hiszen a falusi népesség több mint egyharmada költözött az elmúlt negyven évben városokba. Sőt, jelentős áramlás volt kisebb községekből a nagyobbakba is. Alapos helyzetfelmérés után új gyülekezetek szervezésével is illeszkedni kellene a megváltozott helyzethez. Budapesten például átlagosan több mint 7000 lélek esik egy egyházközségre, míg országosan 1500 református jut egy lelkészre. Szükség volna a körzetesítések egész gyakorlatának s konkrét alakzatainak, valamint a szórványgondozásnak az újra-

gondolására is. Iskolai végzettség vagy foglalkozási csoportok szerint sincs lényeges különbség a felekezetek között. Egyedül az evangélikusok állnak kicsit jobban hagyományos módon minden más felekezetnél, mindkét területen.

Figyelemre méltóak a hittel, illetve a vallásgyakorlás különböző mutatóival foglalkozó adatfelvételek eredményei. Tomka Miklósnak 1972 óta vannak erre vonatkozó, országos, reprezentatív mintán kérdőíves technikával nyert adatai. Ezzel a technikával persze csak azt lehet rögzíteni, amit az emberek válaszolnak. Ez a válasz pedig sok mindentől függhet. Így pl. a kérdés megfogalmazási módjától is. Az egyik változatban 5 válasz közül lehetett választani. 1. Vallásos vagyok az egyház tanítása szerint; 2. Vallásos vagyok a magam módján; 3. Nem tudom eldönteni; 4. Nem vagyok vallásos; 5. Más a meggyőződésem, határozottan nem vagyok vallásos. Az 1978-as mélyponton 8 százalék mondta magát az egyház tanítása szerint, s 36 százaléka a maga módján vallásosnak. 11 százalék nem tudott dönteni, 17 százalék nem vallásos, 23 százalék mondta magát ateistának. Ekkortól, tehát 1978-tól kezdve fokozatosan emelkedik a magukat így vagy úgy vallásosnak mondók aránya. 1990–91-ben több megismételt felvétel szerint már 15–16 százalék az egyház tanítása szerint vallásos, s 50 százalék a maga módján, összesen tehát 66 százalék. A meggyőződéses ateisták aránya 4-5 százalékra zsugorodott. Ezen belül általános tendencia, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségűek között több a vallásos, főleg a kisebb községekben. Ugyanakkor viszonylag sokan mondják magukat vallásosnak az egyetemet végzettek közül, kivált a nagyvárosokban, s főleg Budapesten. Úgy tűnik, a vallásosságnak ez a két pólusa, két tömbje kezd kialakulni, ami persze alapjában két típust is jelent.

Nem szóltunk még az egyes felekezetekhez tartozó válaszolók közötti különbségekről. 1978-tól kezdve a református kérdezettek között minden felvételnél kisebb volt a magukat vallásosnak mondók aránya, mint a katolikusoknak keresztelteik között. 1990-ben a katolikusok 16–17 százaléka mondta, hogy az egyház tanítása szerint vallásos, míg a reformátusoknál csak 10 százalék mondta ugyanezt. A maguk módján vallásosak kategóriájában nincs ilyen nagy különbség. Ha összevonjuk a magukat így vagy úgy vallásosnak mondókat, akkor ezek aránya a katolikusoknál 66 százalék körül van, a reformátusoknál 55–60 százalék. Ha korosztályok szerint vizsgálódunk, a fiatalabb évjáratoknál még erőteljesebb különbségeket találunk. A katolikusoknál még a 30 és 40 év közötti korosztályban is 50 százalék fölött van a magukat valami módon vallásosnak mondók aránya. Református vonatkozásban viszont éppen itt van a nagy törés. Míg a 40–50 évesek között még 52 százalék a vallásos, a 30–40 évesek között már csupán 38 százalék. Vigasztaló, hogy a fiatalabbaknál a gyors zuhanás megállni látszik, stabilizálódás, újabban némi emelkedés tapasztalható. (Igaz viszont, hogy a megfelelő katolikus korosztályok átlagánál ez kb. 15 százalékkal alacsonyabb.)

A vallásgyakorlás három mutatóját méri rendszerint a szociológiai vizsgálatok: a templomba járás gyakoriságát (itt a katolikusok vezetnek), az imádkozás gyakoriságát (ez nagyjából egyenlő az egyes felekezeteknél), és a Bibliaolvasás gyakoriságát (itt a reformátusok vezetnek). Természetesen itt is önbevallásról van szó. Egy egészen friss kutatásnál (TÁRKI-E vizsgálat ISSP Relig Module), amelynek ada-

tait még nem publikálták, a vallásos hit egyes elemeire vonatkozóan tettek fel kérdéseket. Az angolszász minta szerint feltett kérdéseknél a válaszoló négy lehetőség közül választhatott: 1. nem hisz (nem ért vele egyet); 2. úgy érzi, nem hisz (inkább nem ért egyet); 3. úgy érzi, hisz (inkább egyetért); 4. hisz (egyetért). Az egyértelműen „nem hisz”-t válaszolók minden kérdésnél nagyobb arányban fordultak elő a reformátusoknál (kérdésenként 3–15%-kal többen, mint a katolikusoknál). Ugyanakkor az egyértelműen „hisz”-t válaszolók a vallási csodák kivételével minden kérdésnél nagyobb arányban voltak a reformátusok. Csak példaképpen néhány kérdés: „Hisz-e a megváltásban?” Igennel válaszolt a katolikusok 16, a reformátusok 19 százaléka. „Hisz-e az eredendő bűnösségben?” Hisz a katolikusok 21, a reformátusok 28 százaléka. „Egyetért-e azzal, hogy van olyan Isten, aki személy szerint mindenkiel törődik?” Egyetért a katolikusok 16, a reformátusok 23 százaléka. „Egyetért-e azzal, hogy Isten mindenki sorsát előre eldöntötte?” Egyetért a katolikusok 18, a reformátusok 23 százaléka. A bizonytalanabb „úgy érzi, hisz”, illetve „inkább egyetért” kategóriával való összevonás után általában 30–35 százalék közötti irányok jönnek ki.

Összefoglalva a legfontosabb adatokat, a következő kép bontakozik ki. Kevesebb mint 1 millió 800 ezer reformátusnak keresztelt lélek van Magyarországon. A református szülőktől született utódok több mint egyötöde, tehát több mint 400 ezer lélek nincs megkeresztelve. A fiatalabb korosztályokban a meg nem keresztelési arány eléri a 40–45 százalékot. A megkereszteltnek kevesebb mint a fele, a megszületetteknek alig több mint egynegyede konfirmált. A reformátusnak keresztelt 18 éven felüli népesség több mint egyharmada egyértelműen nem vallásosnak mondja magát, soha nem jár istentiszteletre, soha nem olvas Bibliát, nem imádkozik, s hittel kapcsolatos kérdésekre egyértelműen „nem hiszek”-et válaszol. Úgy látszik, minden kapcsolata megszakadt az egyházzal. A képlet másik szélén az egyház tanítása szerint vallásosnak mondja magát a 18 éven felüli, reformátusnak keresztelt 10%-a. Majdnem ugyanennyi, aki azt mondja, hogy hetenként jár istentiszteletre, legalább hetente imádkozik, illetve olvas Bibliát. Ez a kb. 140 ezer felnőtt alkotja a magyar református egyház törzsét, aktív magját.

A maguk módján vallásosak 45–50 százalékos tömege legalább 3 alcsoportra bontható. Az a 10–12%, amelyik saját bevallása szerint havonta jár istentiszteletre, tekintetbe véve a magyar reformátusságnak ezen a téren nem túl jó hagyományait is, még az egyházhoz közelállónak tekinthető. Körülbelül ez a 10% mondja azt, hogy ritkábban, mint hetente imádkozik, s havonta olvas Bibliát. Az egyértelműen, az egyház tanítása szerint vallásos 10 százalékkal együtt ez már kb. 20–22%. Talán még az ezt követő 10%-nak is van valami laza kötődése az egyházhoz. Legalábbis a hitbeli kérdésekre adott válaszok alapján elkülöníthető ez az összesen kb. 30%. Ez az a szűk egyharmad, akikhez az egyház viszonylag közvetlenül tud szólni. Az ezt követő 25–30 százaléknak, aki a maga módján vallásos, s állítása szerint esetleg évente fordul elő istentiszteleten, már nagyon kevés köze van az anyaszentegyházhoz. Nem ismerik énekeinket, s legtöbb esetben az Apostoli Hitvallást és az Úri Imádságot sem.

Ez hát a helyzet: egy az egyházhoz közelálló, három részre tagolható szűk egyharmad, egy az egyháztól elszakadt igen bő egyharmad, s egy köztes szűk egyharmad. (Ez a 18 éven felüli, megkeresztelt reformátusokra vonatkozik.) S mi a teendő? Hallottam már olyan vélekedést, hogy nem olyan nagy baj az, hogy kevesen vagyunk, hiszen a keresztyénség mindig kisebbségben élt, s Gedeonnak Midián feletti győzelmét idézték, ahol a 32 ezer táborba szállt harcosból 300 elegendő volt a győzelemhez. De vajon miért is győzhetett a többszöri próba és válogatás után megmaradt háromszáz? Ahogy az elmúlt év egyik szép evangelizációs igehirdetése megvilágította, azért, mert teljesen az Úrra merték bízni magukat. Jézus Krisztus a kereszten mindannyiunknak diadalmat szerzett, s kegyelemből tartatunk meg hit által. Ezért hangzik a missziói parancs, hogy minél többen legyenek ama háromszázak. Minél több lélekhez kell tehát eljutnia a hívó szónak; s hitre jutás minden fokozatára, lépcsőjére gondunknak kell lenni ahhoz, hogy minél többen legyenek, akik végül a hit ősbizalmához valóban eljutnak.

A tennivalók megfogalmazása egész egyházunk közös feladata. A szociológia megközelítéséből én is szeretnék néhány érvet elmondani a vallási megújulás szükségessége mellett, s szeretnék megfogalmazni néhány követelményt is. Annak, hogy egyházunk rosszabb helyzetben van, mint például a katolikus egyház, sok oka van. Megvan ebben a felelőssége mindnyájunknak, sőt talán már nagyapáinknak is, de erre a fokozottabb romlásra némi magyarázatot ad egy szociológiai tény: a reformátusság társadalmi összetétele is. A reformátusság a megelőző polgári korszak vége felé elég jelentős pozíciókkal rendelkezett az értelmiségi középosztályban, s még inkább a paraszti birtokosok között. *Makkai* László adatai szerint 1949-ben a reformátusok 61 százaléka az 5–20 holdas paraszti családokhoz tartozott. A kiépülő diktatúra pedig legdrasztikusabban éppen ezt a két réteget törte meg.

Egyébként tőlünk nyugatra is felbomlottak a népegyházi keretek, s az ipari, a fogyasztói társadalom kialakulásával, a modernizálódással együtt ott is jelentősen előrehaladt a szekularizáció. Kelet-Közép-Európában azonban annyiival súlyosabb a helyzet, hogy itt erőltetett, kikényszerített, felülről vezérelt modernizáció, erőszakolt, normaként működtetett szekularizáció ment végbe. A hatalom tudatosan rombolta le a hagyományos társadalom szerkezetét, életmódját, életvilágát, kapcsolattrendszerét. Tudatosan szakította meg a kultúra folyamatosságát, akadályozta meg a társadalom önszerveződését, a közösségképződést, bármilyen autonómia megszületését. A társadalom szétzilálásának, a gyors változások és alkalmazkodások kényszerének egyenes következménye, a bolsevik típusú, erőltetett modernizáció számokban kifejezhető negatív kísérőjelensége a stressz, a neurózis, a legkülönbözőbb pusztító devianciák megnövekedése. S ehhez társul még egy sajátos feszültség is. A szocialista modernizáció, a bizonyos mértékű nyitás megismertette a fogyasztói társadalom mintáit, felkeltette az arra jellemző igényeket anélkül, hogy képes lett volna, vagy ma lehetőség lenne ezen igények kielégítésére. Ez a kvázi fogyasztói társadalmi létállapot a maga feszültségével súlyosbítja az értékválságot. Az Európai Összehasonlító Értékrendvizsgálat szerint olyan szélsőséges individualizmus, olyan fokú önzés, élvezet- és fogyasztási vágy jellemzi a magyar társadalmat, ami párját ritkítja egész Európában.

Az etikai vákuum és az említett devianciák szülik a korszak új neurózisát, amit Gyökössy Endre az életértelemvesztés neurózisának nevez. A Krisztus követésének, az Istennel való egészséges kapcsolatnak életértelmet adó útját kell felmutatnunk az értékvákuumba került magyar társadalomnak. Ez a legfontosabb, a legtöbb, amit a magyar református hagyományhoz híven tehetünk népünkért, lelki, szellemi újjáépüléséért. Ez azonban már nem vihető végbe a hagyományos módon.

Mint már említettem, a mai magyarországi vallásosság alapvetően kétpólusú. (Ez karakteresebben mutatkozik meg a katolikusoknál, de a reformátusoknál is jelen van.) Az egyik póluson alacsonyabb iskolázottságú, inkább falusi s inkább idősebb emberek vannak. Ezen a póluson még megmaradtak a népegyházi keretek nyomai, fontos szerepe van a hagyománynak, a szokás, az illem erejének. Főleg a falvakban még vannak tartalékai az ilyen vallásosságnak is, csak épp paradox módon ez a hagyomány és ez a szokásszerűség már nem működik magától. Munka van vele. Aktivizálni kellene. Meg kellene keresni intenzív családlátogatással azokat is, akik különböző okok miatt eltávolodtak a gyülekezetektől az elmúlt évtizedekben. Oldani kellene megkövesedett félelmüket, az elmaradás-visszatérés miatti kényelmetlen lélektani helyzetüket. Meg kell szólítani őket, hogy visszatáljanak a zsoltaáros együtlét öröméhez.

A vallásosság másik pólusán inkább értelmiségiek, inkább fiatalok és inkább városiak helyezkednek el. (Jellemző típus a nagyvárosi fiatal értelmiségi.) Ennek a pólusnak a vallásossága egyrészt intellektuálisabb, másrészt bensőségesebb is. A hagyománnyal, a szokással szemben nagyobb szerepe van a személyes meggyőződésnek, az egyéni választásnak és döntésnek. A hit az egész személyiséget, az egész életvitelt áthatja, meghatározza. Főleg ennél az újszerű, még kisebb, de növekvő jelentőségű pólusnál fontos a vallásos meggyőződés és a vallásos értékek átadása szempontjából a következő három követelmény:

1. Az új nemzedékek nem szólíthatók meg a hagyományos egyháziasság nyelvén. Új formákat kell kialakítani. Nagyobb nyitottságra van szükség, s a teológiának foglalkoznia kell a világ új jelenségeivel.
2. A nevelés egységes rendszere megszűnt, s az életszférák felparcellázódásával, az egyes életszakaszokban a legkülönbözőbb változó hatásrendszereknek van kitéve a felnövekvő és a felnőtt ember. Többek között azért is kell kitörni „a vallás magánügy” szörnyű gettóba záró ideológiájából. A vallásnak, mint evilági funkciója szerint értékek révén ható, magatartást szabályozó rendszernek, az emberi lét egészét kell átfognia. Ehhez pedig az egyháznak a felparcellázódott lét igen sok szférájában kell jelen lennie. (Mint ahogy teológiailag sem kétséges Isten abszolút szuverenitása.)
3. Letűnt korok egységesen ható nevelőközösségei nem rekonstruálhatók, de az bizonyos, hogy értékközvetítés, a hit átadása ma is csak közösségi gyakorlatban, eleven személyes kapcsolatban, tanítványi közösségekben, megszentelt életek példájával lehetséges. Éppen ezért közösségek, kis-közösségek, mozgalmak, minél sűrűbb, sokszínű hálóját kell megszöni csodálatos halfogáshoz. Ebben a közösségteremtésben, mozgalmak-szervezésben van, illetve lenne fontos szerepe az értelmiségnek. Először persze,

önmagát kellene megszerveznie, hogy – amint azt Kósa László a Magyar Reformátusok II. Világtalálkozóján megfogalmazta – hagyományokkal, eszményekkel és célokkal egybefűzve képes legyen újrafogalmazni a református életideált.

Szükség van keresztyén, református értelmiségi csoportokra és fórumokra, mint közösségekre is. A hasonló gondolkodásúakkal való találkozás, az összetartozás tudata megerősít identitásunkban. S higgyük el, hogy nemcsak az érdekek, hanem az értékek alapján szervezett közösségeknek is joguk van álláspontjuk megfogalmazására. Sőt, kötelességük is véleményt nyilvánítani a köz dolgairól. Ez is része a társadalom autonóm önszerveződésének. Ebben is ki kell fejeződnie világunk intő sokszínűségének.

Aggodalomra adhat okot az, hogy a tette kész református értelmiség kis létszáma akadálya lehet a megújulásnak. A teológiai megújulás, a gyülekezeti élet megújítása, az erőteljes evangelizáció, az élő gyülekezeti ifjúsági közösségek megteremtése mellett ezért kulcskérdés iskoláink ügye. A teológiáké is, ahonnan jó lenne, ha minél nagyobb számban kerülnének ki magas intellektuális szintű, missziós elkötelezettségű, pedagógiai érzékenységű lelkészek. Kulcsfontosságúak tanítóképzőink és középiskoláink is, amelyeknek hitvalló iskolákká, hitre vezető, formáló, a református eszményeket kimunkáló és felmutató közösségekké kell épülniük. Célként ennél kevesebbet kitűzni nem érdemes.

A hit továbbadásának talán leghatékonyabb formái az ifjúsági kisközösségek. Jól tudta ezt az előző hatalom is, amelyik a legkeményebben csapott le, lett légyen szó akár a Regnum kisközösségeiről, akár a Keresztyén Ifjúsági Egyesület körüli mozgolódásokról. Az életszférák felparcellázódása miatt, a hatékonyság érdekében az ifjúsági munkában sokféle, új, igen változatos tevékenységi formára van szükség. A közösségápolás feltételeinek megteremtéséhez pedig gyülekezeti ifjúsági termekre, klubokra, ifjúsági házakra, szabadidőközpontokra, üdülőkre, sporttelepekre, középiskolás és egyetemi kollégiumokra, az ifjúsági munkások képzésére, tapasztalatcseréjére, segédanyagokra. Mindez természetesen nem megy máról holnapra, de dolgozni kell a keretek, a feltételek kimunkálásán, gondolati, szervezeti előkészítésén, megalapozásán, az alkalmas emberek felkutatásán, felkészítésén.

Ütelágazáshoz érkeztünk. Egyházunk, református értelmiségünk megpróbáltatott, de nem pusztult el. Nem hunyt ki a hit mécsese. Maradék hitünk, megmaradt hitünk, megszenvedett élő hitünk segítsen, hogy református értelmiségünk nemzedékeinek sora munkálkodhassék értékeink újrafogalmazásán, hogy felmutathassuk a korszerű református életeszményt, s alternatívát kínálhassunk az utat kereső társadalomnak, a magyar fiatalságnak. Jöttünk bár az András, a Péter, a Tamás vagy a Pál útján, higgyük el, rajtunk is múlik, hogy az eljövendő kor mennyire lesz a homo christianus kora!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka* Rudolf: Vallás és egyházak a mai magyar társadalomban. *Confessio* 1991/4. 12–16.
- Boross Géza*: Reális kép a mai gyülekezeti ifjúsági munkáról. *Confessio* 1990/4. 52–55.
- Bölcskei Gusztáv*: A Magyarországi Református Egyház. In: *Barcza József–Bütösi János* (szerk.): „Tebenned bízunk eleitől fogva” Debrecen, 1991. 13–42.
- Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp. 1985.
- Csiszár Ákos*: A vallásoktatásban szerzett tapasztalataim. *Confessio* 1990/4. 70–74.
- Falussy Béla*: A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976–1977. évi és az 1986–87. évi időmérleg felvételek alapján. Bp. 1990.
- Gyökössi Endre*: Az életértelemvesztés neurózisa. *Confessio* 1989/3. 72–77.
- Kósa László*: Egyház és értelmiség. *Confessio* 1991/3. 32–36.
- Lovik Sándor–Horváth Pál* (szerk.): Hívők, egyházak ma Magyarországon. Bp. 1990.
- Molnár Adrienn–Tomka Miklós*: Ifjúság és vallás. *Világosság* 1989/4. 246–256.
- Riskó János*: A Reformált Egyház nagy romlásáról és gyógyulásának lehetőségéről I–III. *Egyház és Világ* 1990. 3. 15–18; 4. 4–7; 5. 13–14.
- Tomka Miklós*: Magyar katolicizmus 1991. Bp. 1991.
- Tomka Miklós*: Vallás és vallásosság. In: *Andorka–Kolosy–Vukovich* (szerk.): Társadalmi riport. Bp. 1990.

Megjelent a *Protestáns Szemle* LV. (II. Új) évfolyam 1993/1. számában, 46–53.

A Magyarországi Református Egyház küldetése a szociológus szemével*

(1998)

Előadásomat annak a magyarázatával kell kezdenem, hogy a meghívóban megadott címtől eltérve miért nem a magyarországi reformátusság, hanem a magyarországi református egyház küldetéséről beszélek. Tudom, hiszem és vallom, hogy a református evangéliumi keresztyénség elsősorban személyes bűnharcot, megtérést és megigazolást, újjászületést és megszentelődést jelent, mégis egyetértek Révész Imre püspöknek 75 évvel ezelőtt, „A mai magyar kálvinizmus” című traktatusában olvasható sorokkal: „a mi kálvinizmusunk nem éri be egyéni megtéréssel és megigazolással, nem csinál egyoldalúan lelki kultúrát, sőt még a szabad társadalmi akció sem elégíti ki, hanem mindezt bele akarja keretezni a református egyházi közösség eleven érzetébe, rá akarja alapozni egy közel négyszáz éves történelmi öntudatra és egybe akarja kapcsolni a magyar református társadalom minden rétegét a történelmi egyház szeretetében és megelevenítésében.” Ez a kálvinizmus szilárdul meg van győződve arról, hogy népünk megújódása csakis a vele jóban-rosszban, mélyen és régóta összeforrott történelmi egyház keretében mehet végbe. Még akkor is, ha a történelmi egyházzal a hagyományos lelki kapcsolatok megfakultak. Ez a meggyőződés a címváltoztatás oka.

Ugyanakkor távol áll tőlem az a kultúrprotestáns felfogás, amelyik a vallást is csak a kultúrjavak egyikének tekinti, az egyházat pedig a vallásos emberek olyan szabad társulásának gondolja, amelyik egyike az emberiség szolgálatában álló, az emberért küzdő humanista szervezeteknek. Az egyház valóban a földön munkálkodik, de végső célja szerint nem földi intézmény, hanem üdvintézmény, üdvösségre nevelő megszentelődési intézmény, amelynek hivatása, küldetése, hogy az örökéletre készítse elő a híveket. Amint Szabó Imre fasori lelkész 1925-ben „A budapesti reformátusság lelki rajza” című füzetében fogalmazta, nem társadalmi jelenség az egyházban „Istennek üdvözítő akarata, mellyel a lebukott világba aláhajol s egy lelki közösségbe szervezi a bűntől és kárhozattól megváltott lelkeket.”

Joggal kérdezhetjük ezek után, hogy mi dolga van akkor a társadalmi kérdésekkel foglalkozó szociológusnak ezzel az üdvintézménnyel? A választ két irányból indíthatjuk. Egyrészt mégiscsak megfogalmazhatjuk a kérdést: jelent-e valamit, s ha igen, akkor mit jelent a társadalom életében ez az üdvintézmény? Másrészt, mivel ez az üdvintézmény végtére is a földön munkálkodva, a világban, a történe-

* Az 1998. augusztus 21–23-i szárszói Református Értelmiségi Konferencián elhangzott előadás lényegében változatlan szövege. Műfaja szerint nem tudományos dolgozat. Inkább tudományos tényekre és megállapításokra is építő bizonyágtétel. (Ezért nincsenek benne pontos hivatkozások. A fontosabb felhasznált irodalom az írás végén olvasható.) Közvetlenül megvalósítható gyakorlati tanácsokat sem tartalmaz. A konferencia célját, s a résztvevők körét figyelembe véve, s a hely szellemétől ihletve előadásom inkább csak a világnézeti iránykeresés, felelősségbresztés, reménységekeltés szándékával született.

lemben, a társadalomban, a bűnben élő emberek között gyűjti választottjait menyeyi seregét, az egyházat is kell, hogy érdekelje ez a működési terep. Az ecclesia nem kiválasztottakat, még kevésbé elválasztottakat, elkülönítetteket jelent, hanem itt, ebben a bűnös világban egybegyűjtötteket.

A két megközelítés közül kezdjük az elsővel! Mit jelent a világ, a társadalom, a magyar társadalom számára az egyház? Profánul fogalmazva, van-e az egyház küldetésének mai, evilági haszna? A legnagyobb szociológusok szerint – bár nem ez a lényege – a vallásnak mégis vannak evilági funkciói. Ezek közül legfontosabak a cselekvést vezérlő, cselekvést szabályozó, a társadalmat integráló funkciók. Leegyszerűsítve ezt úgy magyarázhatjuk meg, hogy a vallásos hitből meghatározott értékrend és erkölcs is következik, ami irányítja cselekedeteinket, s ez vihet és visz is meghatározott rendet a világba. A keresztyén vallás mint etikai jellegű vallás, különösen hatékony magatartásszabályozó, s ezen keresztül társadalomszabályozó erő lehet.

Meggyőződésünk, hogy ez fokozottan érvényes a komolyan vett kálvinizmusra. Hitvallásaink szerint a megtért, kegyelmet nyert bűnös ember, akire kiárad Isten Szentlelke, tudja, hogy ő teljesen az Istené. Rá mer ezért hagyatkozni az ő eleve elrendelésére. Tudja, hogy Isten nemcsak teremtette, hanem meg is váltotta. Ez a megszentelődésnek rejtett, Isten által látott része. Van azonban a megszentelődésnek az emberi világ felé megmutatkozó oldala is. Ez az erkölcsi magatartás, a cselekedetek világa. Aki ugyanis Szentlelket nyert, az nem élhet olyan életet, amelyet addig élt. A Krisztus váltságshalálát elfogadó hit s a kegyelem akkor lesz nyilvánvaló, ha Isten dicsőségére termi a jócselekedetek gyümölcseit. Nem érdemszerzés céljából, hanem Isten iránti hálából. Ahogy Heidelbergi Káténk a 61. kérdésre válaszol: „az lehetetlen, hogy akik igaz hit által a Krisztusba oltattak, a háládatosság gyümölcseit ne teremjék”. A puritán kálvinista kegyességben így szentelődnek meg a mindennapok, a munka és a kultúra világa is. A kálvinista ember kötelességteljesítő ember. Jellemzi az Isten dicsőségére szolgáló megbízható, hivatásként felfogott, szorgalmas munkavégzés, a legjobb értelemben vett polgári erkölcs. Naponként megvívja a maga bűnharcát, s komoly önvizsgálattal naponként elszámol Urának minden cselekedetéről.

Hetven évvel ezelőtt Sebestyén Jenő teológiai professzor „Ki az igazi kálvinista?” című röpiratában így fogalmazott: „A kálvinista élet tehát hívó, munkás, bibliás, Krisztust szolgáló és az élő Istent étellel és munkával szakadatlanul dicsőítő élet. Az igazi kálvinista tehát nemcsak várja a Szentlelket, hanem annak vezetésére is bízta magát, s keresi és cselekszi is az Isten akaratát. Nemcsak imádkozik és nemcsak kesereg a világ romlottsága miatt, hanem a Lélek fegyvereivel bele is megy a világba, hogy ott harcoljon Isten dicsőségéért.” Nem ijed meg az élet nehézségeitől, s attól a harctól, amelyet Isten ügyéért, az igazságért, a jogért, az erkölcsi követelményeknek és a közjónak megfelelő törvényekért, a törvények uralmáért és tiszteletéért e küzdelemteljes életben vívnia kell azon a helyen, abban a közösségekben, népekben, országban, nemzetben, ahová az Úr állította.

Röviden és világiasan fogalmazva: az egyház, így a református, a Magyarországi Református Egyház is a hithez kapcsolódva, abból következően ajánl, plántál

és nevel értékeket és erkölcsi normákat is, magánéleti és társadalmi erkölcsöt is, viselkedési, magatartási, cselekvési szabályokat is. A társadalom pedig, egyetlen társadalom, így a mai magyar társadalom sem működhet jól, sőt egyszerűen nem maradhat fenn, ha hiányoznak a közösen elfogadott értékek és viselkedési szabályok, vagy ha az emberek számottevő része nem ezek szerint a szabályok szerint él és cselekszik. Ekkor a társadalomban működési zavarok keletkeznek, bomlási tünetek mutatkoznak, terjednek a normálistól elütő deviáns jelenségek és viselkedési módok. Magyarul: a társadalom szervezete beteg, anómiás állapotban van.

Hogyan is néz ki ebben a tekintetben a mai magyar társadalom? Helyzetünket alapvetően az határozza meg, hogy egy átalakulási válság rettenetes terheit hordozzuk. A korábbi totális diktatúra, illetve a felpuhuló Kádár rendszer a nyolcvanas évek végén összeomlott. Első megközelítésben ellehetetlenülésének oka közgazdaságinak látszik. Ti. az állami tulajdonra és központi újraelosztásra alapozott gazdaság teljesítőképessége katasztrofálisan csekély volt. Vegyünk azonban számba még néhány tényezőt! Eléggé közismertek a deviancia jelenségei. Aggasztó a népesség 1981-ben kezdődött, s azóta gyorsuló fogyása. A születések száma az évi 100 ezer alá csökkent. (Gyermekeim évjáratái a hetvenes években még 180 ezres létszámúak voltak.) Ugyanakkor magas a halandóság. A születéskor várható élettartam a férfiaknál a hatvanas évek szintje alá süllyedt. A 40 éves korban várható élettartam pedig alacsonyabb, mint 1930 előtt. Rendkívül magas az abortuszok száma. Százezer születésre még mindig 70 ezer abortusz esik. Különösen fájdalmas, hogy a 13–15 éves korosztálynál 1978 óta megháromszorozódott a művi vetélések száma. Magas a válások aránya. A házasságon kívüli születés országosan 20%, Budapesten 30% fölött van. A gyerekek fele valamilyen szempontból csonka családban nő fel. A 100 ezer lakosra jutó öngyilkosok száma 1950 és 1990 között megduplázódott. Az alkoholizmus jelzőszáma, a májzsugorodásban elhunytak 100 ezer lakosra eső aránya 1950-től szinte évtizedenként megduplázódott, 1950-től 1989-ig megtízszereződött. Robbanásszerű a kábítószer terjedése. Aggasztó a magyar társadalom felnőtt tagjainak lelki egészségi állapota. Tömegesek a neurotikus és a depressziós tünetek.

Az alacsony várható élettartam, a devianciák és neurózisok ilyen mértéke minden társadalomtudós szerint a negyven éves szocializmus következménye. Minden kelet-európai volt szocialista ország ilyen anómiás tüneteket mutat. A hatalom itt tudatosan rombolta le a polgári társadalom életformáit, életvilágát, értékrendszerét. Tudatosan vert szét, tett lehetetlenné minden autonómiát, kisközösséget, amit nem tudott totálisan ellenőrizni. Atomizálta a társadalmat, szétzilálta a társadalmi szolidaritás-érzést, lezüllesztette az érték- és normarendszert. Ennek a bolsevik társadalom-átalakításnak, amelyet sokan próbálnak egyfajta modernizációvá szépíteni, stilizálni, szóval ennek az ún. szovjet típusú „modernizációnak” törvényszerű kísérőjelensége a stressz, a neurózis, a különféle devianciák növekedése, a távlatok elvesztése, az elidegenedés, a társadalom beteg állapota.

Jelenlegi válságunknak minden súlyossága ellenére nem a gazdasági válság a legalapvetőbb oka, hanem az erkölcsi válság, az érték- és normaválság. A távlatok elvesztése. Az előző rendszer összeomlásának is ez a végső oka. A szocializmus évtizedekig korábbi korszakok felhalmozott erkölcsi tőkéjéből élt. Azon élőskö-

dött. Idővel azonban elkopott ez a morális bázis, amit a korábbi keresztyén kultúra minden fogyatékosága ellenére mégiscsak adott. A szocializmus addig volt működőképes, amíg le nem rombolta a keresztyén morált. Amíg szét nem zilálta azokat az intézményeket, közösségeket, a családot, az iskolát, a faluközösségeket, egyházi közösségeket, egyesületeket, autonóm szerveződések, amelyekben reprodukálhatták, meggyökerezethették volna az újabb és újabb nemzedékek belső erkölcsi szabályozórendszerét. Így nem meglepő, hogy a társadalom növekvő része nem fogad el közös értékeket, nem tartja be a társadalmi viselkedési szabályokat, s nem látja az élet értelmét.

A normahiány gátolja a szabályozott piacgazdaságra való áttérést is. A szabályozott piacgazdaságban ugyanis kiszámíthatók az emberi reakciók és cselekvések. Jellemző az általános jogkövető magatartás, a kötelességteljesítő, megbízható, szorgalmas munkavégzés. Fontos az üzletfelek közötti bizalom. Több közgazdasági, szociológiai elméletben döntő módon veszik számításba a társadalomnak ezt az ún. „bizalmi tőkéjét”. Eszerint azok a társadalmak működnek jól, azok képesek a változásokhoz alkalmazkodni, ahol nagy ez a bizalmi tőke. Valamennyien tudjuk, hogy ezzel bizony komoly gondjaink vannak. A mindenkit sokkoló nagy bűncselekmények, sőt egyáltalán az összes büntetőjogilag perbe fogható bűnözés csak látványos felszíne az általános erkölcsi romlásnak. Az igazán rettenetes az emberek közötti minimális bizalom, a megbízhatóság, a szavahihetőség pusztulása. Hazugság mindig volt, de a szavak hitelvesztésének ez a fojtogató szövevénye drámaian új.

Az eddig elmondottakból elég világos, hogy bajaink gyökere az erkölcsi válság. Volt már ilyen nem egyszer a magyar történelemben. Hatvan évvel ezelőtt pl., amikor az Országos Magyar Protestáns Diákszövetség közéleti férfiakat kérdezett meg, hogy „lesz-e magyar feltámadás?”, akkor a „Van feltámadás” címmel megjelent kötet záró cikkében Tomcsányi Móric jogász, egyetemi tanár úgy fogalmazott, hogy a regenerálódás sok téren szükséges és elképzelhető, de mindennek alapja az erkölcsi, vallási megújulás. Most persze lényegesen nagyobb a baj. Tudjuk azonban, hogy a 16. században valami hasonló nagy erkölcsi romlás idején vert gyökeret nálunk a reformáció. S adott a magyar nemzetnek vigaszt, reménységet, lelki megújulást, tartást és megtartatást. Most is ilyen nagy lelki megújulásra, új reformációra s valóságos erkölcsi forradalomra lenne szükség. A belülről vezérlő keresztyén morál reprodukálására.

Mivel pedig a keresztyén morál csak következménye a keresztyén hitnek (a Krisztus nélküli keresztyén morálban nem hiszek), mi, mint magyar református egyház, azzal tehetünk legtöbbet népünkért, hazánkért, lelki, szellemi, erkölcsi újjáépüléséért, ha – híven a közösségért mindig felelősséget vállaló kálvinista őseinkhez – felmutatjuk az értékvákuumba került magyar társadalomnak a Krisztus-követés életértelmet adó útját. Ha újra tudjuk fogalmazni, és vonzóvá tudjuk tenni azt a kálvinista életideált, azt a kálvinista életszentséget, amiről előadásom elején is szó volt. Ha magunk is eszerint igyekszünk élni, s másoknak is tovább adjuk a jó hírt. Úgy gondolom, meggyőzően következik az eddigiekből, hogy a világ, konkrétan a magyar társadalom szükségletei felől nézve a magyar református egyház legderekasabb társadalmi szolgálata, küldetése az evangélium hirdetése, a misszió.

Pontosan hatvan évvel ezelőtt, 1938 augusztusában, a Magyar Reformátusok Első Világgyűlése előtt jelent meg „A világ magyar reformátusságának létkérdései” című füzet. Benne tíz beszámoló a nagyobb magyar református egyháztestek helyzetéről és legfontosabb életkérdéseiről. Itt írja Makкаи Sándor: „Egyházunk megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a magyar nemzetnek azáltal – és csakis azáltal –, hogy a magyar életben az evangéliumi életet plántálja és növeli.” A gondolat tehát nem új. Sőt, maga a missziói küldetés a keresztyénségnek a missziói parancs elhangzásától a világ végezetéig szóló, minden keresztyénre érvényes örök programja. A különbség csak az, hogy mindig mások a körülmények, amelyek között a küldetést teljesíteni kell, s időnként a világ szomjúsága is nagyobb. Meggyőződésem, hogy minden látszattal szemben ma nagy a szomjúság Magyarországon. „A teremtet világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.”

A mai magyar keresztyénség életében is nagy kényszerítő erővel jelenik meg a mindig érvényes missziói parancs. Diagramunk mutatja, hogy ma Magyarországon abszolút kisebbségi helyzetben van az egyház tanítása szerinti gyakorló keresztyénség. (Lásd a ... oldalon.) Körülbelül az össznépeség 16 százalékát teszi ki. Ha a felekezeti bontást is megnézzük, akkor kiderül, hogy még rosszabbul állunk. Nálunk csak 12 százalék körüli a gyakorló keresztyén. Erre a kisebbségi helyzetre nagyjából háromféle reakció lehetséges. Elképzelhető az elpogányosodott környezethez alkalmazkodó olyan liberális magatartás, ami identitásunk, sőt a keresztyénség lényegének veszélyeztetésével járhat. Lehetséges az ellenséges környezettel szemben a hagyományos identitás, a beavatottaknak magától értetődő formák fundamentalista védelme. Ez megtarthatja, de el is szigetelheti a világtól az elválasztottak kicsiny seregét. A harmadik megoldás, ha az egyház tanításainak lényegére szigorúan vigyázva, de missziós lelkülettel a környezet szükségleteire, kérdéseire figyelemmel, mintegy azokra válaszolva fogalmazza újra a keresztyén üzenetet.

A rendszerváltás tájkéán, amikor az egyházak presztízse, tekintélye megnőtt, komoly készség mutatkozott a társadalomban ennek a missziói munkának a fogadására is. Sokan gondolták, gondoltuk úgy, hogy az egyházaknak fontos szerepük lesz az erkölcsi válságból való kiemelkedésben. Ma már nyilvánvaló, hogy a vallássosság terjedése, az egyház erősödése lelassult, s tekintélye is csökkent. (De még mindig elég magas!) A várákózásoknak többek között saját gyengeségeink és hibáink miatt sem tudtunk megfelelni. Ezt is érdemes volna elemezni, most azonban két másik akadályozó tényezőt említek. Az egyik éppen a hazai rendszerváltoztatás körülményeivel, a másik a nagyvilág változásaival kapcsolatos.

Azok az előző rendszerben szocializálódott tíz-, sőt százazrek, akiknek a korábban szerzett társadalomtudományi, pedagógiai ismeretei, ideológiai tudása, az információk kezelésében, elosztásában, a tények értelmezésében kialakult jártassága egyik napról a másikra leértékelhetőnek látszott, nos, ezek az emberek az egyházak és képviselőik megjelenését az új terepeken – így az iskolában is – tudatosan vagy sem, de mindenképpen érdekmotiváltan konkurenciának tekintették. Az ő korábbi monopóliumukat kikezdő nyomulásnak érzékelték s ennek megfelelően reagáltak, mozgósítottak. (Tetemes mennyiségű ideológiai ködgyertya fedezetében.)

A másik figyelemre méltó körülmény, hogy a globalizálódó világ erőterében Magyarországra is erőteljesen hat a szélsőségesen individuális liberalizmus. Az előző évtizedek társadalmi kohéziót megbontó, a társadalom szövetét kikezdő hatásrendszerének az eredményeként fogadókészség is van erre a nézetrendszerre, amely szerint lényegében az ember egyetlen motiváló tényezője az egyéni anyagi haszonszerzés maximalizálása. E világnézet propagálói azt hirdetik és szuggerálják, hogy csakis az egyéni önzések szabad versenyének eredője lehet a társadalmi optimum. Erkölcsi szabályozókkal, normákkal, közösségi szolidaritással, mint béklyókkal tehát nem érdemes, s nem is kell törődni. Nem érthetünk egyet az erkölcsnek ezzel a programszerű relativizálásával, aminek világnézeti fedezetében, hogy egy kirívó példát említsek, akár a nyilvánvaló amorális is adaptációs teljesítményként dicsőülhet meg. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az erkölcsi normák és szabályok nélküli, a mással nem törődő önzésre alapozó, a belülről fakadó önkorlátozás nélküli versenyre építő világban választani tulajdonképpen csak az anarchia vagy a kevés számú erőek szinte korlátlan uralma között lehet.

Mindazoknak, akik ezt a rossz alternatívát el akarják kerülni, tudniuk kell, hogy az új nemzedékek csak a kultúrát tovább adó, tovább alakító, szilárd közösségi alapú intézményekben, a családban, az iskolában és az egyházban sajátíthatják el és gyakorolhatják be azt az értékrendszert, azokat a cselekvési szabályokat és normákat, amelyek meghatározó magva az önkorlátozás és a közösségi szolidaritás. Ezért sem mindegy, hogy a politikai hatalom mit gondol ezekről a kérdésekről, s a fenti összefüggést belátva például támogatja-e az egyházak sokféle közösségi hasznot hozó tevékenységét. A református egyház anyagi erői történelmi okokból kicsik a feladatok nagyságához képest. Közismert, hogy a középkori eredetű egyházi vagyonból nem részesedtünk. Az 1848-as első polgári nemzetgyűlés biztató kötelezettségvállalásának későbbi be nem váltása miatt, végig szűkösködöttünk a következő száz évet. Majd 1945-ben, 1948-ban és 1950-ben elvesztettük azt a szerény vagyont is, ami az áldott emlékezetű kisebb-nagyobb jötevők adományaiból származott.

Ilyen körülmények között, ha az államhatalomnak a tisztánlátását nem homályosították volna el sem ideológiai bornírtságok, sem sunyi ideológiákkal takargatott önző részérdekek, akkor nem azon kellett volna törnie a fejét, hogy az állam és az egyház szétválasztásának bolsevik, félreértett francia, vagy az egészen más körülmények között született amerikai módozataira hivatkozva hogyan szorítsa vissza az egyházakat a magánszférába, pontosabban hogyan válassza el őket a társadalomtól. Éppen ellenkezőleg, a bölcsebb államhatalomnak minden módon segítenie kell többek között a szilárd anyagi alapok megteremtésével is, hogy egyházunk minél jobban láthassa el ne csupán az átvállalt közfeladatokat, hanem a társadalmat közvetve segítő, a társadalom integrációját szolgáló alapfeladatát, missziói munkáját is. (Többek között pl. azon egyszerű összefüggés belátása alapján, hogy ha az egyházak nem tudnak kellően hatékony missziói tevékenységet kifejteni, akkor ugyan honnan fognak növekvő számban előállni azok az áldozatos lelkületű keresztyének, akik az egyháztól mindenki által elvárt karitatív tevékenységeket végzik.)

Emlékeztetek rá, hogy a bevezetőben a társadalom és az egyház viszonyával kapcsolatban két megközelítési lehetőséget jeleztem. Először a társadalom irányából indulva vizsgáltuk, hogy mit jelent a társadalom életében az egyház, mint a földön munkálkodó üdvintézmény. Van-e világi haszna? Ezen a vonalon oda jutottunk, hogy a mai magyar társadalom számára a legnagyobb segítség az, ha egyházunk teljesíti missziós küldetését. A másik megközelítési mód, hogy az egyház, mint üdvintézmény, földi körülményeit úgy vizsgáljuk, mint működési terepet. Most már javában ezt taglaljuk, hogy a társadalmi körülmények hogyan hatnak a missziói munkára. Ha az egyház eredményesen akarja teljesíteni krisztusi küldetését, akkor alaposan ismernie kell ezt a világot, ahol hirdetni kell az örökkévaló szeretet jó hírét.

Ezzel kapcsolatban említek még néhány szociológiai összefüggést, amelyek ha részben talán közhelyek is, mégis úgy gondolom, hogy érdemes rájuk felhívni a figyelmet. Már elhangzott, a hatékony misszió egyik fontos emberi feltétele, hogy mindig a változó környezet figyelembe vételével fogalmazzuk meg az evangélium változatlan üzenetét. Tekintettel kell lenni a történeti idő változásaira, az idők jeleire, s alkalmazkodni kell a különböző kultúrákhoz, s az egyes népekhez is. Pál apostol sem egyformán szólt a zsidókhoz és a görögökhöz. Magyarországon fokozottan kell figyelni a nemzedékek különbségeire, valamint a városi-falusi megoszlásra. Az 50 évesnél idősebb falusiak között 30% a rendszeres vallásgyakorló, a másik pólus az 50 évesnél fiatalabb városiak között pedig csak 6%. A gyakorló vallásosak közel 90 százaléka ötven évesnél idősebb és/vagy falun élő, Csak tíz százalék az ötven éven aluli városi. Ez egyszersmind két különböző típusú vallásosságot is jelent. A két típus vagy stílus meglehetősen nagy eltérést mutat a nem vallásos emberekkel folytatandó párbeszéd készségében és képességében. Mivel nem mondhatunk le a misszióról, nincs már utunk, mint a párbeszéd az egyháztól elszakadt százazrekkel.

Diagramunkról leolvasható a magyar társadalom vallásosság szerinti tagoltsága. Ezen az egyszerűsítő sémán is mennyi fokozat van az egyház tanítása szerinti gyakorló vallásosságtól az ateizmusig. S a feltüntetett kategóriákon belül még mennyi változat! Ha ezt kombinálnánk különböző szociológiai szempontokkal, igen sok dimenziós teret kapnánk sok-sok csoporttal. Bár közhelyszerű, hogy mindegyik csoportot a maga nyelvén kell megszólítani, ennek a kivitelezése azonban nagyon nehéz. Alapos társadalomismeretre s tényeken és elemzéseken alapuló kommunikációs stratégiára lenne szükség.

Ennek legfontosabb eleme, hogy bátrabban kellene nyelvezetet váltani. Jómagam évszázadok óta kálvinista, a puritanizmus kegyességi formáit őrző, élő hitű jobbágyparaszti és kisnemesi családokból származom. Lelkész-fiúként erős falusi református közösség fészkekelemében gyerekeskedve, különösen kedves szívemnek-lelkemnek az a sok drága és csodálatos nyelvi megfogalmazás és formula, ami egyházunkban évszázadok alatt kiformalódott. A mai fiatalok azonban nem mindig értik ezt a kánaáni nyelvet. Azok a felnőttek sem értik, akiknek az életéből hiányzik az egyházas gyakorlat. Generációk nőttek fel vallásos nevelés nélkül. Ugyanakkor valamennyiüket meg kell szólítani. Ezért tudomásul véve a kemény, nyelvszocioló-

giai tényeket, nyelvi váltásra van szükség. Az egyház, amelyik eléggé magabiztos, amelyiknek erős az identitása, bátran tehet ilyen „engedményeket” annak érdekében, hogy a párbeszéd eredményesebb legyen.

Fontos tehát maga a nyelvi forma, aminek a jelentése érthető. Ezen túl azonban szükséges az is, hogy a hallgató a saját vonatkoztatási rendszerében, gondolkodási struktúrájában magától értetődően tudja befogadni az üzenetet. Végül elengedhetetlen, hogy a közlés tartalmának a befogadó számára jelentősége legyen. Mind a három szintnek szerepe van az eredményességben, de különösen fontos a tartalom súlya. A megszólításnak olyannak kell lennie, hogy embertestvérünket egzisztenciája gyökeréig megragadja. Az életvezetési problémákkal küszködőknek, az életükkel kínlódóknak, a boldogságkereső boldogtalanoknak, a magukat hamisságokkal, önmegvalósító ködképekkel ámitóknak érezniük kell, hogy itt tiszta beszédről, életről és halálról, az ő életükről vagy halálukról van szó. Érezniük kell, hogy ha az evangéliumot választják, az életet választják.

Nagyon fontosnak gondolom a majdnem milliányi „maga módján vallásos” református megszólítását. Ez az óriási tömeg persze valójában nagyon sokféle a tamáskodóan bizonyosságkeresőktől, a szinkretista civil vallásokat összebüttykölőkön, az éppen ilyen életszakaszba jutottakon, s a közömbösöknél át a hitetlenség mezsgyéjén járókig. Tulajdonképpen nagyon keveset tudunk róluk.

A hatékony missziói stratégia kialakításához feltétlenül figyelembe kell vennünk még egy fontos történeti-szociológiai fejleményt. A társadalom, a kultúra, az életvilág korábbi korszakokban is tagolt, de mégis egységbe fogott rendszere felparcellázódott, elkülönülő, autonóm alrendszerekre bomlott. Ennek a lényeges fordulatnak messzire vezető történetfilozófiai és teológiai következményeit nincs módunk most taglalni. Azt azonban könnyű megértenünk, hogy a bennünket körülvevő kulturális és emberi környezet darabokra, külön világokra, mikrokozmoszokra bomlott. („Minden egész eltörött” írta a változásokat korán megsejtő művész, Ady Endre.) Gondoljuk meg, hogy mennyire más, elkülönülő öntörvényű világ: a család, az otthon világa; a lakóhelyi struktúra; a munkahely, a munka környezete; az iskola és a tanulás körei; az intézmények, a hivatalok világa; a beszerzés, az üzletek az utca és a közlekedés közege; a szabadidő, a szórakozások színterei, a tömegkommunikáció, a nyaralás, a stadionok, a sport, a disco és a rockkoncertek, meg a diáksziget, a kortárs csoportok világa; a gyülekezet, a templom és az ifjúsági óra, a szakralitás miliője. Szabó Imre 1925-ben arról írt, hogy a budapesti vallásos kisember milyen heroikus küzdelmet vív gyermekeiért az utca és a mozi ellen. Ó, boldog kor! – mondhatnánk. Mennyivel több színtéren kaphatnak most gyermekeink antikrisztianus hatásokat. Hogyan vándorolunk, hajszolódunk mi magunk is e számtalan, s egyenként is állandó mozgásban, változásban levő színhely, autonóm világ között.

Mi következik mindebből a missziói munkára nézve? A sok következmény közül most csak három dolgot emelek ki. Az elsőnél abból indulhatnánk ki, hogy még az egyház tanítása szerinti gyakorló vallásos emberek életének is sokszor csak vékonyka szelete a vallás, s hitük nem hatja át egész életüket. Pedig nem vallásos hangulatokra van szükség, hanem vallásos életre. Krisztusi szeretetből

fakadó élete és tettei csak a hitre jutott embernek lehetnek. A lét autonóm szférákra bomlása miatt azonban a megtért embernek is segítségre van szüksége, közös gondolkozásra, eszmecserékre, képzésre, folyamatos önképzésre, önnevelésre, állandó készenlétre, hogy a legkülönbözőbb s folytonos változásban lévő életszférákban mozogva a keresztyén elveket le tudja fordítani a mindennapok gyakorlatára.

A második következtetés, hogy bár az emberi lét felparcellázódott, s régi korok egységesen ható nevelési közösségei nem reprodukálhatók, mégis a hit átadása, az értékközvetítés ma is közösségi gyakorlatban a legeredményesebb. Közösségi gyakorlatban, ahol a megszentelt élet példája, egész személyiség hat egész személyiségre. Élő, eleven hitű kisközösségek, szeretetközösségek sűrű hálója éltetheti a gyülekezeteket is. Ezt a szempontot rendkívül fontosnak gondolom.

A harmadik következmény az, hogy az egyháznak a felparcellázódott lét minél több szférájában kell jelen lennie. Egy példával, kicsit talán szélső példával szeretném megvilágítani, hogy mire gondolok. A tavalyi adventben meglepődtem, amikor azt hallottam, hogy egyik gyülekezeti ifjúsági zenekarunk egy délután valamelyik nagy bevásárlóközpontban fog játszani. Első hallásra amerikai ízű ötletnek tűnt, mégis azt gondoltam, hogy ha csak egy ifjúnak a figyelmét is sikerült felkelteni, akkor jó lenne, ha a jövő adventben minél több üzletközpontban pengetnének a református ifjak. Komolyabbra fordítva a szót, nem is csak arról van szó, hogy minél több helyen legyünk jelen, hogy szaporodjanak intézményeink. Hanem arról, hogy autonóm szférákra bomlott világunkban a misszió hatékonyságához arra van szükség, hogy legkülönbözőbb intézményeink, alkalmaink, jelenléteink rendszerszerűen épüljenek ki. Olyan együttessé álljanak össze, olyan hatásfolyamatba rendeződjenek, hogy létre hozhassanak egyfajta vallásos miliót, vallásos szocializációs mezőt. Ez a rendszerűség rendkívüli mértékben növelheti a vallásos nevelés eredményességét.

Ezért nem elégedhetünk meg azzal, hogy a református gyerekeknek csak egy százaléka jár református óvodába, négy százaléka református általános iskolába, nyolc százaléka református középiskolába. Szakiskoláink száma elenyésző. A református gyerekek 75 százaléka olyan városban, községben él, ahol nincs semmilyen református iskola. Több református kollégium kellene, főleg a felsőoktatásban. Több főállású egyetemi lelkészre volna szükség. Legyen több ifjúsági táborunk, legyenek sport- és szabadidő központjaink, református kultúrházaink és könyvtáraink, minden korosztályt s minden réteget megszólító sajtónk, életvezetési tanácsokat adó kiadványaink, még jobb iratterjesztésünk! Legyünk jelen a világi sajtóban, s az elektronikus médiumokban, s ne csak az egyházi felórában! Olvassunk, hallgassunk színvonalasan a keresztyén társadalomtanról! Maradjon meg a gyülekezeti, de vegyük sokkal komolyabban az iskolai hittant! Ma, amikor gyakran a nagyszülők nemzedékének sincsenek élményei az „atyi házról”, a tőlünk elszakadt családok tízezrei csak így szólíthatók meg. Küzdjünk érte, hogy minde-nütt valóban védett időben legyen a hittan. A keresztyénség égboltja alatt született Európában mindenkinek joga van találkozni a hitben élés lehetőségével. Legyen gyülekezeteinkben, a falvakban is minél több jól működő ifjúsági kör, bibliakör!

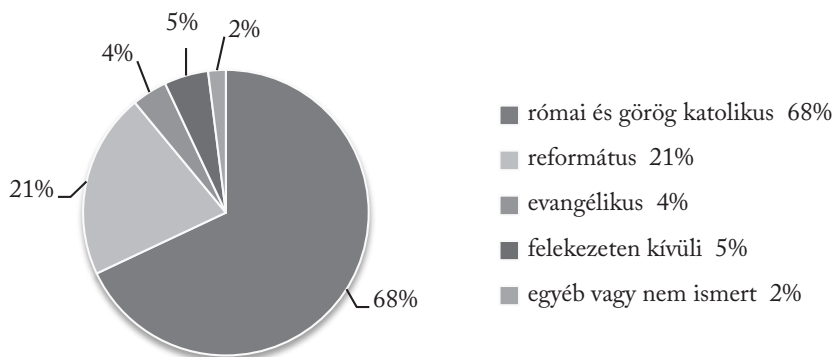
Fejlődjön a REFISZ, a KIE, az SDG, a cserkészlet! Mindent tegyünk meg, hogy ifjaink zökkenőmentesen, sőt megújító erőként épüljenek be a gyülekezetekbe! Szervezzünk bibliaiskolát felnőtteknek, s különféle gyülekezeti köröket. Tegyük még hatékonyabbá a presbiterképzést. Legyen minél több református egyesület, társulat, szakmai szervezet, érdekképviselő.

Tudom, hogy mindez hosszabb távra szóló program. Érdemes azonban már most figyelni az elemek hálószerű egybekapcsolódására, rendszerbe, hatásfolyamatba szervezésére. Szükség van mindennek folyamatos újra gondolására, feldolgozására, tényfeltárára és elemzésre, vitákra, konferenciákra, munkamegbeszélésekre. Szükség van a lelkészek és világiak munkacsoportjaira, a hit ereje mellé ötletességre, elemzőkészségre, intellektuális erőre. Gondolkozzunk arról, mik a következményei annak, hogy az utóbbi évtizedekben milliók változtattak lakóhelyet! Gondolkozzunk és beszéljünk a szórványgondozásról, korábbi nagy gyülekezetek elszórványosodásáról, az új gyülekezetek szervezésének szükségességéről, módozatairól, a lakótelepi gyülekezetépítés gondjairól, a cigánymisszióról, a felekezeti vegyes családokban élő reformátusok növekvő arányáról, gondozásukról. És beszéljünk a konfirmáció megoldatlan problémáiról, a felnőttek kereszteléséről, konfirmációjáról, a jegyesoktatásról, a keresztelesek és a temetések missziói alkalmairól, a családlátogatások nehézségeiről és áldásairól, s a gyülekezeti élet mennyi kérdéséről.

Drága református értelmiségi testvéreim! Mennyi nagyszerű lehetőségünk van a feladatvállalásra, a szolgálatra. Meggyőző alternatívát kell kínálnunk az utat kereső magyar társadalomnak, a magyar fiatalságnak. Mindehhez hosszú évek lassú, türelmes, kitartó apró munkájára lesz szükség. A lelkek visszahódításához, a személyiség egészét életformáló módon meghatározó hit megszületéséhez idő kell. De még az intézmények felépítése, jó működtetésük kialakítása is időigényes.

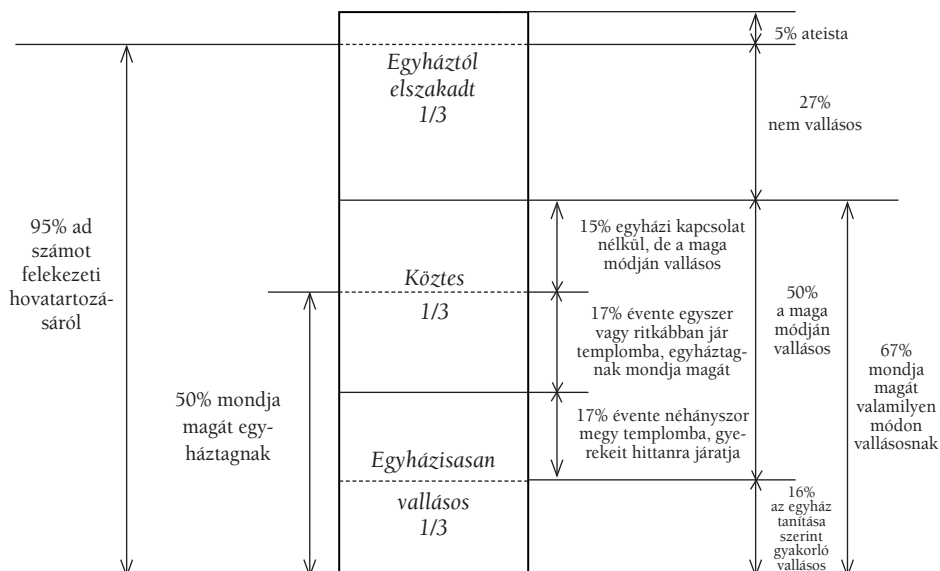
Jól tudjuk, hogy „ha az Úr nem építi a házat, hiába dolgoznak az építők.” A Szentháromság Isten segítségét kérve kell ezért munkálkodnunk. Ugyanakkor tudnunk kell – s itt 1992-es szárszói előadásom záró gondolatát ismétlem –, hogy szükségünk van minden jó szándékú munkatársra; jöttünk bár az András útján, aki azonnal követte az Urat; a Péter útján, aki megtagadta; a Tamás útján, aki kételkedett Benne; vagy a Pál útján, aki még üldözte is az övéit. Ne ejtsen kétségbe gyengeségünk sem! Emlékezzünk csak, milyen kicsiny hitű, kételkedő, bizonytalankodó volt a tanítványok közössége, mielőtt elhangzott a missziói parancs! Higgyük el, mirajtunk is múlik egyen-egyenként, hogy az eljövendő kor a homo krisztianus kora lesz-e, vagy – ahogy Isten nyugtassa, Gyökössy Bandi bácsi mondta –, talán nem is lesz!

1. ábra. A magyar társadalom felekezeti megoszlása
(Az 1972 és 1991 közötti közvéleménykutatási adatok átlagolása,
ill. az 1992. évi nagymintás KSH adatfelvétel alapján, kerekítve)

Az adatok a 18 éven felüli népességre vonatkoznak. Amennyiben a 18 éven aluliak között is ilyen arányok lennének, akkor 2.150.000 reformátussal számolhatnánk.

2. ábra. A magyarországi vallásosság fokozatai a 18 éven felüli felnőtt népességben
(Az 1990-es években készült közvéleménykutatások adatai alapján)

FONTOSABB FELHASZNÁLT IRODALOM

- Révész Imre: A magyar kálvinizmus. Bp., 1923.
- Szabó Imre: A budapesti reformátusság lelki rajza. 1925.
- Sebestyén Jenő: Ki az igazi kálvinista? 1927. – Van feltámadás – Az Országos Magyar Protestáns Diákszövetség Emlékkönyve. 1936. – A világ magyar reformátusságának létkérdései (Az Igazság és Élet Füzetei 12. Debrecen, 1938.)
- Makkai Sándor: A magyar reformátusság egyházi élete (Az Igazság és Élet Füzetei 17. Debrecen, 1940.)
- Révész Imre: „Tegnap és ma és örökké...” Debrecen, 1944.
- Ecsedy A. – Gyökössy E. – Madarász L. (szerk.): „Legeltesd az én bárányaimat” Bp., 1948.
- Kovács I. Gábor: Reformátusok a mai magyar társadalomban. Protestáns Szemle 1993/1.
- Németh Pál (szerk.): Magyar református önismereti olvasókönyv. Bp., 1997.
- Pápai Szabó György (szerk.): „Protestáló hit és küldetési vétő” A magyar reformátusság a múltban, jelenben és jövőben. Bp., 1997.
- Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991. Bp., 1991.
- Tomka Miklós: Csak katolikusoknak. Bp., 1995.
- Tomka Miklós: Felekezeti szerkezet és felekezeti reprodukció. Statisztikai Szemle, 1994/4-5. sz. – Vallási élet Magyarországon 1992-ben. KSH Bp., 1993. – Quo vadis Domine? Pannonhalma, 1997.
- Horányi Özséb (szerk.): Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon. Bp., 1997.
- Szántó János: Vallásosság egy szekularizált társadalomban. Bp., 1998.
- Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1990. Bp., 1990. – Társadalmi riport 1992. Bp., 1992. – Társadalmi riport 1994. Bp., 1994. – Társadalmi riport 1996. Bp., 1996.
- Andorka Rudolf: Merre tart a magyar társadalom? Lakitelek, 1996.

Megjelent a Confessio, XXII. évf. 1998/4. számában, 67–77.

Mit kell tennünk népünk megújulásáért?

Előadás a református középiskolások balatonszárszói Talentum táborában (1999)

Kedves fiatal barátaim, kedves testvéreim!

Előadásom címéből kiindulva három kérdésre kell választ adni. Az első kérdés az, hogy szüksége van-e egyáltalán népünknek a megújulásra? Ha a válasz igen, akkor a következő kérdés, hogy kik azok, akiknek tennie kell valamit ezért a megújulásért? A harmadik megválaszolando kérdés pedig az, hogy mi tehát a tennivaló?

Mielőtt e kérdések taglalására rátérnénk, még szükséges elméleti kiindulópontom rövid bemutatása. A teremtet emberiség, az egységes emberi nem társas együttélése a bűneset nélkül harmonikus lehetne. A bűn miatt azonban egyrészt az emberiség széttagolódott, másrészt emiatt van szükség bonyolult intézményrendszerre ahhoz, hogy az egyes emberek halmaza társadalommá szerveződjön, működőképes rendszerre álljon össze. Ennek a társadalmi integrációnak, szerveződésnek a meghatározó magvát az értékek és a normák, a társadalom tagjainak többsége által elfogadott közös értékek és normák jelentik. Ez a társadalom működőképeségének az alapja. A közös értékek és normák alapján működnek a társadalmat átszövő, összeszervező különböző közösségek. Egyszersmind ezek a különböző közösségek éltetik, formálják, adják tovább a normákat és értékeket újabb generációknak, akik a gyermek- és ifjúkori nevelődésük, szocializációjuk során sajátítják el, teszik bensővé mindezt.

Ezeknek fényében nézzük meg, hogyan néz ki ma a magyar társadalom. Helyzetünket alapvetően az határozza meg, hogy egy nagy átalakulási válság súlyos terhét hordozzuk. Ennek megértéséhez a 20. század közepéig kell visszalépünk. Az 1947-es fordulattal ránk kényszerítették a Rákosi nevével jelzett diktatórikus, szovjet típusú pártállami rendszert. Ez lényegében külső erőhatalommal történt, de belső tényezők aktív segítségével. 1956-os forradalmunk és szabadságharcunk leverése után, az ismét csak külső erőre támaszkodó Kádár-rendszer időszakában a diktatúra fokozatosan felpuhult, majd a nyolcvanas évek végén külső háttérével együtt összeomlott. Az összeomlás közvetlen oka az volt, hogy az állami tulajdonra és központi újraelosztásra alapozott gazdaság teljesítőképessége katasztrofálisan csekély volt. Ezzel szemben a modern polgári társadalomban túlsúlyban van a magántulajdon és a piac, mint gazdaság- és társadalomszervező erő, s ezek hatékonyságának eredményeként magas az életszínvonal. A két rendszer hatékonysága közötti radikális különbséget nagyon világosan megmutatja Finnország és Magyarország összehasonlítása. A világháború előtti utolsó békeévben, 1938-ban az egy főre eső nemzeti össztermék Magyarországon még kétszerese volt a finnországinak. Ezzel szemben a nyolcvanas évek megfordult a helyzet. A piacgazdaságot megtartó Finnország egy főre eső nemzeti összterméke duplája lett a szocialista Magyarországnak.

Az 1989 utáni átalakulás eredményeként sok-sok ellentmondással ugyan, de túlsúlyra jutott a magángazdaság, s valamiféle piacról is beszélhetünk. Magas élet-színvonalról viszont nincs szó. Sőt, az átalakulás azzal kezdődött, hogy 1989-hez képest 1993-ig 20 százalékkal csökkent a nemzeti jövedelem, s 13 százalékkal a reálbérek. 1995–96-ban pedig a Bokros-csomagnak köszönhetően bekövetkezett az újkori magyar gazdaságtörténet egyik legnagyobb, mintegy 17 százalékos reálbér csökkenése. Ráadásul ez a csökkenés nem egyenletesen terült szét a társadalomban. Pedig a fejlett polgári társadalom fontos jellemzője a kiegyensúlyozott társadalomszerkezet, amelyben erősek, stabilak a középrétegek, a hátrányosabb helyzetű csoportokat pedig a jóléti rendszer megvédi a reménytelen leszakadástól. A Bokros-csomag idején éppen a középrétegek vesztek a legtöbbet. Reális veszély fenyegetett, hogy a társadalom kettészakad kisszámú gazdagra és nagyszámú szegényre. Gyorsan nőtt a szegények számaránya. A szegénységre legnagyobb esélye volt a szakképzetleneknek, falusiaknak, munkanélkülieknek. A cigányok háromnegyede lett munkanélküli. A nyugdíjasok – főleg a rokkant nyugdíjasok – is rosszul álltak, de a legtöbb szegény a gyerekek között volt. A tizennégy év alatti gyerekek 30–40 százaléka olyan családban élt, amelyik szegénynek számított. A szegénység legfőbb tényezője a gyermeknevelés anyagi terhe lett. Mindezeket elemezve az 1998-ban bizalmat kapott polgári kormány programja középpontjába helyezte a középrétegek megerősítését, a gyermeknevelő dolgozó családok támogatását, s az oktatáspolitikában az esélyegyenlőség növelését.

Ha a további célkitűzéseket nézzük, akkor a fejlett polgári társadalom fontos jellemzője a magas iskolai végzettség és a jó egészségi állapot. A Kádár-korszak kulturális forradalmat hirdetett, de valójában az érettségit adó középiskolák és a felsőoktatás kiterjesztését korlátozták. A magyarországi arányszámok egész Európában a legalacsonyabbak voltak. 1990-ben mindkettő radikális növekedésnek indult. Az érettségizők aránya a korosztály egyharmadáról 60 százalékgig növekedett. Az érettségizők több mint fele, a korosztály egyharmada került egyetemre.

Ami az egészségi állapotot illeti, itt a legfontosabb szintetikus mutató a születéskor, illetve a különböző életkorokban várható átlagos élettartam. Magyarországon ezek a mutatók a hatvanas évek óta romlottak. A magas halandóság mellett alacsonyak a gyermekszámok, s ezért a nem jelentéktelen bevándorlás ellenére 1981-től folyamatos a népesség fogyása. Magas a terhesség-megszakítások, a válások és a házasságon kívüli születések száma. A gyermekek fele valamilyen szempontból csonka családban nő fel. A legkülönbözőbb devianciák, a normális-tól elütő viselkedési formák pusztítanak. Az évenkénti öngyilkosok arányszáma a szocializmus négy évtizede alatt megduplázódott, a májsugorodásban elhunytaké pedig megtízszereződött. (Ez utóbbi az alkoholizmus jelzőszáma.) Rendkívüli gond a kábítószeres robbanásszerű terjedése, ami mértani haladvány szerint roncsolhatja a társadalom normális működését. A depressziós és a neurotikus tünetek a felnőtt társadalom egyharmadát érintik, s az ő problémáik a másik kétharmad közérzetét is befolyásolják.

Hasonló tünetegyüttest mutat a többi volt szocialista ország is. A szocialista hatalom ugyanis mindenütt tudatosan rombolta a társadalom hagyományos élet-

formáját, norma- és értékrendszerét. Céltudatosan számolt fel minden autonóm módon szerveződő közösséget. Szétzilálta a társadalmi szolidaritás-érzést. Ennek a bolsevik típusú „modernizációnak” tipikus következménye az alacsony várható élettartam, a rossz egészségi állapot, a neurózis, a devianciák halmozódása, a totális értékválság, a társadalom beteg, anómiás állapota.

Mostani, nehezen múltó válságunknak a gyökere nem a gazdaság állapota, hanem a morális válság, az érték- és normarendszer megzavarodása. A szocializmus a megelőző évtizedek felhalmozott erkölcsi tőkéjéből élt, s addig volt működőképes, amíg fel nem élte ezeket az alapokat, amíg döntően le nem pusztította a keresztyén erkölcsöket. Amíg szét nem rombolta a családot, az iskolát, a falusi és egyházi közösségeket, az autonóm szerveződéseket, amelyek újratermelhették volna, betaníthatták, begyakoroltathatták volna az újabb nemzedékek erkölcsi szabályozórendszerét. Ennek eredménye, hogy a társadalom egyre növekvő része nem tartja be az elemi társadalmi viselkedési szabályokat sem. Döbbenetes az emberek közötti minimális bizalom, a megbízhatóság, a szavahihetőség hiánya. Pedig egyetlen társadalom sem működhet jól, sőt, nem maradhat fenn, ha hiányoznak a közösen elfogadott értékek, viselkedési szabályok, ha az emberek nagyobbik része nem ezek szerint cselekszik. Ha tehát a társadalom szervezete beteg. Amiről nem győzőm elégszer hangsúlyozni, hogy az ún. reálszocializmus erkölcsromboló évtizedeinek az öröksége, pontosabban deficitje. A baj most nőtt nagyra, de gyökerei ebben a múltban erednek.

A kérdés az, hogy milyen gyógyszereket keressünk bajunk gyógyítására. Milyen megoldások lehetségesek, ha működőképes társadalmat, mértékadó értékrendszert szeretnénk, ha rekonstruálni akarjuk a polgári erkölcsöket. Az egyik gyógyításra jelentkező alany a modern, erősen individuális, neoliberalizmus. Azt a tetszetős alapelvet kínálják, hogy szabadon megtehetünk mindent, ami a másik ember hasonló szabadságát nem korlátozza. Fennkölt fogalmakról, elvekről, szabadságról, önmegvalósításról, egyenlőségről és toleranciáról beszélnek. Szemben azonban a keresztyén morállal, amely belső, illetve felső parancs – amely a lakatlan szigeten is érvényes –, ebben a szélsőséges liberalizmusban nincs belső korlát. Csak külső korlát van, ami úgy jön létre, hogy beleütközöm a másik emberbe. Ki mondja meg azonban, hogy cselekvésem hol kezdi el sérteni a másik ember szabadságát? Hát én mondom meg, ha van hozzá elég erőm. Azaz, valójában mindent szabad csinálni, amit hagynak. Ez tehát mást jelent a gyenge, és megint mást az erős számára. A liberális morál működéséhez valójában szükség lenne a belátásra, arra, hogy elismerjem a másik ember érdekét. Ez azonban csak akkor működik, ha olyan emberekről van szó, akik átmentek a keresztyén erkölcsi nevelés dresszúráján. Akiknél ez a belső fék, a keresztyén önkorlátozás hiányzik, azoknál a liberális erkölcs mint erkölcs, nem működik. A szélsőséges individuális neoliberalizmus tehát ugyanúgy a keresztyén morál élősdije, mint ahogyan a szocializmus az volt. Keresztyén morál nélküli embereknél egyszerűen az erők diktatúrája lesz belőle a gyengék felett. Se türelem, se egyenlőség, csak a hagyományos szabályok szabadon áthágása, csak a belső kontroll nélküli önérvényesítés, mások legázolása, kihasználása révén. Az individuális liberalizmus szerint csak jogrendre és szabadon

működő piacra van szükség. Minden egyéb a magánszférába tartozik, az egyén szabadsága, úgymond szabad önmegvalósítása. Ezzel tulajdonképpen ez a fajta liberalizmus utat nyit az erkölcsi törvények átlépésének, a teljes relativizmusnak, az erkölcsi viszonylagosságnak, végső soron az erőszak uralmának, a legrosszabb ösztönöknek. Olyan világnak nyit utat, amelyet nem érdekel semmilyen idea, eszme, semmilyen érték, csak a fogyasztás, a birtoklásvágy, a szex, a hatalomvágy, az akció, az erő, az erőszak, a kábítószeresek gátlástalansága.

Ez a világ már nem csupán a kertek alatt van, hanem bent van az otthonainkban, legbelső szobáinkban. A tömegkommunikációban, a tömegkultúrában születően van, alakot ölt a történetileg kialakult érték- és normarendszer alól felszabadított tömegember, a tömegfogyasztó. A száz és ezerszámra ilyen világot, felszínes, léha életvitelt sugalló filmek, klipek, hirdetések, a diszkók, plazák egyenvilága szinte észrevétlenül mossa át, hangolja át az embereket. Jaj de szabadnak, szabadon választónak, oh, de egyéniségnek érezheti itt magát valaki, miközben persze ki van szolgáltatva nagy monopóliumok, hálózatok beetetéseinek, profitszerző diktatúrájának. Igen veszélyes ez az iránytű nélküli fiatalokra nézve, sőt, már az 5-6 éveseket is célba veszik.

A szélsőségesen individuális, szabados libertinizmus nemcsak utat enged ennek a világnak, hanem tudatos harcot is folytat a hagyományos erkölcsi szabályok ellen. Pedig okosan alkalmazva ezek a szabályok teszik a világot kiszámíthatóvá, biztonságossá, sőt, otthonossá. Az emberi együttélés szabályai nem öncélúak. Ezek nélkül a közösségek által elfogadott szabályok nélkül, a tízparancsolat, s a szeretet nagy parancsa nélkül a világ bizonytalan és félelmetes lesz, ahol mindenki harca folyik mindenki ellen, ahol bármikor bármi megtörténhet. Ahol pedig mindent lehet és mindent szabad, illetve minden mindegy, ott az ember az állati ösztönvilágon túlra is sülyedhet értelmetlen brutalításban. Ha viszont ez a veszély tudatosodik bennünk, akkor dönthetünk másképpen is, saját magunk, fiatal életünk, az előttünk álló évek s az eljövendő generációk érdekében. Harcolnunk kell saját magunk, s leendő gyermekeink emberi arcáért. Küzdenünk kell, hogy ezek az arcok inkább a Krisztus arcára hasonlítsanak. Nem kétséges, hogy Magyarország felemelkedése, erkölcsi megújulása ezen a másik úton, a keresztyén erkölcs és a keresztyén erkölcsöt szolgáló intézmények fokozatos, türelmes rekonstruálásával mehet végbe. A legmélyebb etikai motivációkat és a legmagasabb ideálokat a keresztyén vallás adhatja. A vallásos hitből meghatározott értékrend és erkölcs következik, ami irányítja cselekedeteinket. A keresztyén vallás különösen hatékony magatartásszabályozó, s ezen keresztül társadalomintegráló erő lehet.

A kérdés tehát az, hogy mit kell tennünk nekünk, keresztyéneknek, reformátusoknak, népünk megújulásáért. Ezt a nagy kérdést két egymással szorosan összefüggő alkérdésre bonthatjuk. Az első: mi a kötelességünk saját személyiségünk megújításában? A második: mi a közösségi tennivalónk, mi a közfeladatunk? Kezdjük magunkkal, hiszen az egyén megújulása nélkül nem újulhat meg a közösség sem. Keressük Krisztust! Legyen nyitva a szívünk, ragadjunk meg minden alkalmat, hiszen a hit, hallásból van! Legyünk készen! Ha pedig Isten kegyelméből hitre jutottunk, akkor ennek bizony komoly következményei kell, hogy legyenek

egész életvitelünkre nézve. Aki Szentlelket nyert, az nem élhet olyan életet, amelyet addig élt. Cseri Kálmán legutóbbi Tízparancsolat-magyarázatában a második parancsolatot értelmezve ír a hamis istenképzetekről. Köztük az úgynevezett „szerető Istenről”, aki nem kíván az ő tisztelőitől semmit. Ez a „happy keresztyénség” olyan Istent képzel magának, akinél a hitből nem következik semmi, aki nem kér azoktól semmit, akik őt tisztelik. Ezek a keresztyének örvendeznek egymásnak és annak, hogy Isten elfogadja őket ilyeneknek, amilyenek, s nem is akarja, hogy megváltozzanak. Életváltozásról, kereszthordozásról, áldozatokról ez a happy keresztyénség nem szokott beszélni. Keresztyén iskolában is gyakran van olyan sugallat, hogy Isten szeretetéből nem következik semmi kötelezettség. Ez akár súlyos nevelési problémává is válhat. Ellene dolgozhat a keresztyéni felelősséggel végzett nevelői munkának. Isten szeretetének ára van. Az 1. János 3,16 világosan beszél erről: „Abból ismerjük a szeretetet, hogy ő az életét adta értünk, ezért mi is tartozunk azzal, hogy életünket adjuk testvéreinkért.”

Ez az igazi keresztyén erkölcs magva. Az Isten szeretetéből következik a keresztyén morál, az ember szeretete, az ember testvére tekintő önkorlátozás, az áldozathozatal, a társadalmi normák és szabályok elfogadása, a szolgálat, a hűség, a felelősségérzet és a kötelességteljesítés, a helytállás és az önfegyelem. A hitnek teremnie kell a jócselekedetek gyümölcseit. Nem érdemszerzés céljából, hanem Isten iránti hálából, az Ő dicsőségére. Ahogy a Heidelbergi Káténk a 61. kérdésre válaszolva fogalmaz: „az lehetetlen, hogy akik igaz hit által a Krisztusba oltattak, a háládatosság gyümölcseit ne teremjék”. A folytonos reformáció második nagy hullámának a puritán mozgalomnak az idején Pápai Páriz Imre prédikátor 1647-ben a Keskeny út című traktátusában a feltett kérdésre: „Honnét tudhatom én azt, hogy igaz hittel vagyok megigazítva?”, így válaszol: „Ha annak jó gyümölcseit mutatod... A jó cselekedetek nélkül való hit meghalt állat. A jó cselekedetek mindjárt követik a megigazult embert, miként a fa terem jó gyümölcsöket, és mondatol újjászületett embernek.” A II. Helvét Hitvallásunkban ezt olvassuk: „Jó cselekedeteknek kell történniök... Isten dicsőségére, elhívásunk ékesítésére, Isten iránti hálánk megbizonyítására és felebarátunk hasznára... Az ember nem azért teremtetett, sem nem azért született újjá hit által, hogy ne csináljon semmit, hanem inkább azért, hogy szüntelen cselekedje azt, ami jó és hasznos.” Heidelbergi Káténk így fogalmaz: „miért kell jót cselekednünk? ...egész életünk folyásával megmutassuk Isten iránt való háládatosságunkat az Ő jótéteményéért és így Isten dicsőítése általunk, továbbá azért is, hogy a mi hitünk felől, annak gyümölcsei által mi magunk is bizonyosabbá legyünk és istenes életünkkel felebarátainkat is megnyerjük Krisztusnak.” Két elemet emelek most ki ezekből a hitvallás részletekből. Egyrészt *szüntelenül* cselekedjük ami jó és hasznos, másrészt *egész életünk* folyásával mutassuk meg Isten iránti háládatosságunkat.

Ez tehát azt jelenti, hogy egész életvezetésünknek, életmódunknak kell Istennek tetszőnek lenni. Ebbe beletartozik evilági munkavégzésünk, aktivitásunk és hivatásunk is. Minden hivatást úgy kell felfogni, úgy kell végezni, mint Isten által kitűzött feladatot. Így szentelődik meg az evilági értelmes, kötelességteljesítő szorgalmas munkavégzés, így önöknek, diákoknak a tanulása, önképzése, a kultúra

művelése, s minden önmagukat építő hasznos tevékenységük. Fontos tehát, hogy egész életünkről van szó, módszerességről, következetes, fegyelmezett életvezetésről, s rendszeres önvizsgálatról, mondhatnánk lelki könyvvitelről. Naponként meg kell vizsgálnunk kívánságainkat, törekvéseinket, cselekedeteinket. Ahogy egy másik, 17. századi puritán szerző írja: „Megszemlélvén és vizsgálván a mi útainkat, megújítván minden este a mi megtérésünket.” Ezek bizony nem könnyű követelmények. Életünk a világban véget nem érő döntések, választási kényszerek sorozata. Emberi esendőségünkől következően bizony gyakran döntünk rosszul. Tévedéseink, gyarlóságaink ellenére is azonban a módszeres önvizsgálat hozzásegít az ingyen való kegyelem révén a korrekció lehetőségéhez.

Ha tehát erkölcsi megújulásról, morális forradalomról beszélünk, akkor azt saját magunkkal kell kezdenünk. Tudatos, felelősségteljes, rendszeres, morális életvezetésre kell törekednünk. Ez nem könnyű, kivált a tizen- és huszonevesek életszakaszában. Az erkölcs formálása a születéstől kezdődik, s szoktatással, neveléssel, az önkorlátozás, az önuralom képességének, az erkölcsi szabályozóknak a beidegzésével, begyakoroltatásával folyik. Ennek az erkölcsi nevelődésnek természetes hatékony helyszínei a különböző kisközösségek: a család, az iskola, a kortárs csoport, a gyülekezet. Fejlődéslélektani okokból a gimnáziumi évekre esik az az időszak, amikor a felnövekvő ember egyrészt tudatosan, s egyszersmind kritikusan kezd viszonyulni a tanult szabályokhoz, s önmagát, saját identitását keresve lázad is a rend, az előírások, a szabályok ellen. Fontos ugyanakkor, hogy az ifjú ember, a leány és a fiú normális esetben ideálokat is keres, nagy eszmék mozgatják, fogékonyabbá válik az elvont gondolkodásra, s ha nem infantilizálódik szerencsétlen körülmények folytán, ha fel tud nőni, akkor a nevelődés szakaszából átlép a tudatos önnevelés időszakába. A Krisztus keresése, megtalálása, a megtérés és a kegyelem segíthetnek, hogy ki-ki tudatosan is munkálkodhasson saját keresztyén erkölcsisége, morális életvezetése kiformalásán, karbantartásán. Ennek megvalósítása a mindennapokban, az iskolában, a családban, a baráti társaságban, a tanulásban és a pihenésben, az önképzésben és a sportban, s még annyi mindenben, nos, ez mindannyiunk mindennapi keresztyén leckéje.

Népünk jövője is múlik azon, hogy ezt milyen színvonalon oldják meg. A szárszói Talentum táborosoknak keresztyén kötelessége különböző irányú tehetségüket hasznosítani, Isten dicsőségére kamatoztatni. Elsősorban azonban erkölcsi értelemben kell elitté, példaadó, mintaadó személyiségekké válniuk. Ez kezdődik az osztályközösségekben, ahol olyan értékeket kell kialakítaniuk, hogy tényleg az arra érdemesek legyenek a meghatározó minták. Az erkölcsi mintaadás társadalmi kötelezettségük. A legfontosabb dolog, amit népünkért tehetnek, ha vonzóvá tudják tenni a kálvinista életeszmenyt. Ezt próbálja ki-ki a maga körében követendő példaként megjeleníteni. De ennél többről is szó van. Ha erős identitástudattal, közös eszményekkel egybefűzve, mint új református nemzedék tudnak megjelenni, akkor egyrészt megújíthatják egyházunkat, másrészt keresztyén karaktert adhatnak az ország új nemzedékének. Nyomják rá keresztyén erkölcsiségük bélyegét az új nemzedék elitjére.

Ezzel már át is tértünk tennivalóink második nagy csoportjára, közösségi, társadalmi teendőinkre, közfeladatainkra. Mint már korábban megállapítottuk, népünknek elsősorban lelki megújulásra, valóságos erkölcsi forradalomra, új reformációra lenne szüksége. A belülről vezérlő keresztyén morál reprodukálására. A magyar társadalom szükségletei felől nézve, a legderekasabb társadalmi szolgálatunk az evangélium hirdetése, a misszió. Ha hívek akarunk lenni a közösségért mindig felelősséget vállaló kálvinista őseinkhez, akkor ez a legalapvetőbb társadalmi, nemzeti küldetésünk, ami minden más egyébként szükséges közéleti felelősségvállalást, aktivitást meg kell, hogy előzzön. Például súlyos népesedési gondjainkról szólva Hegedüs Lóránt püspök úr gyakran – nagyon helyesen – hangsúlyozza azt a radikális igazságot, hogy „aki nem születik meg, az újjá sem születhet”. Ehhez képest talán relatív, de súlyos igazság, hogy ha a ma élő generációk nem születnek újjá a Krisztusban, akkor minden közéleti buzgálkodásunk, s az elengedhetetlen szociálpolitikai intézkedések mellett sem fognak megszületni azok a gyerekek, akik jó lenne, ha megszületnének. Azért is kell tehát lankadatlanul végeznünk a missziót, hogy a magyarságot, amelynek közösségébe helyeztettünk, amelyért felelősséget viselünk, az Isten színe elé vezessük.

Végül röviden három pontban foglaljuk össze, hogy mit kell tennünk magyar népünk megújulásáért.

Legelőször is, a Krisztusban újjászületve rendszeres morális életvezetéssel is hirdetnünk kell Isten dicsőségét, példát adva mindenknek. Másodszor, hatékony misszióval kell népünket Krisztushoz vezetni, hogy újjászülethessenek mind a keresztyén magánéleti, mind a közéleti erkölcsök. Harmadszor, Isten igazságáért a közéleti felelősséget, aktivitást, a harcokat is vállalnunk kell. Azt gondolom, hogy ezek nagy, igen szép és lelkesítő feladatok. Jó reménységgel vagyok, hogy a szükséges erőt minden talentumos leány és fiú elkérheti a kegyelmes Istentől.

Az 1999-ben Szárszón, majd 2000-ben a miskolci Lévy József Református Gimnáziumban elhangzott előadás szövege itt jelenik meg először.

„Statisztikai keresztyének” és a missziói parancs

Reformátusok a 2001. évi magyarországi népszámlálásban (2003)

Kedves Testvéreim! A különböző emberi közösségeknek, társulásoknak, csoportosulásoknak általában van valamilyen képzetük arról, hogy hányan is vannak, kik és milyen erős kötődéssel tartoznak hozzájuk. Ennek számontartása fontos eleme a közösségek, a társulások, a csoportok identitásának. Így van ez a látható egyház s az egyes felekezetek esetében is. Ennek jegyében most arra vállalkoztunk, hogy a 2001-es népszámlálás fényében készítsünk friss számvetést a magyarországi reformátusság létszámáról.

A helyzetfelmérésnek három forrása lehet. Az első az egyházak saját nyilvántartása, adatbázisa. Ennek a legpontosabbnak s így a legfontosabbnak kellene lennie. A mi egyházunknál ez sajnos nem egészen így van, ezt valamennyien sejtjük. A második forrást a vallásszociológiai adatfelvételek jelentik. Itt figyelemre méltó eredmények születtek, de ezek sok okból nem felekezet-specifikusak, s egyébként sincs református vagy protestáns orientációjú vallásszociológusunk. A harmadik forrás a hivatalos állami népszámlálás, amikor minden országlakost szisztematikusan számba vesznek.

Ilyen Magyarországon először II. József korában volt. 1870-től pedig tízévenként rendszeresen végez népszámlálást a Magyar Statisztikai Hivatal. A valásra, felekezetre vonatkozó kérdés az általános európai gyakorlatnak megfelelően 1949-ig minden alkalommal szerepelt. 1949-et követően azonban a pártállami idők négy népszámlálásánál nem gyűjtöttek vallási adatokat. Ezért is előzte meg nagy várakozás a 2001-es népszámlálást, amely ötven év szünet után újra számba vette a felekezeti hovatartozást. Most elsősorban ennek a harmadikként említett forrásnak az adatait mutatom be, de az értelmezéshez figyelembe veszem a korábbi népszámlálásokon kívül a már említett két másik forrást, tudniillik a vallásszociológia eredményeit s amennyire lehet, a református egyházi nyilvántartások adatait is.

A népszámlálási adatoknak hagyományosan nagy súlyuk, tekintélyük van folyamatos, szisztematikus és hivatalos jellegük miatt. A 2001-es népszámlálásnál a vallási adatok némi vita után – adatvédelmi alapjogokra hivatkozva – abba a körbe kerültek, amelyekre nem volt kötelező a válaszadás. A médiában meglehetősen nagy erők arra biztatták a lakosságot, hogy erre a kérdésre ne válaszoljanak. Néhány „kisegyház” is ezt kérte híveitől. Három történeti egyház viszont arra buzdította tagjait – nem mindig átgondoltan, s nem is elég szervezeten –, hogy vállalják felekezeti hovatartozásukat. Az eredményeket feszültségteljes várakozás, sőt, kétségtelenül némi szorongás előzte meg. Anélkül, hogy pontosan megfogalmaztuk volna az okokat, valamennyien éreztük, hogy ennek súlya, tétje van. A számok bizonyos értelemben ítéletet is jelenthetnek az egyházak helytállásáról, munkájáról az utóbbi ötven évben.

A 2002. tavaszán megjelent első gyors adatok szerint a tízmillió kétszázezernyi össznépség 10,1 százaléka nem válaszolt a vallási, felekezeti hovatartozásra

vonatkozó kérdésre. 14,5 százalék pedig úgy nyilatkozott, hogy nem tartozik semmilyen egyházhoz, felekezethez sem. Hétmillió hatszáztízezer ember, az összslakosság 74,6 százaléka vallotta magát valamelyik felekezethez tartozónak. (Ez az arány a kelet-európai, volt szocialista országok viszonylatában nagyjából közepesnek mondható.) Ezek között volt egymillió hatszázhuszonháromezer lélek, aki reformátusnak mondta magát. Ez az össznépeségnek 15,9 százaléka, a valamelyik felekezethez tartozóknak pedig 21,3 százaléka. Ez utóbbi csaknem pontosan megegyezik az 1949-es református részarányával. (Igaz, hogy akkor az egész országban csak tizenkétezer volt a felekezeten kívüliek száma.) Ez mindenesetre egy vonatkozásban azt jelenti, hogy a történeti egyházak között, azokhoz viszonyítva megőriztük pozícióinkat. Az eredményeket a nagyobb keresztyén egyházak az evangélikusok kivételével lényegében megelégedetten fogadták. Mi, reformátusok is megkönnyebbültünk. (Talán túlságosan is.) A durva ateista indoktrináció évtizedei után, tekintetbe véve saját esendőségeinket, gyengeségeinket, hibáinkat, sőt bűneinket is, valóban rosszabbul is járhattunk volna. (A katolikus vallásszociológus kollégákat meg is lepte a reformátusok viszonylag jó globális eredménye.) A megkönnyebbülés után azonban most már szükség lenne az érdemibb, alaposabb, részletekbe menő elemzésre, s bizonyára cselekvési programra is.

Ehhez segítséget ad a KSH 2002. végén kiadott füzet a vallási adatokról. Három adatsor van benne: 1.) Országos vallási adatok nemek és korcsoportok szerint; 2.) Régiók és megyék vallási adatai családi állapot szerint; 3.) A népesség számszerű felekezeti megoszlása településenként. Amíg nem jelennek meg újabb adatkombinációkat közlő kereszttáblák, amelyeknek a segítségével mélyebb összefüggéseket lehet majd vizsgálni, addig a legérdekesebb tényeket ez utóbbi, a településenkénti adatsorból számolgathatjuk ki. Ami figyelmesebb lapozgatás, nézegetés után hamar feltűnik – erről már hallhattunk és olvashattunk is –, az így summázható: nagyjából megvannak a reformátusok, de nem egészen ott, ahol korábban voltak. Van, ahol kevesebben vannak, máshol meg többen. Sőt olyan településeken is megjelentek több százas nagyságrendben, ahol eddig egyáltalán nem fordultak elő. Ezt az átrendeződést persze eddig is sejtettük. Tudtuk, hogy az elhibázott modernizáció szó szerint majdnem a fél országot kimozdította lakóhelyéről. Tudtuk, hogy milliók költöztek faluról a közeli és távoli városokba, nagyvárosokba. Tudtuk, hogy például az abauji és a baranyai aprófalvak eklézsiáinak népe úgy fogyatkozott meg, hogy a fiak és a leányok Miskolcra, Pécsre, Budapestre költöztek. Sok adat mutatta, hogy a tiszántúli reformátusságból megélhetést keresve százezrek mozdultak nyugat felé, Budapestre, a főváros környéki agglomerációba, az északi és a dunántúli bányavidékekre, ipari központokba. Ezért születhettek, születhetnek új református gyülekezetek Budapesten és környékén, Pécsen és Székesfehérváron vagy Szentgotthárdon. Nem kétséges azonban, hogy a nagy mobilizáció ahhoz is hozzájárult, hogy nagymértékben megnövekedett az egyházközségek kötelékéből kiszakadt, látóköréből kieső, ellátatlan reformátusok száma.

Most viszont a népszámlálási kötet jóvoltából az ország minden településére vonatkozóan rendszerezett képünk lehet arról, hogy hányan vallották magukat reformátusnak. Tudjuk persze, hogy ha valaki a népszámlálási biztos előtt reformá-

tusnak mondta magát, lehet buzgó református egyháztag is, de lehet olyan, az egyháztól elszakadt atyafi is, akiben csak valami halvány gyerekkori emlék mozdult meg egy távoli falu csillagos templomáról, egy imádkozó nagymamáról. Bármilyen laza, bizonytalan és tétova azonban ez a kötődés, bármennyire halvány ez az identitáselem, a Magyarországi Református Egyháznak elháríthatatlan felelőssége van ezekkel a „statistikai reformátusokkal” szemben is. Másrészt természetesen meg van ez a felelősség azokkal a hűséges egyháztagokkal szemben is, akik ott maradtak az életképtelenné zsugorodott, lelkész nélkülivé lett ősi anya- és leányegyházakban.

Ennek az egész nagy átrendeződésnek az elemzésével, a célszerű reagálással kapcsolatban az országos egyháznak egyetemes felelőssége van. A probléma tematizálása, ébrentartása, a koncepciók kidolgozása és vitatása, a módszertani, s ha kell az anyagi segítségnyújtás ennek az egyházkormányzati szintnek és az egyházkerületeknek a kötelessége. A részletekbe menő érdemi munkának, a szisztematikus, településről településre haladó gondos helyzetelemzésnek, a célok meghatározásának, a szervezésnek a szintje azonban az egyházmegye. Ezt a munkát a népszámlálás településenkénti adatainak s az egyházi nyilvántartásoknak a figyelembevételével az egyházmegyékben el kell végezni az esperesek és a főgondnokok vezetésével. A cél az ellátatlan területek gondozásának jó megszervezése. Gyülekezetszervezés, társegyházzá szervezés vagy szórványgondozás az erőforrások okos felhasználásával. Ehhez terepismeret, sok ötlet és rugalmasság kívántatik. Sokféle, a helyi személyi adottságoktól is függő megoldás lehetséges. Csak az nem megengedhető, hogy nem fogunk hozzá.

Megszívlelendőnek, ahol lehet követendőnek tartom az „abaúji modellt”. Itt fogyó népességű, elöregedett, hátrányos helyzetű aprófalvas területen úgy sikerült minden település reformátusainak a gondozását, a szórványgondozást is megoldani, hogy lényegében a gyülekezetek, a lelkészek lemondtak autonómiájuk egy részéről s hozzájárultak az erőforrások egy részének központi kezeléséhez, újraelosztásához. Biztos vagyok benne, hogy lehet találni más olyan megoldásokat is, amelyek az egyházalkotmányt nem sértve, lehetővé teszik egyházmegyei, egyházkerületi s országos szinten egyaránt, akár bizonyos központosítással is az erőforrások hatékonyabb felhasználását. Például a sokat emlegetett, nagy fontosságú nagyvárosi, lakótelepi misszió sikeréhez is szükség van sokféle központi, megelőlegezett támogatásra is.

Mielőtt a „nem egészen ott vannak a reformátusok, ahol voltak” problémáján túl újabb összefüggéseket keresnénk a számtengerben, érdemes egy rövid történeti visszapillantást tennünk. A reformáció majd az ellenreformáció küzdelmei után az első népszámlálás, a II. József-féle 1784–87-ben már lényegében olyan felekezeti szerkezetet mutat, amely a történeti Magyarország utolsó népszámlálásáig, 1910-ig nem változott lényegesen. Nagyobb mozgást csak a zsidóság arányának a növekedése okozott.

Az 1. táblázaton található 1880 és 1910 közötti adatokhoz csak annyit fűzök hozzá, hogy bár a soknemzetiségű történeti Magyarországon a reformátusok számaránya csak 14 és 15 százalék között mozgott (nagyon kevés aránycsökkenéssel), a magyar etnikumhoz tartozók között viszont ennek közel a duplája, kb. 28 százalék volt református. Másrészt pedig a reformátusok 98 százaléka magyar volt. (Az unitáriusokkal együtt ez a legmagyarabb felekezet.)

1. táblázat. A történeti Magyarország (Horvátország nélkül) hitfelekezetek szerint

1880–1910 között százaléklékban

	1880	1890	1900	1910
Római katolikus	47,30	47,83	48,69	49,33
Görög katolikus	10,83	10,94	10,93	11,00
Református	14,71	14,59	14,41	14,25
Evangelikus	8,06	7,78	7,48	7,15
Görög keleti	14,09	13,62	13,06	12,78
Unitárius	0,40	0,40	0,40	0,40
Izraelita	4,54	4,67	4,94	4,99
Egyéb	0,10	0,10	0,10	0,10

Viszonylag új adatokat tartalmaz a 2. táblázat. A KSH feldolgozta és 1997-ben kiadta a mai országterületre vonatkozó községsoros vallási adatokat 1880-tól 1949-ig. Ezeket a történeti adatokat használtam fel, s ehhez illesztettem a 2001-es eredményeket.

A táblázat szerint a római és görög katolikusok aránya együttesen hat százalékkal lett nagyobb 1880-tól 1941-ig a mai ország területén. A reformátusok aránya ezalatt 24,34 százalékról 3,57 százalékot veszítve 20,77-re csökkent. A közel egyhatedes arányvesztés meglepő azok után, hogy mint láttuk, a történeti országterületen csak minimális volt az aránycsökkenés. A néhány évvel ezelőtt ismertté vált új adatokat tudomásom szerint még senki sem vizsgálta alaposabban. A református arányvesztésben elméletileg szerepet játszhatott a kivándorlók összetétele, a történeti Magyarország területén maradó belső vándorlás irányultsága, az alacsonyabb gyerekszám, az egyke, a nagyobb mortalitás, a vegyes házasságok aránya, az ezen belül adott reverzális, az áttérések, s általánosságban esetleg a gyengébb felekezetmegtartó képesség. A református tudományosságnak feltétlenül el kell majd végeznie a tüzetesebb elemzést. Ez is közelebb vihet mai gondjaink történeti gyökereinek megismeréséhez.

A református arányszám csökkenés igazán 1920-ig volt jelentős. Úgy látom, hogy Trianon után az utódállamokból – főleg Romániából – megindult bevándorlás is hozzájárult a csökkenés megállításához. Talán kevésbé közismert, hogy a Romániához került területeken élő magyarságnak kb. a fele református. Az onnan betelepülőknél is nagyjából ez a helyzet. (Zárójelben jegyzem meg, a 2001-es népszámlálási felekezeti arányokban is szerepe lehet a határon túli református magyarok viszonylag nagyobb bevándorlási arányának.)

Az 1941 és 1949 közötti jelentős felekezeti arányszámváltozásokat magyarázza többek között a zsidó holocaust, a német kitelepítések, a szlovák–magyar lakosságcsere s a visszacsatolt területek ismételt leválasztásával kapcsolatos népességmozgás. A református arány így egy százalékkal nőtt, 21,9 százalékra emelkedett. 2001-ben a felekezethez tartozók közötti megoszlásnál csaknem ezt sikerült beállítani a 21,3 százalékkal. Hangsúlyozom azonban, hogy amint azt a 3. táblázaton látjuk, nagyjából a népesség 25 százaléka most egyáltalán nem tartozik felekezethez.

2. táblázat. A felekezeti arányok változása a mai ország területen 1880–2001

	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	2001	Felekezethez tartozók közötti 2001
Római katolikus	3 212 335 60,3%	3 668 648 61,1%	4 229 788 61,79%	4 774 485 62,8%	5 093 698 63,86%	5 631 246 64,84%	6 119 600 65,68%	6 240 399 67,8%	5 289 521 51,9%	69,5%
Görög katolikus	105 400 1,98%	120 650 2,01%	146 288 2,14%	165 389 2,18%	175 245 2,2%	201 092 2,32%	233 659 2,51%	248 356 2,7%	268 935 2,6%	3,5%
Református	1 296 423 24,34%	1 407 884 23,45%	1 532 188 22,38%	1 632 588 21,48%	1 670 080 20,94%	1 803 144 20,88%	1 934 851 20,77%	2 014 718 21,89%	1 622 796 15,9%	21,3%
Evangelikus	369 044 6,93%	410 617 6,84%	450 545 6,58%	484 221 6,37%	496 682 6,23%	533 746 6,15%	557 310 5,98%	482 157 5,24%	303 864 3%	4,0%
Görögkeleti	43 492 0,82%	46 488 0,77%	53 851 0,79%	61 012 0,8%	50 989 0,64%	39 839 0,46%	38 318 0,41%	36 015 0,39%	15 298 0,15%	0,2%
Unitárius	288 0,01%	1756 0,03%	3242 0,05%	5101 0,07%	6224 0,08%	?	8465 0,09%	9449 0,1%	?	?
Izraelita	29 590 5,56%	34 387 5,73%	42 421 6,2%	47 137 6,2%	47 327 5,93%	44 452 5,12%	40 098 4,3%	13 386 1,45%	12 871 0,13%	0,17%
Baptista	–	–	–	–	–	–	17 917 0,19%	18 879 0,21%	17 705 0,17%	0,23%
Egyéb	3862 0,07%	4000 0,007%	5938 0,08%	8159 0,11%	10 487 0,13%	21 490 0,25%	5515 0,06%	7156 0,21%	79 118 0,8%	1,0%
Felekezeten- kívüli	–	–	–	–	–	–	–	12 287 0,13%	1 483 369 14,5%	–
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	–	1522 0,02%	1 104 333 10,8%	–
Összesen	5 326 734	6 003 922	6 854 521	7 602 225	7 976 678	8 685 109	9 316 613	9 204 799	10 198 315	

3. táblázat. 2001. évi népszámlálás – Vallás, felekezet
Fő adatok

Össz- népesség	Egyházhoz, felekezethez tartozik	Ebből			Református	Evangélikus	Nem tartozik egyházhoz	Nem kíván válaszolni	Nincs válasz
		Katolikus együtt	Római katolikus	Görög katolikus					
10 198 315	7 610 613 74,6 %	5 558 961 54,5 %	5 289 521 51,9 %	268 935 2,6 %	1 622 796 15,9 %	303 764 3 %	1 483 369 14,5 %	1 034 767 10,1 %	69 566 0,7 %

4. táblázat. Az egyházhoz, felekezethez tartozó 7 610 613 fő felekezeti megoszlása százalékban

Katolikus együtt	Ebből			Református	Evangé- likus	Baptista	Adven- tista	Többi protes- táns	Többi keresz- tény	Izraelita	Egyéb
	Római katolikus	Görög katolikus									
5 558 961 73 %	5 289 961 69,5 %	268 935 3,5 %	1 622 796 21,3 %	303 864 4 %	1 770 5 0,23 %	5840 0,07 %	34 530 0,45 %	24 340 0,45 %	12 871 0,17 %	14 408 0,19 %	

Globálisan tehát egynegyedét elvesztette a reformátusság is. Az összlakosságon belüli arányunk 21,9 százalékról 15,9 százalékra csökkent. Ennél egy picit kisebb arányban veszítettek a római katolikusok 67,8-ról 51,9 százalékra. Semmit sem veszítettek a görög katolikusok. Drámaian megfogytak viszont az evangélikusok, 5,24-ról 3 százalékra. (Arányuk tehát 43 százalékkal lett kisebb.)

5. táblázat. A reformátusok arányának változása megyénként 1880–2001 között százalékban

	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	2001	2001-ben a felekezet- hez tartozók között
Budapest	6,26	7,78	9,29	10,17	11,20	12,69	14,06	15,55	12,60	19,6
Bács-Kiskun	19,57	18,37	17,28	16,03	15,03	14,26	13,73	14,18	11,03	13,6
Baranya	17,24	15,67	14,43	13,20	12,62	11,16	10,59	12,97	8,45	11,5
Békés	34,89	34,03	32,90	31,91	31,48	31,22	31,36	33,35	18,30	30,8
Borsod-Abaúj-Z.	37,97	36,79	34,60	33,32	32,52	32,53	32,02	33,16	26,10	37,7
Csongrád	25,05	23,30	21,90	20,35	19,68	18,87	18,54	18,46	10,30	15,1
Fejér	29,95	28,87	27,06	25,71	24,06	23,40	22,08	22,78	15,40	21,7
Győr-Moson-S.	2,09	2,14	2,43	2,42	2,55	2,57	2,88	3,82	3,80	4,5
Hajdú-Bihar	75,64	74,27	72,34	71,39	69,98	69,19	68,76	70,03	42,70	64,4
Heves	6,12	5,81	5,55	5,29	5,07	5,16	5,09	5,09	6,20	7,8
Jász-Nagyk-Sz.	40,15	38,50	36,89	35,11	33,75	32,76	32,68	32,68	16,70	26,2
Komárom- Esztergom	21,71	21,14	19,76	18,87	18,28	19,71	16,85	18,22	13,60	19,4
Nógrád	1,42	1,27	1,45	1,43	1,70	1,88	1,99	2,09	2,60	3,2
Pest	24,30	23,33	22,16	20,78	20,00	18,97	18,43	19,78	16,00	21,2
Somogy	21,19	19,98	18,58	16,95	15,42	14,20	13,36	12,59	8,80	10,6
Szabolcs-Sz.- Bereg	49,91	49,72	48,68	47,93	47,45	47,12	46,05	47,85	41,50	47,7
Tolna	17,06	16,21	15,68	15,00	14,20	13,99	13,72	15,45	10,90	13,6
Vas	4,29	4,31	4,13	3,91	3,75	3,83	3,86	4,19	3,50	3,9
Veszprém	16,96	16,21	15,43	14,76	14,40	14,04	13,77	14,21	11,40	14,0
Zala	2,32	2,23	2,21	2,09	2,12	2,09	2,12	2,37	3,00	3,5
Összesen	24,34	23,45	22,38	21,48	20,94	20,88	20,77	21,89	15,90	21,3

Az 5. táblázat megyénként mutatja be a reformátusok számarányának változását 1880-tól 2001-ig. Az 1880-as kiinduló helyzetre is érvényes az a megállapítás, hogy minél messzebb megyünk Bécstől, annál több a református. A legmagasabb a reformátusok aránya a Tiszántúlon. Ezek voltak a református törzsterületek: a mai Hajdú-Bihar megye 75 százalékkal, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 50 százalékkal. Magas volt az arány Jász-Nagykun-Szolnok megye tiszántúli részén a Nagykunságban, a mai Csongrád megye tiszántúli részén és Békésben. Ezekhez a törzsterületekhez kapcsolódott a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye 38 százaléknyi reformátussal. Már kevésbé közismert, hogy jóval az országos átlag fölött volt ekkor még Fejér megye is a maga 30 százalékaival. Másrészt viszont 2–6 százalékos kisebbség volt a reformátusság a Bécs közeli Zalában, Vasban, a mai Győr-Moson-Sopron megyében, s még Nógrádban és Hevesben is.

Ha a folyamatokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy a reformátusok nagyobb arányszám növekedése 1880-tól csak Budapestre jellemző. Itt folyamatos és erőteljes a növekedés. Ezen kívül csak az 1-2 százalékról induló Nógrádban és Győr-Moson-Sopronban nő valamiképp a reformátusok aránya. Folyamatos és jelentős arányszámcsökkenés jellemző viszont a református törzsterületekre. Legjobban Borsod-Abaúj-Zemplén és még Szabolcs-Szatmár-Bereg tartja magát. Elégképp közismert a reformátusság baranyai térvészése az egyke miatt már az első világháború előtt. Talán kevésbé köztudott, hogy a reformátusok messze legnagyobb aránycsökkenése 1880 és 1949 között Somogyban következett be 21,2 százalékról 12,6 százalékra.

6. táblázat. Az egyházhoz tartozók megoszlása a nagyobb felekezetek között megynként százalékban (a reformátusok számarányának sorrendjében), 2001

Megye	Reformátusok százalékban	Reformátusok abszolút száma	Római katolikusok százalékban	Görög katolikusok százalékban	Evangélikusok százalékban	Reformátusok aránya a teljes népességhez viszonyítva
Hajdú	64,4	236 065	20,0	12,9	0,4	42,7
Szabolcs-Szatmár	47,7	241 551	27,9	20,2	3,1	41,5
Borsod-A.-Z.	37,7	194 494	57,2	8,9	1,0	26,1
Békés	30,8	72 843	45,0	0,9	19,1	18,3
Jász-N.-Sz.	26,2	69 446	71,4	0,7	0,7	16,7
Fejér	21,7	66 796	73,1	0,8	3,2	15,4
Pest	21,2	173 602	70,2	1,6	4,9	16,0
Budapest	19,6	224 169	70,7	2,5	4,0	12,6
Komárom	19,4	43 204	75,5	1,0	3,0	13,6
Csongrád	15,1	44 694	80,2	1,0	1,7	10,3
Veszprém	14,0	42 499	78,5	0,4	6,3	11,4
Bács-Kiskun	13,6	60 317	80,7	0,3	3,8	11,0
Tolna	13,6	27 283	80,3	0,3	4,8	10,9
Baranya	11,5	35 436	84,8	0,2	2,0	8,4
Somogy	10,6	29 501	85,3	0,3	2,8	8,8
Heves	7,8	20 183	90,0	0,7	0,6	6,2
Győr-M.-S.	4,5	16 754	87,2	0,3	7,2	3,8
Zala	3,5	8 917	93,8	0,2	2,0	3,0
Nógrád	3,2	5 681	89,1	0,4	6,3	2,6
Vas	3,9	9 406	86,7	0,2	8,7	3,5
Összesen	21,3	1 622 796	69,5	3,5	4,0	15,9

A 6. táblázat a megyék mai felekezeti összetételét mutatja annak sorrendjében, hogy milyen arányt képviselnek ott a reformátusok. A sort így ma is Hajdú-Bihar megye vezeti, bár számszerűen Szabolcsban már több a református. Átlag feletti a reformátusok aránya még Borsodban, Békésben és Jász-Nagykun-Szolnok megyében, s az országos átlag körüli Fejér, Pest és Komárom megyében, valamint Budapesten. Átlag alatti, de jelentős a református jelenlét Csongrád, Veszprém, Bács-Kiskun, Tolna, Baranya, Somogy és most már Heves megyében. Pár százaléknyi református kisebbség van Győr-Moson-Sopron, Zala, Vas és Nógrád megyében.

A táblázat utolsó oszlopa azt mutatja, hogy milyen a reformátusok aránya a teljes népességhez viszonyítva. Azt látjuk, hogy míg a felekezethez tartozók között Hajdú-Bihar vezet Szabolcs előtt 64–47 százalék arányban, addig itt az utolsó oszlopban, azaz a teljes népességhez képest lényegében egyformán állnak 42 és 41 százalékon. Mi ennek az oka? A magyarázat egyszerű. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a népesség 87 százaléka vallotta magát valamely felekezethez tartozónak, Hajdú-Biharban pedig drasztikus eltéréssel csak 66 százalék. A 7. táblázatban aszerint rendeztem sorba a megyéket, hogy az össznépség hány százaléka tartozik egyáltalán felekezethez.

7. táblázat. A megyék szekularizációs sorrendje (a magukat egyházhoz, felekezethez tartozónak vallók százalékaránya alapján)

Békés	59,4
Jász-Nagykun-Szolnok	63,7
Budapest	64,3
Hajdú-Bihar	66,2
Csongrád	68,4
Komárom	70,1
Fejér	71,0
Pest	75,5
Baranya	75,8
Heves	80,0
Nógrád	80,3
Tolna	80,3
Veszprém	81,0
Bács-Kiskun	81,3
Borsod	82,5
Somogy	82,6
Győr-Sopron-Moson	85,0
Zala	85,9
Szabolcs	87,0
Vas	89,1
Országos átlag	74,6

8. táblázat. Megyei városok szekularizációs sorrendje (a magukat egyházhoz, felekezethez tartozónak vallók százalékaránya alapján)

Tatabánya	54,5
Hódmezővásárhely	55,1
Szolnok	56,7
Békéscsaba	57,7
Salgótarján	62,0
Debrecen	64,4
Szeged	65,1
Szekszárd	68,2
Székesfehérvár	69,6
Pécs	70,0
Veszprém	71,0
Eger	72,0
Miskolc	74,2
Kaposvár	74,7
Kecskemét	75,0
Nyíregyháza	77,3
Zalaegerszeg	78,2
Győr	79,0
Sopron	80,0
Szombathely	83,3
Nagykanizsa	83,3
Megyei városok átlaga	69,6
Országos átlag	74,6

9. táblázat. Egyházhoz, felekezethez tartozás településtípusok szerint, 2001

	Össznépesség	Felekezethez tartozók százalékban
Budapest	1 777 921	64,3
Megyei jogú város	2 033 919	69,6
Többi város	2 761 040	73,0
Nagyközségek, községek	3 625 435	83,7
Országos	10 198 315	74,6

Vas megyében a lakosság 89 százaléka, Békésben pedig csupán 59 százaléka vallotta magát valamelyik felekezethez tartozónak. A felekezeti hovatartozás vállalását vagy nem vállalását szekularizációs mutatónak tekintem s ennek alapján alakítottam ki a megyék és a megyei városok szekularizációs sorrendjét. Békés a legszekularizáltabb, legkevésbé vallásos megye, Vas pedig a legkevésbé szekularizált, leginkább vallásos megye. Az ország nyugati szélénél katolikus megyéi egységesen a legvallásosabbak. A tiszántúli megyék, a református törzsterületek pedig a legkevésbé vallásosak. Jelentős kivétel ez alól a 87 százalékos felekezeti kötődésű s így második legvallásosabb megye Szabolcs-Szatmár-Bereg és a 82 százalékos felekezeti kötődésű Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Érdekes megnézni a megyei városok szekularizációs mutatóját is. Előtte vessünk egy pillantást a 9. táblázatra, amelyik klasszikus módon igazolja a vallászociológia azon tételét, miszerint a nagyvárostól a falvak felé haladva nő a vallásosság. A felekezethez tartozás Budapesten 64 százalék, a megyei jogú városokban 69,6 százalék, a többi városban 73 százalék, a községekben 83,7 százalék. Nem mellékesen ebből az is nyilvánvaló, hogy a településstruktúra is befolyásolja egy-egy megye szekularizáltságának vagy vallásosságának fokát. Például Hajdú-Biharban a lakosságnak csak egynegyede él a jellemzően vallásosabb községekben, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint a fele. Ez egyik erős magyarázó tényezője lehet Szabolcs magasabb, s Hajdú-Bihar alacsonyabb vallásossági fokának. Nyilvánvaló azonban, hogy a településstruktúra önmagában nem elégséges magyarázat az egyes területek vallásosságának különbségeire.

Visszatérve a megyei városok szekularizáltsági fokához, a 8. táblázaton azt látjuk, hogy az egyes városok között is igen nagy eltérések vannak Tatabánya 54 százalékos felekezeti kötődésétől Szombathely és Nagykanizsa 83 százalékáig. E városok egyébként illeszkednek saját megyéjük vallásossági szintjéhez is. Az adott megye vallásossági szintjétől való erősebb eltérés a nagyobb felekezetenélküliség irányába csak Tatabánya, Salgótarján és Hódmezővásárhely esetében van. Tatabányának és Salgótarjának a környezetét erősen meghaladó felekezetenélküliségét magyarázhatja a hagyomány nélküli szocialista iparváros jelleg. De mi a magyarázat a valamikor 70 százalékos református többségű Hódmezővásárhely esetében? Ahol még az az egyébként sok igazságot tartalmazó kézenfekvő magyarázat se használható maradéktalanul, hogy a tízezres vagy több tízezres reformátusságra kiterjedő egyetlen gyülekezet határfoka csak rossz lehet. Hiszen Hódmezővásárhelyen már az 1930-as években 8 parókiális kör működött. Bizony nehéz és összetett kérdés ez.

Fontosnak ítélem annak tanulmányozását, hogy miként alakult a reformátusok száma és aránya a jelentős református népességgel rendelkező városokban. A 10. táblázaton a legalább 4000 statisztikai reformátust mutató városokat aszerint raktam sorba, hogy hol lakik több református.

10. táblázat. Jelentős (legalább 4000 fős) református népességgel rendelkező városok
a reformátusok 2001-es lélekszáma szerinti sorrendben

	Reformátusok lélekszáma 2001-ben	Reformátusok lélekszáma 1949-ben	Reformátusok aránya 1949	Reformátusok aránya a felekezet- hez tartozók között szálszékben 2001	Reformátusok aránya a teljes népességben 2001	Az összes felekezethez tartozók aránya 2001
Budapest	224 169	246 879	15,5	19,6	12,6	64,3
Debrecen	81 583	84 342	68,3	60,1	38,7	64,4
Miskolc	41 415	32 360	29,4	30,3	22,5	74,2
Nyíregyháza	25 618	10 863	17,4	27,9	21,6	77,3
Kecskemét	14 976	16 265	18,4	18,5	13,9	75,1
Hajdúböszörmény	13 821	25 050	81,9	75,2	43,2	57,4
Székesfehérvár	12 859	4 495	10,8	17,0	12,1	69,6
Pécs	12 042	6 209	7,0	10,6	7,4	69,7
Hódmezővásárhely	11 931	32 910	58,0	43,8	24,2	55,1
Szeged	11 282	8 312	5,7	10,3	6,7	65,1
Hajdúszoboszló	10 897	15 821	85,3	79,0	46,5	58,9
Mátészalka	10 482	7 110	64,3	65,0	56,5	87,0
Cegléd	10 460	15 635	41,2	38,0	27,5	72,0
Nagykőrös	9 449	17 755	60,4	52,0	37,0	71,2
Békes	9 034	21 283	75,9	70,7	41,7	60,7
Gyula	8 744	10 751	38,7	43,5	26,5	60,7
Kazincbarcika	8 670	2 331	46,1	39,8	26,8	67,0
Hajdúnánás	8 300	15 488	85,0	82,0	46,0	55,8
Berettyóújfalú	8 277	10 647	77,6	82,3	51,3	62,4
Püspökladány	8 041	11 092	71,6	76,2	50,4	66,0
Érd	8 041	2 271	13,7	20,5	14,2	70,0
Szolnok	7 616	3 885	10,5	18,0	9,8	56,7
Szentos	7 421	15 075	42,7	38,1	23,4	62,0
Békéscsaba	7 399	5 164	10,9	18,9	10,9	57,7
Karcag	7 381	17 993	71,7	66,0	32,7	49,3
Kisvárd	7 093	4 512	34,6	44,8	39,7	88,4

Mezőtúr	6 735	20 988	78,0	72,8	34,8	48,7
Győr	6 658	4 000	5,8	6,5	5,1	79,0
Tatabánya	6 539	4 793	11,9	16,0	9,0	54,5
Monor	6 387	6 281	46,4	41,6	31,1	74,6
Veszprém	6 109	2 223	10,7	13,7	9,7	71,0
Balmazújváros	6 054	13 856	80,3	79,5	33,7	42,4
Makó	6 042	15 576	45,7	36,7	23,4	63,8
Hajdúhadház	6 025	11 530	88,5	80,1	47,4	58,6
Fehérgyarmat	5 967	4 371	75,6	80,0	67,9	85,0
Vásárosnamény	5 463	4 446	64,5	68,7	60,2	87,5
Derecske	5 408	8 217	86,7	85,7	59,1	69,0
Nagyecséd	5 345	6 426	83,3	83,4	78,6	94,2
Pápa	5 156	4 521	18,7	18,0	15,4	85,0
Nyírbátor	5 071	5 581	48,5	45,7	37,7	82,0
Kaposvár	5 010	2 678	7,1	10,0	7,3	74,0
Szigetszentmiklós	4 992	3 862	59,6	34,0	21,4	62,0
Törökszentmiklós	4 788	9 408	37,6	34,0	20,9	61,2
Tiszavasvári	4 748	6 964	57,7	53,0	33,0	62,5
Gödöllő	4 594	3 029	24,8	20,3	14,8	72,0
Sárospatak	4 579	4 639	31,8	35,0	31,2	89,2
Dunaújváros	4 567	159	3,9	16,7	8,2	50,9
Ózd	4 545	5 165	17,0	16,7	11,8	70,8
Eger	4 516	1 261	3,9	10,7	7,7	72,0
Tiszafeüred	4 442	7 241	50,9	48,1	32,3	67,0
Sátoraljaújhely	4 418	3 436	20,1	28,9	24,2	83,6
Tiszaújváros	4 380	1 027	75,8	37,4	25,5	68,0
Tata	4 332	3 598	25,9	26,0	17,6	66,8
Kiskunhalas	4 137	9 210	28,5	20,43	13,8	68,0
Dunakeszi	4 136	1 472	12,2	21,4	14,0	65,0
Komárom	4 109	3 452	25,4	29,6	20,9	70,7
Gyál	4 046	786	19,1	28,2	19,1	67,7

A számokból, arányokból sok érdekes és fontos dolog olvasható ki. Most csak néhányat említek. Lélekszám szerint Budapest, Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, Kecskemét a sorrend. Nyíregyházán ma a szekularizáció ellenére a teljes népességhez viszonyítva is négy százalékkal több a református mint 1949-ben volt. Hasonló a növekedés Kisvárdán és Sátoraljaújhelyen s kisebb mértékben Székesfehérváron és Dunaújvárosban.

Ha a táblázat utolsó oszlopát nézzük, azt látjuk, hogy a felekezeti kötődés leg-erősebb 94 százalékkal Nagyecsedben, 89–85 százalékkal Sárospatakon, Kisvárdán, Vásárosnaményben, Mátészalkán és Fehérgyarmaton. Valamennyi város az ország leszakadónak mondott északkeleti részén található. Valamennyinek a református-sága alapvetően a körülvevő, tehát nem távoli aprófalvas községekből gyarapodott. Ez a körülmény, a közelség azért döntő, mert azt jelenti, hogy a városba költözéssel nem szakadtak ki radikálisan abból a régi kapcsolathálóból, amely jó eséllyel éltetője, ébren tartója lehet a vallásosságnak vagy legalábbis a vallásosság hagyományának. Legalacsonyabb a felekezeti kötődés 42 százalékkal Balmazújvároson, 49 százalékkal Mezőtúron és Karcagon. (Itt tehát a nép jó fele felekezeten kívüli.) 55–58 százalékos a felekezeti kötődés Hódmezővásárhelyen és az összes nagy református hajdúvárosban, 60-62 százalékos Békésen, Gyulán, Berettyóújfaluban.

11. táblázat. A legalább négyezres református népességgel bíró városok sorrendje aszerint, hogy hány százalék a magukat reformátusnak vallók aránya az összes lakossághoz képest

Város	2001 reformátusok százaléka	1949 reformátusok százaléka	1880 reformátusok százaléka	2001 reformátusok száma	1949 reformátusok száma	1880 reformátusok száma
Nagyecsed	78,6	83,3	86,0	5 345	6 426	2 164
Fehérgyarmat	67,9	75,6	78,5	5 967	4 371	2 556
Vásárosnamény	60,2	64,5	62,14	5 463	4 446	2 206
Derecske	59,1	86,7	86,2	5 408	8 217	6 576
Mátészalka	56,5	64,3	64,5	10 482	7 110	2 445
Berettyóújfalú	51,3	77,6	82,0	8 277	10 647	5 916
Püspökladány	50,4	71,6	70,1	8 041	11 092	5 883
Hajdúhadház	47,4	88,5	90,5	6 025	11 530	6 711
Hajdúszoboszló	46,5	85,3	93,2	10 897	15 821	12 148
Hajdúnánás	46,0	85,0	89,2	8 300	15 488	12 454
Hajdúböszörmény	43,2	81,9	87,1	13 821	25 050	16 572
Békés	41,7	75,8	83,6	9 034	21 283	19 177
Kisvárd	39,7	34,6	24,0	7 093	4 512	1 202
Debrecen	38,7	68,3	77,3	81 583	84 342	41 320
Nyírbátor	37,7	48,5	52,9	5 071	5 581	2 322
Nagykőrös	37,0	60,4	74,6	9 449	17 755	16 975
Mezőtúr	34,8	78,0	84,9	6 735	20 988	18 007

Város	2001 reformátusok százaléka	1949 reformátusok százaléka	1880 reformátusok százaléka	2001 reformátusok száma	1949 reformátusok száma	1880 reformátusok száma
Balmazújváros	33,7	80,3	84,1	6054	13856	8294
Tiszavasvári	33,0	57,7	61,9	4748	4964	4755
Karcag	32,7	71,7	81,4	7381	17993	12884
Tiszafüred	32,3	50,9	62,0	4442	7241	5998
Sárospatak	31,2	31,8	37,3	4579	4639	2648
Monor	31,1	46,4	58,1	6387	6281	3619
Cegléd	27,5	41,2	50,6	10460	15635	12758
Kazincbarcika	26,8	46,1	64,1	8670	2331	1335
Gyula	26,5	38,7	34,8	8744	10751	7138
Tiszaújváros	25,5	75,8	74,9	4380	1027	1035
Hódmezővásárhely	24,2	58,0	67,8	11931	32910	35538
Sátoraljaújhely	24,2	20,1	10,3	4418	3436	2510
Szentese	23,4	42,7	58,5	7421	15075	17047
Makó	23,4	45,7	52,2	6042	15576	15706
Miskolc	22,5	29,4	33,4	41415	32360	11380
Nyíregyháza	21,6	17,4	8,7	25618	10863	2334
Szigetszentmiklós	21,4	59,6	89,0	4992	3862	2225
Törökszentmiklós	20,9	37,6	40,8	4788	8408	6540
Komárom	20,9	25,4	37,3	4109	3452	1511
Gyál	19,1	19,1	–	4046	786	–
Tata	17,6	25,9	26,0	4332	3598	2810
Pápa	15,4	18,8	18,1	5156	4521	3065
Gödöllő	14,8	24,8	37,2	4594	3029	1466
Érd	14,2	13,7	3,1	8041	2271	100
Dunakeszi	14,0	12,2	2,0	4136	1472	29
Kecskemét	13,9	18,4	27,4	14876	16265	12302
Kiskunhalas	13,8	28,5	56,5	4137	9210	8492
Budapest	12,6	15,5	6,26	224169	246879	25200
Székesfehérvár	12,1	10,8	6,6	12859	4495	1693
Ózd	11,8	17,4	4,6	4545	5165	273
Békéscsaba	10,9	10,9	2,5	7399	5164	811
Szolnok	9,8	10,5	3,1	7616	3885	565
Veszprém	9,7	10,7	13,5	6109	2223	1995
Tatabánya	9,0	11,9	1,4	6539	4793	48
Dunaújváros	8,2	3,9	2,1	4567	159	74
Eger	7,7	3,9	1,2	4516	1261	274
Pécs	7,4	7,0	1,1	12042	6209	411
Kaposvár	7,3	7,1	4,4	5010	2678	589
Szeged	6,7	5,7	1,1	11282	8312	1016
Győr	5,1	5,8	3,4	6658	4000	1156

A 11. táblázaton ugyanezek a városok aszerint vannak sorba rendezve, hogy az összlakosságnak hány százaléka református. Mindössze hét olyan város maradt, ahol a lakosságnak több mint a fele református. A legreformátusabb város ma 78 százalékos aránnyal Nagyecsed, a második Fehérgyarmat 68 százalékkal. A valamikor 90 százalék körüli reformátussággal vezető büszke református hajdúvárosok 43–47 százalék közé estek vissza. Az 1949-hez képest legnagyobb veszteségeket elszenvedő városokat a 12. táblázatba rendeztem sorba a 70 százalékos részarány csökkenésű Túrkevétől Debrecenig. Kisújszállás vesztesége 66 százalék, Hódmezővásárhely és Balmazújvárosé 58 százalék, Mezőtúré, Karcagé 55 százalék, és így tovább. A hajdúvárosoké, Békésé és Szentese 45 százalék körüli.

12. táblázat. Azoknak a református jellegű városoknak a listája, amelyekben a reformátusok részaránya több mint 40 százalékkal csökkent a teljes népességben.

Veszteségeink

Város	A reformátusok részaránya százalékban 1949	A reformátusok részaránya százalékban 2001	A részarány csökkenése százalékban
Túrkeve	85,7	25,5	70,2%
Kisújszállás	84,9	28,9	65,9%
Szeghalom	84,0	30,0	64,3%
Hódmezővásárhely	58,0	24,0	58,6%
Balmazújváros	80,3	33,7	58,0%
Sarkad	81,3	34,4	57,7%
Füzesgyarmat	78,8	34,0	56,8%
Mezőtúr	78,0	34,8	55,4%
Karcag	71,7	32,7	54,4%
Nádudvar	82,6	37,9	54,1%
Kiskunhalas	28,0	13,8	50,7%
Makó	45,7	23,4	48,8%
Kunhegyes	71,4	37,0	48,2%
Hajdúböszörmény	81,9	43,2	47,2%
Hajdúhadház	88,5	47,4	46,4%
Hajdúszoboszló	85,3	46,5	45,4%
Szentese	42,7	23,4	45,2%
Hajdúnánás	85,0	46,0	45,0%
Békés	75,8	41,7	45,0%
Törökszentmiklós	37,6	20,9	44,4%
Debrecen	68,3	38,7	43,3%

13. táblázat. Budapest, 2001

Kerület	Lélekszám	Felekezethez tartozik	Felekezethez tartozik Százalékban	Reformátusok száma	Reformátusok aránya a felekezethez tartozók között	Reformátusok aránya az összes népességben
I. (vár, Viziváros, Tabán)	25 914	18 621	71,8	3 296	17,7	12,7
II. (Rózsadomb, Pasarét, Hűvösvölgy, Pesthidegkút)	92 520	63 745	68,9	11 034	17,3	11,9
III.(Óbuda)	131 605	82 496	62,7	15 383	18,6	11,7
IV. (Újpest)	103 492	61 041	59,0	12 458	20,4	12,0
V. (Belváros-Lipótváros)	28 948	19 851	68,6	3 653	18,4	12,6
VI. (Terézváros)	44 137	28 254	64,0	5 861	20,7	13,3
VII. (Erzsébetváros)	64 137	41 162	64,2	8 211	19,9	12,8
VIII. (Józsefváros)	81 787	52 983	64,7	11 026	20,8	13,5
IX. (Ferencváros)	62 995	41 668	66,1	8 664	20,8	13,7
X. (Kőbánya)	80 852	48 220	59,6	9 648	20,0	11,9
XI. (Lágymányos, Kelenföld, Gazdagrét, Őrmező)	144 441	94 369	65,3	17 327	18,4	12,0
XII. (Svábhegy, Zugliget)	61 763	42 524	68,8	7 223	17,0	11,7
XIII. (Újlipótváros, Angyalföld)	114 353	68 726	60,0	13 920	20,2	12,2
XIV. (Zugló)	123 510	78 606	63,3	15 570	20,0	12,8
XV. (Rákospalota, Újpalota)	85 232	56 215	66,0	11 439	20,3	13,4
XVI. (Rákosszentmihály, Cinkota)	71 028	49 077	69,0	9 035	18,4	12,7
XVII. (Rákoskeresztúr, Rákoscsaba)	79 989	52 814	66,0	10 094	19,1	12,6
XVIII. (Pestszentlőrinc, Pestszentimre)	96 353	61 320	63,3	13 274	21,6	13,8
XIX. (Kispest)	63 810	41 018	64,3	7 969	19,4	12,5
XX. (Pestszenterzsébet)	65 295	42 929	65,7	9 478	22,0	14,5
XXI. (Csepel)	80 982	48 321	59,7	10 528	21,8	13,1
XXII. (Budafok, Budatétény)	52 548	35 908	68,3	6 209	17,3	11,8
XXIII. (Soroksár)	20 697	13 481	65,1	2 475	18,3	11,9
Összesen	1 777 921	1 144 128	64,3	224 169	19,6	12,6

Bizonyára sokan tudnak sokféle okos és igaz magyarázatot. Az okok valóban sokfélék s időben is messzire vezetnek. Ez azonban nem változtat azon, hogy a veszteségek igen fájdalmasak. Rögzítsük a most egyértelműen megmutatkozott tényeket: Mind a megyék, mind a városok szerinti vizsgálódásaink azt erősítik meg, hogy veszteségeink éppen a tiszántúli törzsterületeken a legnagyobbak. Nem a kivándorlás, nem az elvándorlás, nem az egyke, nem az áttérések s nem is járványok miatt. Atyánkfiai és leányai megvannak, ott élnek atyáik földjén, csak éppen elszakadtak az anyaszentegyháztól. Legnagyobb arányú az elszakadás a nagykunsgai, a hajdúvidéki, a békési és a csongrádi egyházmegyében. Debrecenel bizonyos mértékig méltányosságot kell gyakorolnunk, hiszen Debrecen a nagyvárosi fokozott szekularizáció is sújtja, mégis a megyei városok között azzal tűnik ki, hogy a felekezeti kötődés lényegében nem kisebb, mint a körülvevő megyében.

Ha már a sok megyei és városi veszteség mellett csak Heves, Nógrád és Zala megyében, illetve Nyíregyházán, Kisvárdán, Sátoraljaújhelyen s még Székesfehérváron és Dunaújvárosban találtunk pár százalék nyereséget, akkor nézzük meg kicsit alaposabban Budapestet, hátha megtaláljuk legalább az elveszettek egy részét.

Budapesten az 1949-es 15,5 százalékról 2001-re a felekezethez tartozók között 19,6 százalékra nőtt ugyan a reformátusok száma – s ez meglepően egyenesen oszlik el a kerületek között –, azonban az igen erős szekularizáció, a magas felekezetenélküliség miatt az össznépességben csak 12,6 százalék a reformátusok aránya. Becslésünk szerint Budapesten kb. 100-110 ezer olyan református eredetű/származású ember él, aki annyira elvesztette református identitását, hogy a népszámlálási helyzet kívánta gyenge elköteleződést sem vállalta. Ez azt jelenti, hogy bár a budapesti reformátusság létszámgyarapodása az 1790-es évek százötvenes lélekszámától az 1949-es kétszázötvenezerig, az élő, virágzó gyülekezetek sorának szervezéséig valóságos hőstörténet, mégis az utóbbi évtizedekben itt is folyamatosan nagy veszteségek érik egyházunkat.

Most már a vallásszociológia vizei felé haladva nézzük meg a 2001-es választási adatok nemekre és korcsoportokra vonatkozó számait. A régi megfigyelés itt is érvényesül, miszerint a nők nagyobb arányban, itt 76,8 százalékban tartoznak valamelyik felekezethez, míg a férfiak csak 72,2 százalékban. A felekezethez tartozók belső megoszlása viszont ugyanaz mindkét nemnél. 21,3 százalék református van mind a férfiak, mind a nők között.

A korcsoportok szerinti megoszlást a 14. és 15. táblázat mutatja. A felekezethez tartozás arányai a klasszikus tételt igazolják. Az életkor előrehaladásával folyamatosan növekszik a vallásosság.

14. táblázat. Felekezethez tartozás korcsoportok szerint az egész népesség százalékában 2001

Korcsoport	Valamennyi felekezethez tartozók összesen	Katolikus együtt (római+görög)	Református	Evangélikus	Nem tartozik felekezethez	Nem kívánt válaszolni
0-4 éves	59,0	43,3	12,7	2,0	27,2	12,7
5-9	66,4	48,7	14,2	2,3	21,4	11,3
10-14	68,0	50,4	14,1	2,4	20,3	10,9
15-19	66,5	49,5	13,6	2,4	21,1	11,7
20-24	64,5	48,1	12,9	2,3	22,2	12,5
25-29	67,7	50,3	13,6	2,4	19,2	12,3
30-34	70,5	51,7	14,7	2,4	16,9	11,9
35-39	72,4	53,3	15,1	2,6	15,6	11,4
40-44	74,3	54,8	15,6	2,7	14,0	11,0
45-49	75,0	55,2	15,9	2,9	13,4	10,9
50-54	79,6	58,0	17,2	3,2	9,9	9,8
55-59	84,1	60,8	18,6	3,7	7,1	8,0
60-64	87,7	62,7	19,9	3,9	5,2	6,5
65-69	88,8	63,5	20,0	4,1	4,7	5,9
70-74	89,4	63,7	20,0	4,4	4,3	5,8
75-79	90,6	64,2	20,2	4,7	3,4	5,3
80-84	91,0	64,9	19,5	4,9	3,1	5,2
85-	90,4	63,7	19,5	5,1	3,0	5,8
Összesen	74,6	54,5	15,9	3,0	14,5	10,1

15. táblázat. A felekezethez tartozók megoszlása korcsoportok szerint százalékban 2001

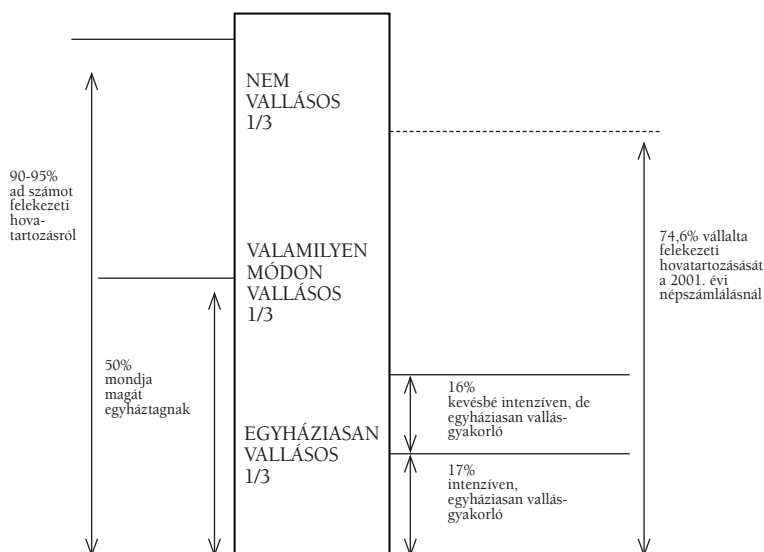
Korcsoport	katolikus együtt	római katolikus	görög katolikus	református	evangélikus
0-4 éves	73,0	68,9	4,3	21,5	3,4
5-9	73,3	69,3	4,0	21,4	3,5
10-14	74,1	70,1	4,0	20,8	3,6
15-19	74,4	70,4	3,9	20,5	3,6
20-24	74,6	70,8	3,8	19,9	3,6
25-29	74,3	70,5	3,7	20,1	3,5
30-34	73,3	69,6	3,7	20,9	3,5
35-39	73,6	69,8	3,8	20,9	3,6
40-44	73,8	69,9	3,9	21,0	3,6
45-49	73,6	70,2	3,4	21,2	3,9

Korcsoport	katolikus együtt	római katolikus	görög katolikus	református	evangélikus
50-54	72,9	69,6	3,3	21,7	4,0
55-59	72,2	69,2	2,9	22,1	4,4
60-64	71,5	68,2	3,2	22,6	4,5
65-69	71,5	68,3	3,2	22,5	4,6
70-74	71,3	68,3	3,0	22,4	4,9
75-79	70,8	67,9	2,9	22,3	5,1
80-84	71,3	68,7	2,6	21,4	5,3
85-	70,4	68,1	2,3	21,6	5,6
Összesen	73,0	69,5	3,5	21,3	4,0

A 15. táblázatnál a felekezethez tartozók belső megoszlásánál azonban egy érdekes összefüggést is felfedezhetünk. Míg a katolikusoknál azt látjuk, hogy a 10–29 éves korosztály aránya a 73 százalékos katolikus átlag felett van, addig nálunk, a református oszlopban ugyanennek a fiatal korosztálynak az aránya picit alacsonyabb a reformátusok általános 21,3 százalékos átlagánál. A különbségek nem nagyok, s elvileg az esetleg eltérő gyerekszámmal is lehetne magyarázni, valószínűbb azonban, hogy az eltérések azt jelzik, a katolikus testvéreknél intenzívebb, jobb, mindenesetre kicsit eredményesebb a gyermek és ifjúsági munka. Ezen azt hiszem érdemes elgondolkoznunk.

A népszámlálás viszonylag egyszerű sémájánál finomabb megfigyelésekre képes a vallásszociológia. Anélkül, hogy a vallásosság mérési módjainak igen komplikált kérdésébe most belebonyolódnánk, bemutatom a vallásosság fokozatainak egy egyszerűsített modelljét, amely az 1990-es évek magyarországi adatfelvételein alapul.

16. táblázat. A magyarországi vallásosság fokozatai
(az 1990-es években készült vallásszociológiai adatfelvételek alapján)

Eszerint a népesség a vallásosság szempontjából három nagy tömbre tagolható. 1/3 egyházasan vallásos, 1/3 nem egyházasan, de valamilyen módon vallásos, 1/3 pedig nem vallásos. Az egyházasan vallásosak egyik fele, tehát 16–17 százalék intenzíven vallásgyakorló, másik fele kevésbé intenzíven (pl. ritkábban jár templomba stb.). De az egész egyharmad egyértelműen kapcsolódik az egyházhoz, s valamilyen módon egyházfenntartó is. A gyerekeknek is kb. egyharmadát íratják be hittanra s az adózóknak is egyharmada ajánlja fel adója egy százalékát az egyháznak. A valamilyen módon vallásos egyharmad is két részre oszlik. Az egyik fele még egyháztagnak mondja magát s nagyon ritkán, de a templomban is előfordul. A másik felének lényegében nincs egyházi kapcsolata.

A nem vallásos egyharmad is tagolt. Ezt éppen a népszámlálás is bizonyítja. Hiszen ebből az egyharmadból is vállalta kb. 8 százalék, több mint 800 ezer ember a felekezeti hovatartozását. Így jöhetett ki a 74,6 százalékos felekezethez tartozás. Itt érdemes emlékeztetni arra a körülményre, hogy a közvélemény-kutatások, szociológiai adatfelvételek során a megkérdezetteknek nem 75, hanem rendre 90–95 százaléka minden további nélkül megmondta, hogy milyen vallású. A lazább közvélemény-kutatási szituációnál tehát mindenképpen komolyabb elköteleződést jelent, ha valaki a kicsit több felelősséggel járó népszámlálási helyzetben is vállalta felekezeti kötődését. Nagyon is komolyan kell tehát vennünk ezt a 74,6 százalékot. Kicsit talán ironikusan mondhatjuk, hogy statisztikai reformátusok, de nem feledhetjük, hogy felelősséggel tartozunk valamennyiükért akkor is, ha tudjuk, hogy jelentős részük református identitása homályos, bizonytalan, nehezen értelmezhető. A Magyarországi Református Egyház nem teheti meg, hogy nem kezdi maga is keresni ezeket a bizonytalanul és félszegen kinyújtott kezeket. Igenis új módszerekre, gondosan megtervezett új stratégiára van szükség ahhoz, hogy valóban elérhető távolságban legyünk, s válaszolni tudjunk még ezekre a tétova mozdulatokra is.

Visszatérve a magyarországi vallásosság modelljéhez, szólnunk kell annak dinamikájáról is. A hetvenes évek mélypontja után a nyolcvanas években elindult vallási megújulásból a rendszerváltoztatás után sem lett széles sodrású vallási expanzió. A lassú folyamatos építkezést azonban a vallásszociológia is meggyőzően tudja dokumentálni, elsősorban a hívők fiatalodásával, másrészt azzal, hogy a gyakorló keresztyének növekvő része kerül ki az iskolázottabb rétegekből, különösen a diplomások közül. A lassú növekedés egyrészt azt jósolja, hogy a vallásos emberek továbbra is kisebbségben lesznek, a minőségi változás viszont annak az esélyét jelzi, hogy ez a kisebbség a „hit beszédét” a közéletben is hallhatóvá és hatóvá teheti.

Végezetül vessük össze a népszámlálási adatokat a református egyház belső nyilvántartásával, a választói névjegyzékkel. Ebben 1989-ben országosan 462 ezer lélek szerepelt. A 2001-es megfelelő adat 410 ezer. A csökkenés 12 százalékos. Ez a csökkenés valószínűsíthető ugyan, de nem igazán tudjuk, hogy pontosan mit is jelent. A választói névjegyzék, a felnőtt egyházfenntartók névsora. Ennek a valamikor egyértelmű intézménynek a mai értelmezésével adósak vagyunk. Vannak ugyan erre vonatkozó paragrafusaink, mindazonáltal ahhoz, hogy egy országos számadatot meggyőzően értelmezni tudjunk, tisztábban kellene látnunk a jegyzékek létrejöttének területenként is változó szociológiáját és pszichológiáját, az

egyháztagek illetve a nem formális egyháztagek és a lelkészek indítékait, az egész folyamat technológiáját, az adatszolgáltatás rendjét illetve rendetlenségeit stb. Ilyen módszeres vizsgálódás hiányában csupán némi megfigyelésre, tapasztalatra, közvélekedésre és a számok logikájára hagyatkozva különösen óvatosan kell mérlegelnünk. Ezért aggályos gondossággal igyekeztünk használni a névjegyzéki adatokat a 17. táblázatban. Ugyanott egyébként az egyházkerületek népszámlálási adatait községről-községre haladva raktuk össze.

Egyházkerületenként vizsgálódva először a szekularizációs mutatót, a reformátusok felekezeti kötődésének mértékét érdemes megnézni a 17. táblázaton. A táblázat 5. oszlopa azt mutatja, hogy a felekezeti kötődés a tiszántúli egyházkerületben a legalacsonyabb 71 százalékkal. A sorrend Dunamellék, Dunántúl, Tiszáninnen. A Tiszáninnen Egyházkerületben a legmagasabb, 81 százalékos a felekezeti kötődés. Az eredményt nyilván befolyásolja, hogy aprófalvas vagy városiasabb jellegű egyházkerületről van-e szó. Érdekes, hogy a népszámlálás szerinti statisztikai reformátusoknak három egyházkerületben ugyanolyan hányada, 28 százaléka van nyilvántartásainkban választóként bejegyezve (6. oszlop). Csak a Dunamellék lóg ki lefelé a sorból 20 százalékkal, de ennek nagyjából Budapest az oka. (Vagy valami hiba van a dunamelléki választói névjegyzékek statisztikájában.)

Az egyházkerületenként különböző felekezethez tartozási mutató alapján súlyozva számítottuk ki az összes református eredetű népesség becsült számát. Ezeket összegezve országosan 2 millió 200 ezer református/református eredetű – származású országlakost feltételezünk. Közülük tehát 580 ezren nem vállalták reformátusságukat a népszámlálási szituációban. Ha az utolsó, 9. oszlopnál azt nézzük, hogy az összes reformátusnak hány százaléka egyháztage, akkor azt látjuk, hogy csak a két aprófalvas egyházkerületben van meg az egyharmad egyházián vallásos református. Az országos átlag is csak 28 százalék. Ez viszont azt jelenti, hogy a reformátusok egyházi vallásossága számottevően elmarad a katolikus testvéreiktől.

Esettanulmányként tanulságos egybevetni az aprófalvas, jól szervezett abaúji egyházmegyét a nagyvárosi budapesti egyházmegyékkel (két alsó sor). Abaújban az összes református 80 százaléka egyháztage, Budapesten pedig 16 százaléka. (9. oszlop) Az abaúji számok már szinte népegyházi formákat mutatnak. Mostanában gyakran emlegetjük a hajdani népegyházi szebb időket s általában azt értjük alatta, hogy lényegében mindenki természetes módon tagja volt az egyháznak. (Emlékszünk rá, hogy az 1949-es népszámlálás az egész országban mindössze tizenkétezer felekezeten kívülit talált.) Mindazonáltal ebben a modellben is léteztek az általános, formális egyháztagság mögött sokféle konfigurációban a vallásosság, a kegyesség és a hitelet, esetenként a vallási közönyösség különböző típusai és fokozatai. Szociológiai értelemben a népegyház alapvetően mégis azt jelenti, hogy beleszülünk, s bár különböző koherenciával és intenzitással, de természetes módon belenevelődünk az egyházba. Ebben a modellben a vallásosság alapvetően szokásrendszeren és hagyományozódáson alapul. Hangsúlyozzuk, hogy ez természetesen nem jelenti azt, hogy itt nem lenne elhívás és megtérés. A jellemző azonban az, hogy a vallás a tradíciók, minták, normák, életszabályok, formák és formulák, szokások átadása révén, társadalmi elvárások s közösségi ellenőrzés mellett spontánul

17. táblázat. Reformátusok Magyarországon egyházkerületenként 2001-ben

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Egyház- kerület	Választói névjegyzék- ben szereplők	Egyháztagok*	Népszámlálás szerint református-ságukat vallalók	Összes református eredetű**	Az összes református- nak hány %-a nép- számlálás szerinti	A népszámlálás szerinti reformátusoknak hány %-a választó	Az összes református- nak hány %-a választó	A népszámlálás szerinti reformátusoknak hány %-a egyháztag	Az összes református- nak hány %-a egyháztag
Tiszántúl	180 ezer	270 ezer	650 ezer	920 ezer	70,7 %	27,7 %	19,6 %	41,5 %	29,3 %
Duna-mellék	110 ezer	170 ezer	550 ezer	750 ezer	73,3 %	20,0 %	14,7 %	30,9 %	22,7 %
Dunántúl	60 ezer	90 ezer	210 ezer	270 ezer	77,8 %	28,6 %	22,2 %	42,8 %	33,3 %
Tiszán innen	60 ezer	90 ezer	210 ezer	260 ezer	80,8 %	28,6 %	23,1 %	42,8 %	34,6 %
Összesen	410 ezer	620 ezer	1 millió 620 ezer	2 millió 200 ezer	73,6 %	25,3 %	18,6 %	38,3 %	28,2 %
Két példa									
Abaúji egyház- megye	14 ezer	20 ezer	23 ezer	25 ezer	92,0 %	60,8 %	56,0 %	87,0 %	80,0 %
Két bp-i egyház-megye	31 ezer	53 ezer	224 ezer	330 ezer	67,9 %	13,8 %	9,4 %	23,7 %	16,1 %

* Becsült adatok.

** Számított adatok, egyes megyékben a felekezethez tartozást nem vállalók aránya alapján.

és szervesen épül bele az életvilágba. Ez azt jelenti, hogy születéstől a halálig természetes módon élnek az emberek az egyház keretei között. Az egyénnek igazából nem kell választania s az egyháznak döntően csak a hagyományos kereteket kell fenntartania és működtetnie. Ha így értelmezzük a népegyházat, akkor az Abaújban is megszűnt, hiába egyháztag a reformátusok 80 százaléka. Tudniillik már ott sem működik magától értetődő módon, a hagyomány erejénél fogva ez a mechanizmus. (Amennyire tudom, igencsak sok új ötlet és leleményesség kell az ébrentartásához.) A városokban pedig végképpen felmorzsolódott ez a működésmód. Kikezdte a felvilágosodás óta tartó lopakodó világnézeti szekularizáció. Összeropantotta a drasztikus bolsevik típusú kényszer-szekularizáció s az esélyét is elveszi a mediatizált világ modernizációja.

Kisebb falusi, viszonylag homogén közösségekben, erős identitású családokban még lehetnek nyomai, de szociológiai értelemben a beleszületésen, a tradíció elvén nyugvó népegyház megszűnt. Az egyházhoz, felekezethez tartozás egyre inkább választás, döntés kérdése. Ezt a választást, döntést kell segítenie az egyház missziói munkájának. Ezt az alapvető változást a misszió szervezésénél figyelembe kell venni. Valamint azt is, hogy felbomlott az általános keresztyén kultúra által is összefogott egységes nevelő környezet. Az egységes nevelő környezet autonóm alrendszerekre, életszférákra bomlott, amelyek között csak egy a templom, a gyülekezet, a szentség világa. A helyes következtetés nem az, hogy hagyományos formáinkat élve bezárkózunk a templom falai közé s várjuk, hogy példánkban felbuzdulva mások is bejöjjenek. Az egyháznak sok új megoldással igenis a lét minél több szférájában kell jelen lennie. Ahol lehet, működtetni kell a népegyházi formákat is, de új változatos munkaformákkal is meg kell szólítani az egyháztól eltávolodott, elszakadt atyánkfiai. Olyan vallásos szocializációs hatásrendszert kell kialakítanunk, hogy minél több embernek legyen módja megismerni, megérteni a keresztyénséget. Amit nem ismernek, azt nem is választhatják. A hit hallásból van, s az egyháznak kötelessége minél több gyermekhez és ifjúhoz eljuttatni az evangélium üzenetét.

Elsősorban a fiatalabb korosztályokra vonatkozóan szeretnék néhány szempontot kiemelni. Több református óvoda kellene. Itt voltak s még mindig vannak lehetőségeink. Nagyon kevés, hogy gyermekeinknek csak egyharmada részesül hitoktatásban. Gondoljunk bele, hogy mennyi gyakorló egyháztag marad majd ebből az egyharmadból! Ez igen súlyos kérdés. Sokkal-sokkal több energiát kellene fordítanunk az iskolai hittanra. Ez meglehetősen sziklás terep, de az egyháztól elszakadt családok gyermekeit hiába várjuk a templomi hittanra. Városokban mindenképpen nagy gonddal kell megszervezni ezt a munkát, s talán a gyülekezeti szint fölötti összefogásra, tapasztalatcserére, szakmai munkára, tervezésre is szükség volna. Kiképzett hitoktatóinkat is hatékonyabban foglalkoztathatnánk így. Szépen gyümölcsöző munkaforma a nyári gyerek és ifjúsági táborok szervezése. Ezt érdemes még intenzívebben s szervezettebben csinálni. Keresni kellene a középiskolás és a felsőfokú kollégiumok működtetésének lehetőségét.

Egyre fontosabbak lesznek az egyetemi és a főiskolás gyülekezetek. Egyetemi és főiskolai jelenlétünk változatos formáinak kidolgozása és megszervezése halaszthatatlan. Gondoljuk meg, hogy az újabb korosztályok ötven százalékaról

van szó. Egy-egy tanévben ez 250–300 ezer fiataalt jelent, sajátos létformával, életvilággal, speciális problémákkal. Ezt a kört megszólítani, munkatársakat megnyerni, közösségeket teremteni csak úgy lehet, ha ehhez a sajátos világhoz, az ő nyelvükön, az ő problémáikon keresztül szólunk. Közülük 50–60 ezren valami módon református családokból jönnek. Ide nagy erőket kell mozgósítani központi szervezéssel, anyagi támogatással is. Nem tartom meggyőzőnek azt az érvet, hogy így a területi alapon álló gyülekezetek hátrányt szenvednek. A misszió társadalmi csoportok, korosztályok szerint differenciált formáinak bevezetése nem új találmány. Már a 20. század eleji ébredésnek is ez volt a válasza az életvilág kezdődő felparcellázódására. 1931-ben volt konventi főiskolás lelkész, 1942-ben pedig főállású budapesti egyetemi lelkész. Most is bátrabban újíthatnánk. A legújabb vallásszociológiai elemzések többváltozós statisztikai módszerekkel meggyőzően bizonyítják, hogy a mai társadalomnak nemcsak általában jellemzője a vallásosság sokféle formája, fokozata, típusa, hanem az egyes generációk vallásossága is igen karakteresen különböző típusú. Kiváltképpen így van ez az „ifik” nemzedékénél. Talán az egyetemi gyülekezetek esetében kísérletet tehetnénk arra, hogy hitvallásaink sérelme nélkül közelítsünk e generáció vallási szükségleteihez. Így esetleg egyházunk kereite között maradnának azok a fiatalok is, akik generációs vonzalmaik miatt most máshol keresnek és találnak maguknak nemzedéki szerveződésű keresztyén közösséget. Ehhez persze nagyobb aktivitásra, stabilabb jó erőkre s komolyabb központi támogatásra is szükség volna.

Az egyetemista és a főiskolás ifjúság körében való fokozott tevékenységünket az is indokolja, hogy meg kell alapozni, ki kell terjeszteni azt az értelmiségi közeget, amely a hit nyelvén tud szólni a mai ember egzisztenciális problémáiról. Most még a múltban sokszor negatív szerepet játszó kultúrkálvinizmustól sem kellene félni. Bizonyos, hogy valamikor ezen az útvonalon sok értelmiségi inkább távolodott az egyháztól. Ma más a helyzet. Ma ebből a kulturális holdudvarból inkább utak nyílnak az egyház felé. A hit nyelvét megértők eljuthatnak a hit beszédéig. Meg kell értenünk, hogy ebből a szempontból is radikálisan új helyzetben vagyunk. Valamikor a népegyházi mechanizmusok működését az is segítette, hogy bár akkor sem volt mindenki hitvalló keresztyén, de lényegében az egész nép a keresztyén-ség égboltja alatt élt s nagyjából mindenki ugyanazt a nyelvet beszélte, ugyanazt a kulturális kódot használta. Így könnyebb volt a keresztyén üzenet továbbadása. Könnyebb volt az átjárás az egyes csoportok között. Tehát könnyebb volt a misszió is. Azóta azonban sok okból hagyományszakadás, hagyományvesztés következett be. Radikálisan megváltozott a kulturális kód. Az újabb generációk nemcsak más nyelvet beszélnek, de nem is értik azt a nyelvet, amelyben a keresztyén üzenet értelmezhető. Nem építhetünk arra, hogy visszavágyódva keresik az atyai házat, mert nem csupán kívül születtek azon, hanem nem is tudnak az atyai házról. Ezért van – legalábbis az előző európai századokhoz képest – radikálisan új helyzetben a misszió is. Olyan új módszerekkel kell megszólítani az embertestvéreket, amelyeket a keresztyénség valamikor a teljesen más kultúrájú világrészekén alkalmazott. Higgyük el, hogy ehhez új módszerekre is szükség van. Lehet persze, hogy ezek részben nagyon is régi módszerek, de most újra rájuk kell találnunk. Mindenesetre

mediatizált világunkban is meg kell keresnünk a módját a keresztyén kulturális közbeszéd kialakításának. Ebben a kontextusban a széles értelemben felfogott kulturális tevékenység, s benne a közoktatási munka is, ha jól csináljuk, nem pót-cselekvés az egyház részéről, hanem a misszió fontos segédeszköze. Segíti a hit beszédének a megértését.

Végezetül fel kell tennünk a kérdést, fontos-e az, hogy hányan vagyunk a magyarországi református egyházban. 1992-ben, amikor egy szárszói előadásomban először tettem kísérletet annak statisztikai számbavételére, hogy hányan is vagyunk magyarországi reformátusok, akkor Cseri Kálmán előző évben hallott evangelizációja alapján Gedeon történetét idéztem: „Hogyan ad Isten győzedelmet?” A győzelemhez elegendő volt az a háromszáz harcos, akik komolyan vették, hogy az Úr a szabadtér, s ezért teljesen rá merték bízni magukat. A történethez, a tanításhoz azonban az is hozzátartozik, hogy Gedeon először megfújta, megfújta a kürtöket. Voltak akik a népből ezt meghallották, és sokan közülük táborba is szálltak. Majd a hadba szállt 32 ezerből két további próba, válogatás után maradt a győzni tudó 300. A modellszerű történetből meg kell értenünk, hogy minden fokozat, a hitre jutás minden lépcsője fontos. Amikor megszólalnak a kürtök, jó ha minél többen hallják. Az is jó, ha a közülük hadba szállók minél többen vannak. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy a következő próbánál kik fognak félni, s azt sem, hogy végül kik mehetnek majd harcba. Nem tudhatjuk, kik lesznek ama háromszázak. A mi dolgunk, a mi felelősségünk az, hogy minél többen hallják meg, s minél többen értsék meg a kürtök hívását. Mi nem válogathatunk, s nem is kezdhethük a győzelemhez végül majd elegendő háromszáz mozgósításával. Nekünk mindenképpen komolyan kell vennünk. A gyengéket, a tétovákat, a bizonytalanokat is. Gondoljuk meg, maga a tanítványi sereg is milyen kételkedő és bizonytalan volt a miszsiói parancs elhangzása előtt. S ne feledjük azt sem, hogy ez a parancs aktivitásra, kezdeményezésre, új kezdeményezésekre szólít fel: „Elmenvén azért” – „Menjetek el tehát”. Nem elégséges élni a magunk mégoly példamutató keresztyén életét. Nem elég az sem, hogy mindig készen állunk a segítségre. Nem elég a nyitott ajtó sem. Bár mindezek fontosak, elengedhetetlenül szükségesek, azonban el is kell indulnunk, hogy megkeressük azokat, akik elvesztek: a népszámlálásnál bizonytalanul és tétován magukat reformátusnak valló testvéreket is, meg azokat is, akik eddig a mozdulatig sem jutottak el. Mit kell tennünk most? Hogyan is fogjunk hozzá? Legalább gondolkozzunk ezen!

A SZÁMÍTÁSOK FORRÁSAI

Kepecs József (szerk.): Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949). I–II. Bp., 1997.
Népszámlálás 2001 – 5. Vallás, felekezet. Bp. KSH 2002.

Megjelent a Théma V. évfolyam 2003/3-4. számában, 11–32.

A Magyarországi Református Egyház egysége és a szolgáló felelősség határa

(1999)

Egyházunk egységéről elmondandó gondolataimat rövid történeti vázlattal kezdem, mert úgy vélem, hogy eddig megtett utunknak erős mai tanulságai vannak. Tudjuk jól, hogy a 16. századi reformáció idején népünk nem fejedelmi döntéssel, s ezért nem is kiforrott egyházszervezettel lett reformátussá, hanem alulról építkezve, egyes gyülekezetek fundálásával. Majd ezek a gyülekezetek fokozatosan egyházmegyei konfraternitásokba szerveződtek. A következő egyházszervezeti szint, az egyházkerület, először a Tiszántúlon jött létre 1557-ben. Még a 16. században több egyházkerület alakult egy-egy püspök vezetésével. Legutoljára 1735-ben az addig önálló egyházmegyéek szerveződtek össze Tiszán-inneni egyházkerületté. Több kisebb egyházkerület egyesült ez idő tájt, s így alakult ki az öt egyházkerületből álló struktúra: erdélyi, tiszántúli, tiszáninnen, dunántúli, dunamelléki, dunántúli. Lényegében Trianonig ez az öt egyházkerület állott fenn. A független és szuverén egyházkerületek az ellenreformációs Habsburg államhatalommal küzdve szüntelenül keresték az országos szerveződés lehetőségét, hogy nagyobb erőt tudjanak kifejteni. Az 1791-ben ülésező budai zsinaton aztán kissé ellenmondásos módon megalkották a magyarországi egyházkerületekből létrehozott egységes magyar református egyház alkotmányát. A királyi jóváhagyás hiányában azonban ezek a kánonok nem léptek életbe.

A szervezetileg egységes magyarországi református egyházat – most már az erdélyi egyházkerületet is beleértve – több évtizedes viták, sőt harcok után, majd csak az 1881-es debreceni alkotmányozó nemzeti zsinat alkotta meg. Az egyházkerületek 1881-es debreceni uniója, bár meghagyta a kerületek autonómiáját, sőt, bizonyos értelemben szuverenitását, mégis az egész magyar reformátusságot egy élő jogi testté formálta. Azóta beszélhetünk Magyarországi Református Egyházról. Az egységesülés történeti tendenciája tehát világos. Joggal mondhatta Ravasz László 1941-ben az Országos Lelkészegyesület gyűlésén: „A magyar református szellemű keresztyénség szakadatlanul kereste azt az egységet, amely fejlődésének nem előfeltétele és kiindulópontja, hanem célja, szabályozó irányelve volt.”

A nagy egyházkormányzó fel is sorolta a debreceni zsinat óta eltelt évtizedek egységalkotó munkájának eredményeit a közalaptól kezdve – amelynek keretében az erősebb gyülekezetek segítik a gyengéket – a református iskolák külső-belső igazgatásának egyöntetű megszervezésén át a református egyház egységes reprezentációjáig. Úgy vélte, hogy a trianoni tragédia ellenére, legalábbis Csonka-Magyarországon folytatódott az egységesülés folyamata, létrejött az egységes énekeskönyv, káté, agenda, s kiépült az egyetemes missziói szervezet. Ravasz püspök ekkor,

1941-ben, a visszacsatolások utáni helyzetben nemcsak a régi szervezeti egység helyreállítását, s minden regionalizmus megszüntetését sürgette a történeti folytonosság felvételével, a keservesen kiküzdött egység megőrzésével, hanem sikkra szállt az egységalkotó munka továbbvitelért, továbbfejlesztésért is.

Sajnos tudjuk, hogy mi történt ezután a kommunista diktatúra uralomra jutásával 1947-től kezdve. Megszakadt a történeti alapokon nyugvó szerves fejlődés folyamata. Bekövetkezett a lehető legrosszabb értelemben vett centralizáció egyházunk szervezetében. Ennek célja az volt, hogy az elnyomó világi rendszer az ő érdekeit szolgáló egyházi vezetőkön keresztül a centralizáció segítségével kézben tarthassa, ellenőrizhesse, pusztíthassa egyházunkat. Ebben a helyzetben az igazi egyház szinte a reformáció korához visszahajolva a gyülekezetekbe húzódott vissza. Az Úristen kegyelmének, élő hitű lelkipászoroknak, hitvalló egyháztagoknak, s élő gyülekezeteinknek köszönhetjük, hogy úgy ahogy, túléljük a rettenetes pusztítást. Ennek nyomorúságai azonban nem múltak el nyomtalanul 1990 után sem. Nem tudtuk a szerves építkezést ott folytatni, ahol korábban megszakadt. A megelőző évtizedek gyakorlata több irányban is torzítóan hatott. Egyrészt több szinten is folytatódott a vezetők olyan kormányzati hatalma, amely az igazi zsinat-presbiteri egyházalkotmány testületi kezelési elveitől eltér. Másrészt – s most számunkra ez a lényeges – a rossz értelmű és rossz emléké centralizáció visszahatásaként nem az egységesülés útján mentünk előre. Inkább visszalépés történt az 1881-es alapokon építkező egyházalkotmányhoz képest is az egyházkerületi partikularizmus irányába. Még olyan nézetek is vannak, hogy a Magyarországi Református Egyház lényegében nincs is, s az csak az egyházkerületek konföderációjaként létezik. Mindez az egyház egységes akarattnyilvánítása, funkcióinak jó ellátása, a célszerű feladatszervezés szempontjából is hátráltató, sokszor egyenesen káros. Sok tekintetben az egyházközségek is időnként úgy működnek, mint független kis köztársaságok.

Pedig mint láttuk, a magyar reformátusság nehéz vitákban már a múlt században eljutott ahhoz a meggyőződéshez, hogy kikerülhetetlen szükség a szervezetileg is egységes összefogás. A második világháború előtti időszak másik nagy református püspöke, a debreceni Révész Imre írta nagytudományú nagyapjáról, az 1860-as pátensharcot vezető debreceni lelkészről, idősebb Révész Imréről: „A történeti alapokon nyugvó, az egyház öntudatát, erejét és akcióképességét fokozó, az egyes részek szabad életnyilvánítását bürokratikus gúzsba nem kötő okos egyházalkotmányi egységnek kezdettől fogva őszinte barátja volt. Ugyanakkor a laza partikularizmust, mint sokszor a szellemi tunyaság, tehetetlenség és az alantas személyi és pártérdekek takaróját erősen ostromozta.” Maga, ifjabb Révész Imre 1935-ben az Országos Lelkészegyesület konferenciáján „Presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház” címmel elmondott beszédében Ravaszhoz hasonlóan a magyar egyház egységessége mellett érvelt. Míg azonban Ravasz a történelmi folyamatokra hivatkozott, Révész elemzése inkább teológiai eszmefuttatáson nyugodott. A kálvini alapokhoz, egyháztanhoz, a kálvini egyházalkotmányhoz nyúlt vissza. Úgy látta, hogy az akkori, a két világháború közötti egyházalkotmány sem igazán kálvini, de fejlesztendő s fejlesztendő is ebbe az irányba. A gazdag elemzésekből most csak egyetlen gondolatmenetet emelek ki: „A hitvalló egyháztagokból szervezett gyülekezetek

Krisztus teste egységének és egyetemességének kifejezésére egymással szoros kapcsolatban állnak. Szó sincs arról az igazi kálvini egyházalkotmányban, hogy minden jog forrása az egyházban a gyülekezet.” Kálvin egyházalkotmánya elsősorban nem a helyi gyülekezetet, hanem a Krisztus testét képviselő, országos nemzeti egyházat tartja szem előtt. Idézzük csak a Heidelbergi Káténak is az egyik egyházra vonatkozó kérdését, az 55. kérdést, amely az Apostoli Hitvallás egyik mondatát magyarázza: „Mit értesz a szentek közösségén?” Válasz: „Először, hogy minden egyes hívő, mint tag, az Úr Jézus Krisztusnak, minden ő javainak és ajándékainak osztályrészese, továbbá, hogy ki-ki kötelességének is tartja, hogy Istentől nyert ajándékait készséggel és örömmel a többi tag javára és üdvösségére fordítsa.”

Világos tehát, hogy ha mint hitvalló egyháztagok, a Krisztus teste tagjai vagyunk, közösségünknek s szolgáló felelősségünknek nem lehet határa sem a gyülekezet, sem az egyházkerület. Nem lehetek nyugodt és megelégedett csak azért, mert úgy gondolom, hogy mondjuk, nálunk a Kálvin téren, a Pasaréten, Buda-hegyvidéken, Göncön, Hernádszurdokon, Kaposváron vagy a debreceni Nagyerdei gyülekezetben jól mennek a dolgok. Hiszen az egész magyarországi református egyház egységében is gondolkodnunk és cselekednünk kell. Ez át nem hárítható felelősségünk. Ahogy Ravasz László fogalmazott 1941-ben a debreceni Nagytemplomban: „A magyar reformátusság soha nem lehet partikuláris, lényegéhez hozzátartozik az Egészre való törekvés. Minden egyházi intézményünk a kis erdélyi haranglábtól a debreceni Nagytemplomig, mindnyájunk közös tulajdona. Itt nincs enyém-tied, itt minden a miénk.”

A magyar református egyház egysége tehát egyrészt egységes szervezetet jelent, másrészt jelenti azt is, hogy minden egyes egyháztag, mi, valamennyien, egyen-egyenként az egészért is felelősek vagyunk. Ezen a felelősségen alapszik egyszersmind véleménynyilvánítási jogunk, kötelességünk. Ezért szomorított el az egyik egyházkerület elnökségének a Reformátusok Lapjában megjelent állásfoglalása. Az elnökség az egyik intézményét érintő bírálat miatt annak az eszmecserének a berekesztését sürgette, amelyet Kósa László professzor kezdeményezett a „Kilencszáz szó rólunk, reformátusokról” című felelősségteljesen megfogalmazott, egyházunk megújulása érdekében egyenes beszédre buzdító tizenkét pontjával.

Itt jelenik meg először.

Őszintén a keresztyén iskoláról és misszióról (1999)

Hamarosan egy évtizede lesz, hogy a Történelem Urának akaratából újra megnyílhattak református iskoláink kapui. A református szülők gyermekeinek ma már közel másfél százaléka járhat református óvodába. Az általános iskolásoknak négy százaléka, a gimnazistáknak pedig kilenc százaléka tanulhat református intézményben. Kiterjedt, konszolidálódott s erősödik a református felsőoktatás. Óriási eredmény ez, bár tudjuk, hogy az Európai Unió országaiban 10 és 40 százalék között van az egyházi iskoláztatás részaránya.

Meggyőződésünk, hogy a meglévő intézmények minőségi fejlesztése mellett mindenképpen szükséges tovább bővíteni iskolahálózatunkat. Általános iskolákat és óvodákat kell alapítani, hogy az oktatási piramis alapzata kellően széles legyen. Növeli nevelésünk hatékonyságát, ha egymásra épülő intézményeket sikerül létrehozni. Meg kell keresnünk azt is, hogy milyen területen tudnánk jobban bekapcsolódni a szakképzésbe. Iskoláink méltányosabb finanszírozása, s a közoktatási törvény módosítása kedvezőbb feltételeket teremtett új intézmények alapítására. Megfontoltan és körütekintően, de élnünk kell az új lehetőséggel.

Miért is gondoljuk azonban, hogy jó, ha vannak egyházi iskolák? Világi szempontból közelítve bizonyos, hogy népünknek elsősorban morális újjászületésre, valóságos erkölcsi forradalomra van szüksége. A keresztyén iskolák pedig a hitből fakadó erkölcsiség kialakításának, begyakoroltatásának hatékony közösségei lehetnek. Ezért is támogatja a polgári kormány az egyházi iskolákat, mert reménységük szerint segítenek a polgári erkölcs helyreállításában.

Egyházi szempontból pedig legegyszerűbben azt válaszolhatjuk, hogy azért kellenek egyházi iskolák, mert ez következik Jézus Krisztus missziói parancsából, s abból, hogy vannak megkeresztelt gyermekeink. Kicsit bővebben pedig azt mondhatjuk, hogy azért, mert a határozott embereszmény alapján folyó nevelés a személyiség egészére irányul. A keresztyén nevelés tehát nem merülhet ki a hit-tanításban. A keresztyén világnézet érvényesítésének leghatásosabb eszköze a hitvallásos iskola és nevelőintézet. *Makkai* Sándor 1938-ban erre nézve azt az iránymutatást adta, hogy az egyházi iskola „sajátos létjoga, és igazi hivatása ... abban van, hogy a Krisztusba vetett hit erejével keresztyén jellemeket nevel Isten dicsőségére.”

A célt meghatározó *Makkai* Sándor jól tudta, hogy akkori, államosítás előtti iskoláink, sok valódi érdemük mellett sem voltak eléggé hitet építő, hitre segítő, öntudatos egyháztagságra felkészítő hitvalló iskolák. Bizonyára ítélet is volt hát abban, hogy Isten megengedte, hogy mindaz megessen velünk és iskoláinkkal, ami megesett. Az újrakezdésünk utáni tizedik tanév küszöbén önvizsgálatot kell tartanunk. Felelősségünk óriási, nem szabad célt tévesztenünk.

A *Keresztyén nevelés* c. lap gyakran beszámol arról, hogy sok intézményünkben mennyi mindent cselekednek azért, hogy kialakítsák a szakralitásnak, a szentségnek a jó illatú miliójét. Keresik a célokhoz közelebb vivő módszereket, megoldásokat, az eredményes technikákat. Beszámol arról is, hogy önfeláldozó pedagógiai

munkával, gondosan tervezett pedagógiai hatásrendszerrel hol, miként szolgálják a keresztyén jellemek formálódását.

Mi akkor mégis a probléma? Hármat említek ezek közül. Először is emlékeztetek arra, amire *Tókéczki* László történész hívta fel a figyelmet egy évvel ezelőtt a Reformátusok Lapjában. Mélyen igaz, hogy még hívő tanáraink is alapjában véve marxista típusú műveltséggel és szaktudással rendelkeznek. Újja kell teremteni a hit és tudás korábbi magyar református összhangját. A református iskola szellemét az élő hit által kiválogatott és strukturált műveltségnek kell meghatároznia. Ehhez szükség van egyrészt legjobbjaink elméleti munkájára, hogy kidolgozzák az új hitvalló magyar református művelődési szintézist, s kialakítsák a tanítandó műveltséganyagot. Másrészt szükség van központilag is tervezett református tanár-továbbképzésre, szemléletmegújításra. Ehhez a Református Pedagógiai Intézetnek az eddigieknél is több támogatást kell kapnia. A mi oktatási hálózatunkban az államinál is fontosabb szerepe lehet a szaktanácsadásnak. A minőség általános javítása mellett impulzusokat kell kapnia a református szellemiség formálásának is. Ez közegyházi, zsinati felelősség. Jó lenne, ha a kerületek és a fenntartók is örömmel fogadnák ezt a segítséget, s nem zárkóznának el rosszul értelmezett autonómiájuk sáncai mögé.

A második problémánk, amit eddig is sejtettünk, de most *Pusztai* Gabriella debreceni tanár, doctorandus felméréséből egyértelműen kiderült, az, hogy az iskolai vallásos nevelés diákjaink jelentős részénél minden előzmény nélküli. Sok nem vallásos szülő azért írta be hozzánk a gyermekét, mert iskoláink jó hírű iskolák, magasabb műveltséget adnak, jól felkészítenek a továbbtanulásra, a körülmények biztonságosak, s az erkölcsi nevelésre is gondot fordítanak. A felmérések szerint nem egy iskola volt, ahol a szülői háttér egyházhoz kötődésének mutatója igen közel esett a nullához. A vizsgálat célja természetesen nem az egyes iskolák megbélyegzése, s nem is a riogatás, a sehová nem vezető szörnyülködés volt, hanem az, hogy a diákságról reális képet adva az iskolák ki tudják dolgozni a körülményeikhez illeszkedő leghatékonyabb nevelési programot. Ez a helyzet tehát adott, de ezt helyesen úgy kell felfognunk, mint rendkívüli missziós lehetőséget. Ezek a gyerekek olyan „tékozló fiúk”, akik már az atyai házon kívül születtek. Nem vágyódhatnak hát oda vissza. Nekünk kell utánuk menni, többek között iskolákkal is.

Nagy lehetősége, s egyszersmind kötelessége is ez iskoláinknak. A református oktatásügy minden rendű és rangú őrállójának pedig nagy felelőssége, hogy tegyünk meg minden lehetőt minden intézményünkben a misszió érdekében. A keresztyén jellem formálásaért felelős testületeknek tudniuk kell, hogy bár a hit kegyelmi ajándék, de hallásból van, ismeretekre, élményekre, tapasztalatokra, hatásokra is épül.

Ezzel elérkeztünk harmadik problémánkhoz. A keresztyén jellem formálása, a misszió nem lehet csupán a vallástanár ügye. Az egész tantestületnek kellene a keresztyén pedagógia alkotóműhelyévé válnia. Tudjuk, hogy ettől még sok helyen messze vagyunk, s nem feltétlenül az ún. „táblacserés” iskolákban. Tudjuk, nem szabad türelmetlennek lennünk, azt azonban joggal várjuk el a fenntartó testületektől, igazgatótanácsoktól, hogy azokat támogassák – kegyességi irányzatoktól

függetlenül –, akik Krisztus ügyét lelkiismeretesen és hozzáértően akarják és tudják szolgálni. Az pedig elkerülhetetlen minimum, hogy olyan vezetőket válasszának iskoláink élére, akik a szakmai alkalmasságon és lelkiismeretességen túl egyszerűsrimind élő hitű, úrvacsorával rendszeresen élő, aktív gyülekezeti tagok is. Ezt egyébként a református közoktatási törvény minden pedagógusra nézve kívánatosnak írja elő. Ami persze ma még nem nagyon tartható be. A vezetés keresztyén minősége azonban kulcskérdés. Meggyőződésem, hogy az igazgató személyiségének kisugárzása alapvetően határozza meg a keresztyén pedagógiai műhely kialakulásának és a missziónak a lehetőségét egy-egy iskolában.

Természetesen most nem konkrét esetekről beszélek, hanem elvekről. Elengethetetlennek tartom viszont, hogy konkrét döntéseinknek vallott és hangoztatott elveink nyomvonalán kell haladniuk. Számadással tartozunk minden állásfoglalásunkért, döntésünkért. Semmilyen taktikai megfontolásból nem téveszthetjük szem elől a legfontosabb célt, a missziót. Mindhárom most megfogalmazott problémánk – a műveltséganyag meghatározása, a diákság állapota, s az ehhez való viszony, valamint a vezetőség keresztyén minősége – a misszió hatékonysága körül forog. Isten már nem egyszer vonta ítélet alá egyházunkat, iskoláinkat. Ne feledjük hát *Makkai Sándor* hatvan évvel ezelőtti intését: „Egyházunk létkérdése szempontjából a református iskola oktató és nevelőmunkája csakis a pásztori és missziói munkával teljes egységben, összeműködésben lehet azzá, amiért létezik: evangéliumi keresztyén jellemek és a társadalom csemetekertjévé.” Mai kisebbségi helyzetünkben az iskolai misszió aktuálisabb, mint valaha.

Megjelent a Tenke Sándor szerkesztette Örökség, adósság, felelősség – Szárszói Füzetek – 8. kötetben. Budapest, 2000. 93–97.

Református felsőoktatási kollégiumokat!

(1999)

A balatonszárszói Soli Deo Gloria Konferenciatelepen megrendezett Református Értelmiségi Konferenciák sorában az 1999-es összejövetel felelősségbresztő címe ez volt: "Örökség, Adósság, Feladat". Itt hangzott el hozzászólásom a református felsőoktatási kollégiumok megoldatlan kérdéséről. Értékes örökség letéteményesei vagyunk ezen a területen. Az utóbbi tíz évben azonban egyre nő az adósságunk, s ez élesen veti fel felelősségünk kérdését a feladat elvégzésének halogatása miatt.

Nem kétséges, hogy egy zsinat-presbiteri alapon felépülő s egészségesen működő egyházszervezetben nem csupán az értelmiségi szaktudásra van szükség, hanem arra is, hogy e szaktudások hordozói a mai világban eligazodni képes, világnézeti-teológiai művelt emberek legyenek. Olyan hívó egyháztagok, akik intellektuális erővel és értelmiségi reflexivitással is segítik egyházunkat az új helyzetek, a megnövekedett problémák feldolgozásában, megoldásában. Egy középosztályosodó társadalomban erőteljesen meghatározza majd a magyar reformátusság eljövendő arculatát, hogy lesz-e a hit és tudás egységét harmonikusan megélő, széles értelmiségi rétegünk, amely képes a korszerű kálvinista életeszmény kimunkálására, megformálására, továbbadására. Bár nagyon fontos szerepe lenne ebből a szempontból a református felsőoktatás kiteljesedésének és erősödésének is, nem mondhatunk le azonban azokról a fiatalokról sem, akik az állami felsőoktatásban tanulnak. Mert például nincs, és valószínűleg nem is lesz sem református műegyetem, sem közgazdaságtudományi, orvostudományi, agrártudományi és természettudományi karunk. Pedig szükségünk lenne mérnökökre, közgazdászokra, orvosokra, agrárszakemberekre, ökológusokra és informatikusokra is. Tudniillik olyanokra, akik igazán református értelmiségi minőségűek. Olyan református értelmiségiek, akiket egybefűz a közös hit, a közös világszemlélet, az eszmények, élmények és a műveltség rokonsága. Szekularizált és többféle szempontból plurális társadalmakban ilyen kohézióval rendelkező csoportok maguktól nem jönnek létre. Ezért meg kell dolgozni. Ne csak fölfelé mutogassunk tehát felelőtlenül és kényelmesen az Úristenre, hogy majd Ő megoldja ezt is. Ez bizony a mi dolgunk, a mi felelősségünk is.

Az állami felsőoktatásban tanuló, hitben élő református diákságot akkor lehetne közös eszményekkel, élményekkel, műveltséggel egybefűzni, ha például lennének számukra református kollégiumok is. Ezek szakkollégium-szerűen, szellemi műhelyként működhetnének. Lányaink és fiaink itt lehetőséget találnának az eszmeecserékre, elmélyíthetnék, s értelmiségi szintre emelhetnék keresztyén műveltségüket. Megtanulnák az evangéliumi hit szemszögéből megítélni a mai világban felmerülő kérdéseket. S egymás hite által épülhetnének.

Ez a jó ügy 1990 óta beszédtema. Sokan, sok helyen, sokszor szóltak róla. Megalakulása után az ORTE azonnal felvetette. Legutóbb a Magyarországi Református Egyház Doktorainak kollégiuma, a Pedagógiai Szekció javaslatára felhívást tett közzé ezzel kapcsolatban. Tudtommal azonban ez idáig semmi érdemi dolog nem történt. Kivéve a Kölcsény Ferenc Protestáns szakkollégium próbálkozását, ami vilá-

gosan megmutatta, hogy a szakkollégiumi forma is csak egy létező diákközhelyen bázisán valósítható meg. Ma már nyilvánvaló az is, hogy a kollégiumok nem alternatívái a református egyetemnek. Katolikus testvéreink a Pázmány Péter Katolikus Egyetem fundálásával párhuzamosan 1990-től húsz ilyen felsőoktatási kollégiumot hoztak létre. A fővárosban hat kisebb-nagyobb intézményük van: három fiú- és három leánykollégium. Minden nagyobb egyetemi és főiskolai városban van katolikus kollégium: Pécsen, Szegeden, Miskolcon, Győrben, Kecskeméten, Egerben, Szombathelyen, Sárospatakon s Debrecenben kettő is. A jezsuiták budapesti Szent Ignác kollégiumában folyik a legszisztematikusabb katolikus értelmiségi képzés. Jelszavuk: „Hit és értelem”, ennek jegyében alakították ki jól átgondolt programjukat.

A kormányzat a kollégiumok működését jelentős részben fedezi. Történelmi alkalmat szalasztanánk el, ha átmeneti anyagi áldozatok árán is nem hoznánk létre a református kollégiumi hálózatot. Különös tekintettel arra, hogy ennek nálunk is megvannak az előzményei. Az SDG és a MKDESZ kollégiumai mellett gondoljunk pl. a Debreceni Református Tanárképző Intézetre is. S akkor e kollégiumok tehetségmentő, szociális funkciójáról még nem is beszéltünk, jóllehet erre is több évszázados örökség kötelez. Végre cselekednünk kellene!

Megjelent a Magyar Református Nevelés I. évfolyam, 2000/2. számában.

II.
HITVALLÁSOS ISKOLA
– KERESZTYÉN JELLEMFORMÁLÁS
A KERESZTYÉN NEVELÉS C. FOLYÓIRAT
SZERKESZTŐSÉGÉBEN

Publicisztika és ismeretterjesztés

1995–2000

Apáczai Csere János (1625–1659)
Gy. Szabó Béla (1905–1985) fametszete

Apáczai Csere János öröksége

(2002)

A 375 évvel ezelőtt, 1625-ben Apácán született Csere János árva székely fiúként a tehetségmentés egyházunkban századokon át gyakorolt hagyományos útján került a kolozsvári, majd a gyulafehérvári református kollégiumba. Nagyhirű holland egyetemeket megjárva, nagy tudományt és doktori fokozatot szerezve jött haza, hogy teljesítse vállalt küldetését az anyanyelvű művelődés és a református iskolaügy szolgálatában. A gyulafehérvári, majd a kolozsvári kollégiumban tanított. A tudós Bod Péter megfogalmazása szerint „néki a tanításban nagy földön mása nem volt”. Szakadatlan munkában s kemény harcokban égve, betegségekkel küzdve az 1659-es év utolsó óráiban adta vissza halhatatlan lelkét teremtményének. A 340 éve fiatalon elhunyt Apáczai azóta az európai magyarság jelképe a nemzeti hagyományban. Része annak, amelyből Illyés Gyulával szólva, összeáll az ország, a haza a magasban.

Apáczai nemcsak emlék és jelkép, nemcsak a magyar művelődés büszke monumentuma, hanem eleven hatóerő is. Egész életével cselekvésre ösztönző örök példa minden idők magyar értelmiségije számára. Példa az, ahogyan egész népéért érzett felelősséggel, következetes logikával kidolgozta tudományos, művelődési és nevelési programját. Példa, ahogyan továbbfejlesztette, radikalizálta az anyanyelvű tudományosságnak, művelődésnek és anyanyelvi nevelésnek a reformáció előző századából hozott eszményeit. Példa, ahogyan eszményeiért tanulni, tanítani, alkotni, cselekedni volt képes megalkuvás nélküli szent konoksággal. Példa, ahogyan tudományos meggyőződéséért, etikai integritásáért kockára tudta tenni egzisztenciáját, életét. Példa, ahogyan egész életével nevelt.

Apáczai példája az egyetemes magyarságé. Jó oka van annak, s csak örülhetünk neki, hogy nevét állami középiskola, főiskola, kollégium, közalapítvány viseli. Róla nevezték el a talán legrangosabb állami pedagógus díjat is. Beke György: Régi erdélyi skólák című nagyszerű 1989-es könyvében Apáczai nem avuló példájának, időszerűségének összefoglalóan így adta magyarázatát: „Minden művének és minden tettének értelme és magyarázata: a cselekvés örök időszerűsége... Ez a cselekvésszükség, mint cselekvéskényszer mélyseges közösségi, nemzeti felelősségből nyerte, máshonnan aligha nyerhette volna erejét.”

Ebből az Apáczai képből azonban éppen a leglényegesebb elem hiányzik. Áldott emlékezetű professzoromnak, a református Bán Imrének volt bátorsága még 1957 nyarán befejezett monográfiájában leírni, hogy Apáczai egész gondolatvilágának, magatartásának meghatározó magva a hitt és vallott puritán, kálvinista teológia, s az ebből következő puritán etika.

Hívó embernek ma is megrendítő olvasni a leghíresebb Apáczai művet, a Magyar Encyclopaediát lezáró teológiai fejezet érzelmileg telített befejező sorait a végítéletről:

„Az igazak pedig az ő jócselekedetek szerint, melyek az ő Krisztusban való hűtöknek megannyi bélyegi és gyümölcsei, bévitetnek a Krisztustól ingyen nékiek megszereztetett dicsőséges országba, holott osztán az Istennek örökkévaló dücsőségében, melyre hívatlak vala részt vesznek; az ő megigazíttatások és megváltatások bételjesedik, az ő fiúvá fogadások által reájok nézendő örökséget elfoglalják, az Istennek ábrázatja, mint megszenteltettek helyreáll; végezetre a reménlett dicsőség és boldogság véghetetlen teljességgel nemcsak lelkeken, hanem testeken is tündöklöklik.

Oh légyek egy ezek közül, Istenem!”

Az utolsó sóhajból, a felszakadó fohászkodásból fejthető fel, ebből érthető meg Apáczai hite, gondolkodása, indítékai, cselekedetei, egész életpéldája. Olvasuk csak el azt is, mit ír arról, hogy miként változik meg az ember állapota már itt e földön, megelőlegezve ama óhajtott és reményelt végső boldogságot és dicsőséget.

„A megszenteltetés a fiúvá fogadott embernek a bűn rütségéből az isten személyére való átváltozódása... Úgy, hogy az ember ezáltal új teremtés legyen. A megszenteltetésnek két része vagyon, tudni illik a bűnnek meghalás és az abból való megelevenedés... A megelevenedés az, amellyel az istenes élet helyreállítatik, a hit és a Szentlélek által ez is. Ebből a megszenteltetteknek erős kötelességek jö ki, mellyel magokat egészen Istennek és Krisztusnak ajánlják. Mivel peniglen ez a megszenteltetés ez életben nem mindenképpen tökéletes, bűn nélkül még a hívek sem lehetnek. Innen vagyon a lelki harc öbennek s hogy minden nap meg kell a megtérést újítaniok.”

Ebben áll a puritán kálvinista etika és életvitel alapja: mindennapos harc bűneink és esendőségeink ellen; folytonos önvizsgálat, lelkiismeretvizsgálat; cselekvő küzdelem a Szentlélek segítségével a fiúi méltóságért, a Krisztus-arcért, földi hivatásunk hű betöltéséért. A nevelés ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy tanítással és példaadással a ránkbizottakat is erre az útra vezetjük, olyan keresztyén jellemekké formáljuk, akiknek arcán felragyog az istenfiúság s akik teljesítik Isten által rendelt földi küldetésüket.

Apáczait az Úr ide állította a magyar nemzet, a magyar reformátusság közösségébe, s ő, mint Isten engedelmes szolgálója megértette, hogy itt kell munkálkodnia. Ennek a közösségnek, ennek a népnek a javáért, örök üdvösségéért kell élnie és halnia. Ezt szolgálta minden módon és minden körülmények között. Ezért hagyta oda a hollandiai egyetemi karriert, ezért élt és dolgozott az anyanyelvű tudományosságért, az anyanyelvi nevelésért, a magyar református iskolarendszer megújításáért az alsó iskoláktól a létesítendő egyetemig bezárólag. Ezért tanította és ezért élte a minőségre kötelező, az örökkévalóság felé tekintő puritán református etikát.

Ezért szolgált, hogy a magyarságot, a magyar reformátusságot, azt a közösséget, amelyért felelősséget viselt, az Isten színe elé vezesse, az örökkévalóság mértéke alá állítsa. Így példája Apáczai ma is minden református nevelőnek. Ha igazán felelősséget hordozunk népünkért, mi sem feledhetjük, hogy a kiművelt emberfők igazán csak akkor szolgálhatják a magyarság javát, ha felragyog arcukon a krisztusi fény.

Ez tehát a teljes Apáczai örökség. Ezzel az örökséggel kell nekünk magyar reformátusoknak, magyar református nevelőknek sáfárkodnunk. Szimbolikusan is kifejezésre kellene juttatnunk, hogy a teljes örökségnek mi vagyunk az igazi letéteményesei. Vállalásunknak méltó kifejezése lehetne, ha Apáczai születésének 375. halálának 340. évfordulóján a magyar reformátusság végre formálisan is megerősítené az Apáczai-örökség iránti elköteleződését. Javasolom a Magyarországi Református Egyház Zsinatának, hogy a kettős évforduló emlékére alapítsa meg az „Apáczai Csere János Református Emlékérmet”. (Tekintettel arra, hogy Apáczairól nem maradt fenn hiteles portré, az Emlékérem megalkotójának Gy. Szabó Béla 1946-os nagyszerű metszetéből kellene kiindulnia.) Ez tehát nem pénzjutalommal járó díj lenne, mint a Makkai Sándor és az Imre Sándor Díj, hanem olyan Emlékérem, amellyel azokat a kiemelkedő református pedagógusokat becsülnénk meg, akik a református iskolarendszer bármely szintjén (óvodától az egyetemig) hittel és hűséggel huzamosan szolgáltak, s pályájuk végére értek.

Az Apáczai teljes örökségének jegyében élő és szolgáló pedagógusaink kitüntetése erősítené nevelőinkben a meggyőződést a Ravasz László-i megfogalmazás igazságában, amely szerint „A nevelés világteremtés az istenkép szolgálata által.” Az Emlékérem alapítása ugyanakkor méltó módon jelezné, hogy Apáczeit mi adtuk az egyetemes magyarságnak, s teljes örökségének mi kell legyünk az igazi sáfárai.

A *Keresztyén Nevelés* utódjának, a Magyar Református Nevelésnek a 2000. évi – I. évf. – 1. számában megjelent hosszabb cikk rövidített változata.

„Ahol Krisztussal találkozik a gyermek és az ifjú” (1999)

*„Íme nyitott ajtót adtam eléd, amelyet senki nem zárhat be,
mert bár kevés erőd van, mégis megtartottad az én Igémet,
és nem tagadtad meg az én nevemet” (Jel. 3, 8.)*

Az elmúlt évben emlékeztünk a négyszázéves magyar református iskolarendszer államosításának ötvenedik évfordulójára. Végso stációként egyetlen intézményünk maradt, a Debreceni Református Kollégium, mint drága reménység és ígéret. A történelem Urának kegyelméből néhány éve újra megnyíló ajtón belépve, önvizsgálatot kell tartanunk iskoláink ügyében. Bűnvallással kell elismernünk, hogy államosítás előtti iskoláink – sok büszkén emlegetett valódi érdemük mellett – bizony, sokszor csak formálisan voltak reformátusok. Gyakran nem váltak hitet építő, hitre segítő, öntudatos egyháztagságra felkészítő hitvalló iskolákká. Még a nagy világháborús kataklizma előtt megfogalmazta ezt *Makkai Sándor*, amikor az idők jeleit, a belső revízió szükségességét említve ezt írta: „Az, hogy az egyházi iskola legalább olyan jó iskola legyen, mint a világi, nem célkitűzés, hanem természetes elemi alapfeltétel. Sajátos létjoga és igazi hivatása ezen túl van, abban, hogy a Krisztusba vetett hit erejével *keresztyén jellemeket* nevel Isten dicsőségére, az egyház lelki közösségén át a humánus megszentelésére.” Ezt nyomatékosíthatjuk a katolikus Barankovics Istvánnak a későbbi államosítási vitában elhangzott érvelésével: Mivel a nevelés egy meghatározott embereszmény alapján a személyiség egészére irányul, ez a nevelés nem merülhet ki a hittan-tanulásban. A keresztyén világnézet érvényesítésének, illetve – ahogy Makkai Sándor mondja – a keresztyén jellem nevelésének leginkább kielégítő lehetőségét a hitvallásos iskola és nevelőintézet teremtheti meg.

Ugyanakkor Makkai Sándor hangsúlyozta, hogy iskoláink református volta formális lesz, hitvallásos jelentősége mindaddig csak kíváncsalom marad, „amíg munkájuk tervszerűen és harmonikusan bele nem kapcsolódik az egyháznak a gyermekek és az ifjúság körében végzett missziói munkájába”. Szerves, tudatos, s az iskolának *iskolai mivoltát* is figyelembe vevő, átgondolt és körültekintő, finom összehangolásra van szükség.

A nagy világgégés után egyházunk munkásai és felelős órállói az „*ébredés*” lendületével a helyesen kijelölt irányban indultak tovább. Ravasz László 1946 végén püspöki jelentésében az iskoláztatás kötelességét Jézus Krisztus misszió parancsából, a keresztség sákramentumának szereztesési igéjéből eredeztetve ezt írta: „Nekünk olyan iskolákat kell tartanunk, ahol Krisztusról szól a tanítás, ahol Krisztus a legfőbb tanítómester, ahol Krisztussal találkozik a gyermek és az ifjú.” Célként tűzte ki, hogy iskoláinkat krisztusi iskolákká, az Ő szellemében, Róla tanító, az Ő képére nevelő intézményekké tegyük. Ennek megvalósítását az állami iskolamonopólium 1948-as megteremtése, az ateista világnézeti homogenizálás egyébként kudarcra ítélt kísérlete hosszú időre lehetetlenné tette.

Most, amikor lassan tíz éve lesz annak, hogy a református iskoláztatás ajtaja újra nyitott előttünk, itt az ideje, hogy kicsit megállva, hátra és előre tekintsünk. Mit végeztünk, s célirányosan haladunk-e? A Makkai Sándor és Ravasz László által egykor megfogalmazott célok egyházunk helyzetének változásai miatt ma még inkább időszerűek. Nem hiszem, hogy akadna a református oktatásügyben komoly tényező, aki ezt vitatná, megkérdőjelezné. Szükséges ugyanakkor a megtett út és az elért eredmények, a helyzet alapos elemzése. Szükséges, hogy eszmét cseréljünk a helyileg eltérő, s folytonosan változó viszonyok, körülmények kívánalmairól, a célokhoz közelebb vivő, esetleg az attól éppenséggel eltávolító módszerekről, megoldásokról, az eredményes és az eredménytelen technikákról, lépéseink optimális tempójáról és ritmusáról. Lapunk nyitva áll a tapasztalatcsere, a nyíltszívű, őszinte viták előtt.

Nagyon fontos, hogy megbecsüljünk minden kis eredményt, előrelépést, s ne legyünk türelmetlenek! Egyre azonban nagyon ügyeljünk! A mindennapok sodrásában, a felörlő kompromisszumkényszerek között vagy kisszerű taktikázgatások miatt szem elől ne tévesszük a legfőbb célt! Erre a célra szüntelenül tekintettel kell lennie minden felelősségteljes szülőnek, a református iskolarendszer minden munkásának, órallójának, pedagógusoknak, lelkészeknek, iskolai vezetőknek, igazgatótanácsi tagoknak, fenntartóknak, kerületi és országos elöljáróknak. Ne feledjük, számadással tartozunk minden szavunkért, állásfoglalásunkért, személyi és egyéb döntésünkért! Jól szolgálta, előre vitte-e Krisztus ügyét egy-egy intézményben, a református oktatásügyben vagy nem? Gondoljunk mindig Makkai Sándor hatvan évvel ezelőtti intésére: „Egyházunk létkérdése szempontjából a református iskola oktató és nevelő munkája csakis a pásztori és missziói munkával való teljes egységben, összeműködésben lehet azzá, amiért létezik: evangéliumi református keresztyén jellemek és társadalom csemetekertjévé.”

Keresztyén Nevelés, 1999/4.

Református iskoláink a számok tükrében

(1997)

A közölt számokat sokféleképpen elemezhetjük. Megnézhetjük, hogy egy-egy városban vagy faluban milyen súlyt képvisel a református általános iskola. Az adatok összesítése után pedig országos arányokat, tendenciákat is megállapíthatunk. A római katolikus, evangélikus és izraelita iskolák mutatószámainak hozzáadása után tűnik ki, hogy a közel egymillió lélekszámú 6–14 éves korosztálynak kb. 3,5–3,7%-a jár valamilyen egyházi iskolába. (A bizonytalanságot az okozza, hogy egyelőre nem tudtuk minden felekezetenél pontosan megállapítani, hogy e korosztályokból mennyien járnak hat vagy nyolc osztályos gimnáziumba.) A római katolikus iskolába járók létszáma kb. 3,5–3,6%-a a katolikus eredetű 6–14 éveseknek. (Itt most figyelmen kívül hagyjuk, hogy a katolikus iskolákba nem csak katolikusok járnak.) A reformátusoknál ez az arány 3,7–3,8%, az evangélikusoknál pedig 5% körül van. (Megjegyzendő, hogy az evangélikusoknál elég nagy a gimnáziumba járó 10–14 évesek részesedése.)

A református általános iskolába járó tanulók országos összlétszáma 7077. Vessük össze ezt a számot azon városok és falvak református eredetű tanulóinak létszámával, ahol ezek a református iskolák működnek. Minden helységnél csak azokat a korosztályokat vettük számba, amely korosztályok képviselve vannak az ottani református iskolákban. A valamivel több mint 50 ezer ilyen református tanuló 14%-ának felel meg a 7077 diák. Ha tovább finomítjuk a képet, láthatjuk, hogy a református általános iskolába járó gyerekeknek csak 65%-a, 4573 fő református, s ez a megfelelő helybeli református korosztályoknak már csak 9%-a. Kevesebb, mint az intenzíven egyházián vallásosak országos aránya a felnőtt népességben. (A vallásszociológiai felmérések szerint a református eredetűek szűk egyharmada nem hisz Istenben, messzire került az egyháztól; a köztes bő egyharmad hisz Istenben, de az „egyházon kívül él”; egy szűk egyharmad valamilyen mértékben egyházián vallásos. Ennek a szűk egyharmadnak a kisebbik fele intenzíven gyakorolja a vallást.)

A további vizsgálódás hamarosan világossá teszi, hogy az arányokat Budapest és a többi nagyváros átlagon aluli református beiskolázása rontja le. Budapesten ugyanis a református általános iskolák református tanulói a megfelelő korosztályok reformátusainak csak 1,44%-át teszik ki. Miskolcon ugyanez 2%, Debrecenben 4,3%, Pécsen 7,5%. Ha Budapestet kiemeljük az összesítésből, akkor a református iskolák diákjainak száma a megmaradt vidéki helységek református tanulóinak 21%-át teszi ki. Ugyanezen iskolák református vallású diákjainak száma a megfelelő korosztályok reformátusainak 13,2%-a. Ez megközelíti az intenzíven egyházián vallásos felnőtt reformátusság számarányát. Ha Miskolcot, Debrecen és Pécsen is kivesszük az összesítésből, akkor a maradéknál az utóbbi arány még jobb: 21%.

Természetesen a maradék helységek református beiskolázásának százalékarányai meglehetősen szélsőségek között szóródnak. Törökszentmiklós 81, Bugyi 70, Tiszakécske 57, Siklós 50 és Dombrád 46%-ától egészen Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Szentés és Túrkeve 6–7, valamint Hódmezővásárhely 3%-áig. Nyilvánvaló,

hogy ebben a szóródásban nagyon sok tényező játszhat szerepet. (Szükséges, hogy a református tanügy vezetői, a gyülekezetek felelősséget hordozó tagjai elemezzék a kisebb vagy nagyobb eredményesség okait!)

Bizonyos, hogy a legnagyobb városokban a lehetőségek eleve korlátozottak. A nagy területű településeken kisebbségben és szétszórtságban élő reformátusság nehezebben tud megtölteni egy-egy iskolát. Hiszen bizonyos távolságokon túlról a 6–7 éves gyerekek iskolába hordása aránytalanul nagy terhet, sokszor megoldhatatlan nehézséget okozhat. A beiskolázásoknál eleve csak az intézményhez közel fekvő városrészek vehetők figyelembe. (Ha erre is gondolunk, akkor pl. a pécsi 7% igencsak jónak mondható!)

Ha eltekintünk azoktól a helységektől, ahol ugyan jelentős számú református népesség él, s mégis sincs református általános iskola, akkor a legrosszabb a helyzet Budapesten. Mint említettük, a megfelelő korosztályok reformátusságának mindössze 1,44%-a jár református általános iskolába. Nem javul lényegesen a kép akkor sem, ha figyelembe vesszük a két fővárosi református gimnázium hatosztályos tagozatának két alsó évfolyamára járó diákokat is.

A helyzet javítására minden segítséget meg kell adni a már működő két általános iskolának, így a tanteremgondokkal küzdő, építkező Juliannának is. Öröndetes az, hogy a Baár-Madas Gimnáziumban szeptembertől egy első osztállyal elindul az általános iskolai tagozat. Pedagógiaiilag is szerencsés ez a 12 évfolyamos nagy-felmenő rendszer. A meglévő infrastruktúrához való kapcsolódás pedig gazdaságos megoldás. Mint már korábban beszámoltunk róla, előszeretettel hoznak létre ilyen 12 évfolyamos iskolákat katolikus és izraelita testvéreink is.

A Baár-Madasban induló évfolyamonkénti egy budai osztály azonban nem oldja meg fővárosi problémáinkat. Úgy látszik, hogy míg kisebb településeken az egyes egyházközségek kezdeményezése a döntő, s ez elégséges is lehet, addig Budapesten – ahol több mint 50 egyházközség van –, fővárosi méretű tervezésre, kezdeményezésre, a két egyházmegye döntésére van szükség. Gondosan és körültekintően minden körülményt mérlegelni kell a tervezésnél. Figyelembe kell venni a területi elhelyezkedést, a személyi feltételeket, a kerületi fogadókészségét és hangulatot, a beiskolázható gyerekek számát, a gyülekezetek ügybuzgalmát, áldozatkészségét stb.

Kapcsolatba kell lépni a fővárosi s még inkább a kerületi önkormányzatokkal, hogy hol vannak megürült vagy felszámolásra ítélt, átvehető iskolák! (Emlékeztetek katolikus testvéreink szerződésére a III. kerületi önkormányzattal. Három iskolát vettek át!) Kisebb, évfolyamonként egy, legfeljebb kétosztályos iskolákat lenne célszerű létrehozni. (Esetleg a külső kerületekben is.)

Református általános iskoláink csodálatosan sokat fejlődtek, s a sokféle szorongatás ellenére Isten kegyelméből folyamatosan erősödhetnek. Az országosan 4%-hoz közelítő részesedésünk szép eredmény. Pár éve erről még álmodni is alig mertünk. Ne felejtjük el azonban, hogy a sokat emlegetett Európa másik felén az egyházi iskolák részesedése országonként változóan 10 és 40 százalék között mozog. Azt se felejtjük el, hogy az általános iskoláskorú református eredetű gyerekek döntő hányada, 75%-a, közel 160 ezer fő olyan községben, városban él, ahol

1. táblázat.

Az intézmény helye (neve)	1) évfolyamok	2) osztályok száma	3) tanulói összlétszám	4) ebből ref. %	5) a helység ref. tanulóiinak száma	6) a ref. iskolába járók ennek hány %-a	7) a ref. isk. ref. tanulói az 5. osztlop %-ában
Budapest (Julianne)	1-5	9	219	75			
Budapest (Karácsony S.)	1-6	6	124	78			
Budapest összes			343	75,8	18 000	1,9	1,44
Bugyi	1-2	2	47	75	50	94	70
Cegléd	1-8	22	548	42	1 400	40	16
Dunavecse	1-8	8	98	64	220	44	29
Kecskemét	1-3	7	181	76	620	29	22
Nagykőrös	1-8	18	412	57	1 450	28	16
Pécs	1-3	3	46	70	480	10	7,5
Siklós	1-8	8	133	71	190	70	50
Tiszakécske	1-8	14	217	50	190	114	57
Kaposvár	1-5	5	135	50	300	45	23
Miskolc	1-3	3	70	56	1 900	3,7	2
Mezőcsát	1-5	6	111	89	280	40	35
Tiszakeszi	1	1	10	80	23	43	35
Békés	1-8	8	190	94	1 400	14	13
Debreceni (Ref. Kollégium)	1-5	10	305	100			
Debrecen (KFR Tanítóképző Gyak. Isk.)	1-8	32	834	30			
Debrecen összes			1 139	50	12 500	9	4,3
Déaványa	1-8	10	195	91	600	33	30
Dombrád	1-5	5	102	91	200	51	46
Gyula	1-7	8	155	83	800	19	16
Hajdúböszörmény	1-2	2	35	100	500	7	7
Hajdúnánás	1-2	2	28	100	380	7,4	7,4

Az intézmény helye (neve)	1) évfolyamok	2) osztályok száma	3) tanulói összlétszám	4) ebből ref. %	5) a helység ref. tanulóinak száma	6) a ref. iskolába járók ennek hány %-a	7) a ref. isk. ref. tanulói az 5. oszlop %-ában
Hódmezővásárhely	1-3	3	46	61	880	5,2	3,2
Karcag	1-4	5	117	90	800	15	13
Kisvárdá	1-5	5	103	74	300	34	25
Mezőtúr	1-8	15	342	100			
Mezőtúr (eltérő tantervű)	1-8	4	58	17			
Mezőtúr összes			400	88	1 300	31	27
Nyíregyháza	1-8	23	566	66	2 100	27	18
Szentes	1-8	16	286	38	1 700	17	6,4
Törökszentmiklós	1-8	27	645	92	730	88	81
Túrkeve	1-7	8	153	35	800	19	6,7
Vésztő	1-7	7	166	98	500	33	33

A táblázat oszlopainak magyarázata:

- 1) Az iskolában az 1996/97-es tanévben működő évfolyamok
- 2) Az iskolában működő összes osztály száma
- 3) Az iskola tanulóinak összlétszáma
- 4) A reformátusok százalékaránya a tanulói összlétszámmal viszonyítva
- 5) Az adott helységben a „református eredetű” tanulók becsült száma. Mindenütt csak azoknak az évfolyamoknak a létszámát vettük figyelembe – számoljuk ki és adtuk össze –, amelyek jelen vannak a helybeli református iskolában. (Tehát nem feltétlenül nyolc évfolyam reformátusainak a számát adjuk itt meg, hanem pl., ha az alulról felfelé építkező iskolában csak 1-3 évfolyam van, akkor e három évfolyam helyben lakó összes református tanulóinak számát becsüljük meg.) Az 1990-es népszámlálás községenként és születési évenként bontott adatai alapján számítottuk ki a megfelelő évfolyamok létszámát. Ezen belül a református tanulók számát az 1949-es népszámlálásnak a helységek vallási megoszlására vonatkozó adatai alapján becsüljük meg. (A migrációs tendenciák, valamint a vallásszociológiai felmérések szerint korrigáltunk.) E számítási móddal „református eredetűnek” tekintettük mindazokat, akik református családok leszármazottai.
- 6) A református iskolákba járó tanulói létszám százalékaránya az azonos évfolyamba járó összes helybeli „református eredetű” tanulólétszámmal viszonyítva.
- 7) A református iskolákba járó református vallású tanulói létszám százalékaránya az azonos évfolyamba járó összes helybeli „református eredetű” tanulólétszámmal viszonyítva.

jelenleg nincs református iskola. Vajon hogyan élhetnek itt a szülők azzal az alapvető emberi és alkotmányos jogukkal, hogy biztosíthatják gyerekeiknek a meggyőződésük, hitük szerinti iskolai nevelést?

A megerősödő, lassan letisztuló református középiskolai rendszer mellett a jövőben az eddigieknél is nagyobb gondot kell fordítani a református általános iskolai hálózat fejlesztésére az egész országban. Különösebb kapkodás nélkül, körütekintően, nyugodtan és okosan tovább kell építkeznünk.

Erre a missziói parancs is kötelez!

Keresztyén Nevelés, 1997/2.

Töprengések iskoláinkról, s a talentumokról az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny kapcsán (1995)

A magyarországi középiskolák legjobb tanulóinak tantárgyankénti országos versenyét 1920-as évek óta rendezik meg. Az 1994/95-ös tanévben már nem először vettek részt ebben a nemes versengésben az újonnan kiépülő protestáns iskolahálózat tanulói. Ismét szép eredményeket értek el a *Budapesti Baár-Madas Református Gimnázium*, a *Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma*, és a *Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma*, valamint a *Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium*, a *Budapesti Evangélikus Gimnázium* és a *Soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium* diákjai. Nem szeretnénk ezeknek az eredményeknek jelentőségét eltúlozni, hiszen az iskolai munka értékelésének igen sok szempontja lehetséges. Nem biztos, hogy ezek közül a legfontosabbak a mérhető, számszerűsíthető eredmények. Különösen nem a keresztyén iskolában!

Mindenesetre a mérhető szempontok közül általában kettőt használnak a leggyakrabban. Az egyik az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyben elért helyezések pontértéke. Egy-egy év eredményei persze nem feltétlenül jellemzőek, hiszen nagyon sok véletlenszerű elem is szerepet játszhat abban, hogy egy-egy iskola valamelyik évben megszerez egy-két helyezést. Mi most két év adatait dolgoztuk fel, s talán mégis jelez valamit, hogy mindkét évben ugyanaz a 6–7 protestáns iskola ért el 10–20 pontot, sőt, Debrecen tavaly 27 pontot szerzett. (Igaz, azt is meg kell jegyezni, hogy sok iskolánk még olyan fiatal, hogy nincsenek versenyképes felsős növendékei.) Az országos élmezőnyt mindkét évben ugyanaz a 7–8 iskola vezeti: a négy pesti gyakorló gimnázium (közülük is kimagaslik a Fazekas gimnázium), a szegedi gyakorló gimnázium, a győri Révai, a miskolci Földes és a budapesti Piarista gimnázium. (Az utóbbi az egyetlen egyházi gimnázium az élmezőnyben.)

Az OKTV pontértékéhez hasonlóan vitatható, de az iskola átlagteljesítményét korrektebben mérő mutató a felsőoktatásban sikerrel felvételizzők arányszáma, azaz, hogy a végzettek hány százalékát vették fel az érettségi utáni évben valamelyik felsőoktatási intézménybe. Az erre vonatkozó statisztikákat Neuwirth Gábor tette közzé a Köznevelés ez évi 9. számában. Az utolsó öt év eredményeit közli, s ezek átlaga alapján rangsorol. A sort itt is a Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium vezeti 75%-os felvételi aránnyal. A közel kétszáz gimnáziumból az első ötven alaposabb elemzése azt mutatja, hogy elég szoros összefüggés van a felvételi átlag s az OKTV csúcseredményei között. (A fővárosi iskoláknál erősebb, a vidékieknél gyengébb ez az összefüggés.)

Lévén a mi gimnáziumaink fiatalabbak, ezek többsége még nem szerepel ebben az öt évre visszatekintő statisztikában. Itt van viszont a sárospataki gimnázium 51 százalékkal a 23. helyen, a fasoriak 45 százalékkal a 40. helyen. (Utóbbi emelkedő aránnyal 1994-ben már 54 százalékkal a 34. helyen.) A rangsor felezőpontja tájékán helyezkedik el a bonyhádi és a soproni evangélikus és a debreceni református gimnázium. Ha az átlagok mögé nézünk, mind a három iskola foko-

zatosan javuló eredményeket mutat. Legradikálisabban a debreceni „refi” felvételi arányszámai javultak: 1990 és 1994 között a következőképpen: 15%, 20%, 26%, 43%, 54%. Az 1994-es 54%-kal a debreceniek a 36. helyre jöttek fel. A Baárka című diákújság közlése alapján kiszámítottuk, hogy a Baár-Madas gimnázium végzős növendékeinek 1994-ben 57 százalékát vették fel a felsőoktatásba. (Mivel az állami statisztika sem tartalmazza hátrányunkra a hitélettel kapcsolatos felsőfokú képzést, s az alapítványi főiskolák adatait, ezért azokat itt sem vettük számításba.)

Mindezeket figyelembe véve – különös tekintettel az utolsó két év számaira – azt mondhatjuk, hogy néhány iskolánknak a számszerűsíthető eredmények szerint jó esélye van arra, hogy a 200 gimnázium legfelső ötödében, az első 40 intézmény között megkapaszkodjon. A református iskolák közül a sárospataki, a debreceni, a budapesti Baár-Madas, s bizonyos jelek szerint a kecskeméti, az evangélikusok közül pedig a fasori gimnázium tartozik ide. (A katolikus iskolák közül a pécsi ciszterci, a pannonthalmi és győri bencés és a kecskeméti piarista gimnázium sorolható ebbe a kategóriába. A budapesti piaristáknak a tízes élmezőnyben van stabil helyük.) Ha csak a budapesti iskolákat nézzük, akkor a gyakorló iskolák és a piaristák ötöse után következő hatos csoportban ott van a Baár-Madas és a fasori evangélikus gimnázium is a Szent István, a Berzsenyi, a Toldy és az Árpád gimnázium társaságában.

Most szeretnék visszatérni ahhoz a gondolathoz, hogy – kivált keresztyén iskolában – nem biztos, hogy ezek a könnyebben mérhető szempontok a legfontosabbak. Sőt, határozottan állíthatjuk, hogy bár ezeknek az intézményeknek, mint iskoláknak is jól, szakszerűen, megbízhatóan, üzemszerűen kell működniük, mégsem ez az elsődleges. Csupán ezért nem lett volna érdemes a református iskolákat újra elindítani. Az egyházi iskola létrehozásának értelmet csak az adhat, ha képes hitvallásos iskolává válni. Ha lehetőséget teremt a szülőknek arra, hogy lelkiismereti és vallásszabadságukkal élve, kereszteléskor tett fogadalmuknak megfelelően („Úgy nevelem és neveltetem”) gyermekeinknek olyan iskolát adhassanak, amely a hitben járóknak otthonos, meleg, nevelő fészke, a hitben bizonytalanoknak pedig megerősítője. Ez az iskola a missziói parancsnak megfelelően a Krisztust keresőknek is vonzó példát adhat, szelíden hozzá vezetheti őket, s nyitott mindazok előtt, akiknek nyitva a szívük Isten igéjére. Ennek a szellemiségnek a megléte, hatása nem igazán mérhető. A célt mindazonáltal nem szabad szem elől tévesztenünk! Olyan egységes hatásrendszerrel kell szolgálnunk Urunk újjáteremtő munkáját, hogy a hit az egész személyiséget átjárja, az egész életformát, életvezetést meghatározza, teljes egzisztenciánkat megragadja.

Akkor nem az önmegvalósításra fogunk törekedni, nem a világi sikerek hajszolására, hanem a hit ősbizalmával magunkat Isten mindenhatósága alá helyezzük, kegyelmére hagyatkozunk. Így mint a Krisztusban szabad, önálló, döntésre kész személyiségek szabadságot nyerünk a jó cselekvésére, a reánk bízottakban való helytállásra, az Isten dicsőségére végzett szorgalmas, rendezett munkára. S nem azért fogjuk jól érezni magunkat a világban, mert azt tehetjük, amit kedvünk tart, hanem azért, mert Isten dicsőségére legjobb tudásunk szerint igyekszünk teljesíteni kötelességünket.

Ha a tanári testület ilyen lelkülettel végzi munkáját a református iskolákban, s ezt a növendékek számára vonzóan, megélhetően úgy tudja megjeleníteni, hogy az bennük is életformáló erővé válik, s tudatára ébrednek a tehetségükkel való szerény, de jó gazdálkodás felelősségének, akkor az Úr meg fogja áldani a nevelők és a növendékek közös munkáját, s kegyelméből az eredmények is megszületnek. Ezeket az eredményeket természetesen emberileg is meg kell becsülnünk, de értük, mint a hitből fakadó munka jó gyümölcseiért a kegyelmes Istennek kell hálát adnunk.

Így kerülhető el a keresztyén iskola egyik kísértése, hogy kiindulva a bűnös, esendő ember Isten előtti egyenlőségéből, s viszolyogva korunk teljesítményorientált, sikerhajszoló értékrendjétől, beleesik a teljesítmény-ellenességnek, az eredmények meg nem becsülésének hibájába. Így elkerülhető lenne az is, hogy sokszor bizony az eredményt, a sikert szinte csak bocsánatos bűnként legyünk képesek kezelni. Ugyanakkor valóban vigyáznunk kell arra, hogy mindenkit a maga talentumainak (sokféle lehetséges) mércéjével is kell mérni. Ez viszont azért azt is jelenti, hogy kinek-kinek amennyi talentum adatott, igenis azzal, és nem kevesebbél kell sáfárkodnia.

Iskoláink eddigi eredményei emberi mércékkel mérve biztatónak tűnnek. De vajon lehetőségeink maximumát jelentik? Mindent megtettünk, amit megtehattünk? Biztos, hogy jól gazdálkodtunk lehetőségeinkkel, a magunk és a reánk bízottak talentumaival? Jó sáfárok voltunk? Vizsgáljuk meg azért magunkat elbizakodottság nélkül egyen-egyenként: szülők, diákok, tanárok, iskolai és egyházi vezetők!

Keresztyén Nevelés, 1995/3.

Isten ítélete, kegyelme s a mi felelősségünk

Az Országos Református Tanáregyesület konferenciája
(Sárospatak, 1999. november 12–14.)

Az ORTE évenként megrendezett konferenciájának mindig különleges atmoszférája van. Rendre találkozik itt oktatásügyünk kicsiny „ozorai serege”. Azok, akik nemcsak Isten rendelte pedagógus hivatásukban igyekeznek becsülettel helytállni, s nem is csak szűkebb közösségükért, intézményükért hordoznak felelősséget, hanem ezen túlmenően elkötelezetten érdekli őket az egész magyarországi református oktatási rendszer állapota, s jövője is. Mindig vannak itt intézményi vezetők, még kerületi tanácsos, sőt főtanácsos is, de legnagyobb számban azok a „mezei hadak”, tanárok és hitoktatók jönnek el, akik csak egyszerűen vallják mindazt, amit Ravasz László, a magyar református szolidaritásról 1941-ben a debreceni Nagytemplomban mondott: „a magyar reformátusság sohasem lehet partikuláris, lényegéhez hozzátartozik az Egészre való törekvés. Minden egyházi intézményünk, a kis erdélyi haranglábtól a debreceni Nagytemplomig, *mindnyájunk közös tulajdona*. Itt nincs enyém-tiéd, itt minden a *mienk*”. Ez a tudat, az egészért, egyházunkért, egyházunk valamennyi iskolájáért érzett közös felelősség hozza össze évről évre a Tanáregyesület legaktívabb tagjait. Anélkül, hogy idealizálnánk ezt az egyébként emberi esendőségektől nem mentes kicsiny közösséget, történelmi tény, hogy az első református iskolák újraindulása után, az 1991 őszi Debrecenben újjáalakult ORTE, mint szellemi műhely, első megfogalmazója volt számos indítványnak és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy iskolaügyünk rendszerré szerveződjön, református jellege formálódjon.

A kedves sárospataki vendéglátók gondoskodó szeretetétől körülvéve már a megérkezés estéjén súlyos kérdéseket érintő kötetlen beszélgetés bontakozott ki. Hangot kapott itt az elégedetlenség, az emberi elfáradás, a keserűség, az egyensúlyt és megoldást kereső higgadtság, a bizakodás s a reménység is. A sokféle regiszter összhangzatát az ügyeinkért érzett közös keresztyén felelősségérzet biztosította. A többfelé indázó „eszmesúrlódás” három, egymással is összefüggő kérdés körül sűrűsödött. Megfogalmazódott, hogy a negyvenéves diktatúra sokféleképpen torzító nyomása alatt egyházunk korábbi jellegét elveszítve bizonyos mértékben „klerikalizálódott”. Attól pedig végképpen elszokott, hogy értelmisége legyen. Most, mintha zavarban lenne, s nem igazán tudna mit kezdeni azzal, hogy az egyházban újra megjelenőben, erősödőben van az értelmiségi minéműség. Egyházunk nem tudta eddig feldolgozni sem intellektuálisan, sem szervezetiileg azt a sokkot sem, hogy „nyakába szakadt”, munkáltatói hatáskörébe került majd kétezzer pedagógus. Nincs erre a helyzetre stratégiája, s mintha nem is mindig érezné a probléma súlyát, felelősségét. Hangsúlyoztuk azonban, hogy nem sebeket akarunk ejteni, hanem inkább gyógyítani, nem konfliktusokat gerjeszteni, hanem inkább megoldani. Ezt bizonyítja az ORTE kezdeményezése is a lelkes- és a tanáregyesület közös konferenciáira.

Hiába mondjuk azonban gyakorta, hogy az iskola az egyház veteményes kertje, hiába hangsúlyozzuk azt a kétségtelen igazságot, hogy rendkívüli missziós lehetőséget kaptunk, hiába írjuk, hogy az iskola az egyház társadalmi újrászervezésének fontos színtere lehet, ha nem veszünk elég komolyan egy, az iskolában megkerülhetetlen tényezőt. Pedig már Karácsony Sándor elég tömören megfogalmazta, hogy református iskola ott van, ahol református nevelők nevelnek. Ennek kapcsán értetlenséggel, s némi szomorúsággal említődött a frissen megjelent Reformátusok Lapjának címlapi interjúja egyik egyházkerületünk oktatásügyének felelős vezetőjével. Szó van ebben intézményrendszeréről, iskolarendszerről, az iskolaszervezet tudatos építéséről, mennyiségi növekedésről, minőségi javulásról, az iskolák mindennapi életgyakorlatának identitástudatot erősítő mozzanatairól, a nevelési programról, s az eszközrendszer kapcsán a számítógépekről, a szertárak oktatástechnikai és audiovizuális felszereltségéről is. Szó esik a keresztyén iskola több, valóban fontos sajátosságáról, így például arról, hogy nálunk a gyerek nem megtanítandó alany, hanem partner. Csak éppen azokról nem hangzik el semmi, akik ennek a gyerekeknek a partnerei. Akik ezt az egész rendszert működtetik, akik megalkotják és életté teszik ama nevelési programot. Ők csak darabszámra említetnek, hogy ti. hány oktató és nevelő van ebben az intézményrendszerben.

Pedig nélkülük semmi sincs. Az ő minémiségük és minőségük nélkül nincs se értékörzés, se értékközvetítés. (Ezek vannak kiemelve az interjú címében.) A pedagógusokat nem elegendő darabszám szerint nyilvántartani. A nevelők, kiváltképpen a vezetők s a tantestületek meghatározó magjának keresztyén minősége nélkül nincs keresztyén pedagógiai műhely, tehát nincs keresztyén iskola sem. Krisztus ügyét lelkiismeretesen és hozzáértéssel szolgáló, gyülekezethez tartozó, úrvacsorával rendszeresen élő, élő hitű tanárok és vezetők nélkül nincs keresztyén jellemformálás, nincs református identitást szilárdan megalapozó mindennapi iskolai életgyakorlat. Nincs misszió sem. Ez iskolaügyünk kulcskérdése. Nagyon is valóságos probléma. Ne csapjuk be magunkat! Erről nem lehet nem beszélni.

Szorosan az előbbiekhöz kapcsolódva vetődött fel a beszélgetés során a második nagyobb kérdéskör. Valóban olyan kevés-e, s ha igen, miért kevés a református pedagógus a már nem egészen fiatal, tapasztaltabb, s ezért a tantestületekben nélkülözhetetlen pedagógus generációkban. A válasz meglehetősen egyszerű. A Protestáns Szemle néhány éve tette közzé az MSZMP KB egyik 1958-as ülésének vitáját és határozatát a világnézetű nevelésről. A KB keményen megfogalmazta azt az irányelvet, hogy fokozott gondossággal kell távortartani a pedagógusképző intézményektől a vallásos családok vallásos gyermekeit. Akik itt vagyunk, valamennyien a rendszer tökéletlen működéséből következő hibaként létezőnk, mondta némi derűtség közepette egy ötven éven felüli kolléga. Az irányelvet soha nem vonták vissza, s az elzárkózás csak nagyon lassan enyhült. A debreceni refiből még a nyolcvanas évek első felében is jobbra csak reálszakokra lehetett bejutni. (Persze kérdés az is, hogy a meglévő tapasztaltabb keresztyén tanárokkal jól gazdálkodunk-e?)

Ugyancsak debreceni megfigyelés, hogy a rendszerváltoztatás tájkán igen nagy számban mentek bölcsészkarokra nagyon tehetséges, lelkes, hívő fiatalok. Egyházunk igen nagy hibát követett el, hogy elmulasztotta a történelmi alkalmat

arra, hogy szellemi műhelyként működő református felsőoktatási kollégiumok létrehozásával (főleg tanár szakosoknak) gondoskodásával tovább kísérje ezt a generációt. Évtizedekig támaszkodhatott volna erre az értékes csoportra a református oktatásügy. Ez a lehetőség elúszott, s ma már a legtehetségesebbek jóval ritkábban mennek pedagógus szakokra. Mindazonáltal még mindig nem késő, s feltétlenül szükség is van keresztyén szellemi műhelyként dolgozó református felsőoktatási kollégiumok létesítésére a nem egyházi felsőoktatásban tanuló fiatalok számára. Újra elhangzott, hogy ha katolikus testvéreink hűsz ilyen intézményt voltak képesek alapítani, akkor egyet-kettőt azért nekünk is illendő és lehetséges lenne. Ha egyházunknak szüksége van tehetséges, hitben járó fiatal értelmiségiekre, akkor ezért tennie s áldoznia is szükséges.

A harmadik, az eszmecsere fókuszába került probléma áttételesebben kapcsolódik az előbbiekhöz. Oktatásügyünk szakmai vezetéséről, szervezeti irányításáról van szó. Megengedhetjük-e magunknak, hogy a 18. századi magyar református egyházszervezet alapjára helyezkedve tőlünk idegen centralizációnak bélyegezzünk minden olyan elképzelést, amelyik a hatékonyság, tehát egyházunk elemi létérdeke szempontjából újra kívánja gondolni a szakmai és szervezeti kérdéseket. Tudjuk valamennyien, hogy egyháztörténetünkben micsoda megtartó erő működött az alulról építkezésben, a kisebb-nagyobb autonómiákban. Ha azonban komolyan elmélyedünk ebben a lassan öt évszázados történelemben, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a 16. századtól kezdve – Trianontól eltekintve – fokozatosan haladunk az egységesülés felé. A református egyháztörténet mélyén munkáló fő irány az egység megteremtésének tendenciája. Világosan megfogalmazta ezt Ravasz László 1941 őszén „A magyar református egyház egysége” címmel Kolozsváron tartott előadásában: „a magyar református szellemű keresztyénség szakadatlanul kereste azt az egységet, amely fejlődésének nem előfeltétele és kiindulópontja, hanem célja, szabályozó irányelve volt... Azért volt olyan nagy jelentőségű a debreceni unió, amelyik az egész magyar reformátusságot egy élő jogi testté formálta s megindította az egységes tagozódás folyamatát”. Érdemes megjegyezni, hogy Ravasz László az 1881-es magyar református egyházalkotmány megalkotása óta eltelt időszak egységalkotó munkájának nagy állomásai közé sorolta, hogy: „Megszerveződött és egyöntetűvé vált a református iskolák külső és belső igazgatása.” Érdemes megemlíteni, hogy ennek az igazgatásnak további egységesítésére készített reformtervet Imre Sándor századunk harmincas éveiben. Nyilvánvaló, hogy bizonyos autonómiák tiszteletben tartása mellett sem visszafelé kell haladnia a most lényegesen kisebb református oktatási rendszernek. Csak együtt van erőnk református kerettanterveket, tankönyveket, segédkönyveket stb. készíteni. Csak egységesen képviselhetjük eredményesen kifelé a református oktatásügy alapvető érdekeit. Ma is szól hozzánk az Ige, amit Ravasz László idézett. *„Közülünk senki sem él magának és senki sem hal magának.”* Az ORTE ezért támogatja az egységes és mai viszonyaink között hatékony zsinati iskolaügyi szervezet kialakítását.

A konferencia szombati napján Mészáros István püspök úr nyitó áhítata után következett a „10 év – avagy a református oktatás kistükré” című program. A református óvodáról Váradi Gáborné, rákoscsabai óvodánk vezetője, a református álta-

lános iskoláról pedig Nagy Gábor, a Kispest-Rózsatéri Karácsony Sándor Iskola igazgatója beszélt. Molnár Sándor a felvidéki, Antal Sándor az erdélyi református iskolák helyzetéről adott áttekintést. A debreceni Győri János egy folyamatosan működő, Barthos Zoltánné, gödöllői igazgató pedig egy újonnan alapított intézmény szemszögéből mondta el tapasztalatait, reflexióit. Papp Kornél egy hagyományokkal rendelkező, de alulról építkező iskola tömör jellemzését adta. Faragóné Szénásy Emese Hódmezővásárhelyről egy ún. táblacserés iskolát mutatott be. P. Tóth Béla szentendrei lelkipásztor „Mit jelent 10 év után iskolát alapítani?” címmel beszélt gondjaikról, örömeikről. Az ilyen alkalmakkor szokásos szorító időhiány ellenére katartikus hatású volt végighallgatni ezt a sorozatot. Mennyi új lehetőség, hit, erő, remény, tenni akarás, munkakedv, szorgalom, munkabírárs, eredmény, bizonyásgtétel, ok az öröme. S néha mennyi emberi esendőség, nehézségek, hibák, elmulasztott lehetőségek, botladozások, téves, rossz döntések. S mekkora felelősség, hogy mi lesz a sorsa az újra életre kelt református iskolaügynek.

A sorok írójának meggyőződése szerint Isten ítélete is volt, hogy engedte megtörténni mindazt, ami velünk és iskoláinkkal 1948-ban és 1952-ben megtörtént. Államosítás előtti iskoláink sok valódi érdemük mellett sem voltak mindig eléggé hitre segítő, öntudatos egyháztagságra felkészítő hitvalló iskolák. Nem véletlen, hogy Ravasz László 1941-es kolozsvári beszédében egyháza kibeszélhetetlen felelősségéről szólva többek között azt tűzte célként a magyar református egyház elé, hogy „Iskoláinkat meg kell hódítania a saját szelleme számára.”

Az ítélet mellett kegyelem volt, hogy reménységül megmaradt mint szent mag a Debreceni Református Kollégium. Minden nehézség ellenére ez biztosította a folyamatosságot. Gondoljuk meg, mekkora csoda, micsoda kegyelem, hogy ez a kollégium az egész Kárpát-medence legrégibb, megszakítás nélkül, egy helyen működő iskolája. Micsoda kegyelem, hogy a régi nagy református tanárgenerációk örökségét folyamatosan továbbvivő, valamennyiünk elé életpéldájukat állító nagy tanáregyenlőségeink lehetnek.

Az ítélet, a próba melletti kegyelem más csodákat is végbe vitt. Megrendítő élményem – amit már többször elmondtam –, hogy 1966-ban a sárospataki kollégium 435 tanévének összevont érettségi találkozásán az 1891-ben érettségizett kilencven éven túli egyenes tartású öregdiák erőteljes hangon csak annyit mondott az ünneplő sokaságnak: „Az alma mater igazi arcát ma felhők takarják. Hisszük, hogy nem örökre.” Miben reménykedsz, drága öreg, gondoltam huszonévesen. S lám, megszégyenültem ifjonti kishitűségemben. Az igazi arcot takaró felhők oszlanak. (Meggyőzően jelezte ezt számomra annak a kollégiumi szobának a hangulata, díszítése is, amelyben a konferencia idején laktam.)

Az Úristen nagy kapukat nyitott előttünk. Lehetőséget kaptunk tőle ismét a református iskolarendszer kiépítésére, sőt megújítására. Ítéző keze ránk nehezedett, de kegyelme kapuja nem zárult be soha. Tudunk-e élni a lehetőséggel, ki tudjuk-e használni a drága alkalmat? Ravasz László szavaival mondom: „kibeszélhetetlen nagy felelősség nyugszik rajtunk”. Vannak szép számmal, akiknek ez a felelősség erőt, bátorságot adott, munkát kaptak, feladatra találtak s megnövekedtek. Öröm volt hallgatni a sok drága kollégát, akiknek szívébe írta az Úr ezt az

elköteleződést, szent felelősségvállalást. Sokan alkalmas munkatársakat, segítőtársakat, mások odaadó felelősségteljes vezetőket kaptak. Mindebből sok-sok áldás, örömteli eredmény született. De vajon elegenden vannak-e a terhek, a felelősség hordozására. Érezhettünk megfáradást, hallhattunk magukra maradásukról, sok gondról, s bizony még átmeneti csüggedésről is.

Újra kérdezem, érzi-e mindenki, vagy legalább elegendően érzi-e a kibeszélhetetlenül nagy felelősséget iskolaügyünkben? Kezdve püspökeinktől és főgondnokainktól, a zsinati atyáktól s az oktatásügy felsőbb órallóitól a gyülekezeti lelkészig, hitoktatókig, presbiterekig, az iskolák igazgatótanácsaitól az osztályfőnökökig, szaktanároktól, tanítóktól, óvónőktől, a szülőtanácsi elnököktől az első osztályos kisdíák édesanyjáig és édesapjáig. Érezzük-e a felelősségét annak, hogy most rajtunk, esendő embereken áll, hogy lesz-e hitvalló keresztyén iskola, s abban keresztyén jellemformálás, a Krisztushoz vezető utak készítése? Nem mutogathatunk minden el nem végzett, félbe-harmadába elvégzett, elkényelmeskedett, elhanyagolt, eltaktikázott, elrontott dolgunk után hamis módon az Úristenre, mondván, bizonyára ez az Ő akarata. A szuverén Isten tudta nélkül valóban semmi sem történhet. Sok mindent megenged azonban nekünk. Autonómiát adott az embernek, mind a jó, mind a rossz cselekvésére. A keresztyén szabadsággal együtt jár a választás lehetősége, de tudnunk kell, hogy mindenről számot kell adnunk.

A puritán kálvinizmustól távol áll a Cseri Kálmán tízparancsolat magyarázatában „happy keresztyénségnek” nevezett hamis istenképzet arról a „szerető Istenről”, aki nem vár el tőlünk semmit, elfogad olyannak, amilyenek vagyunk s nem is akarja, hogy megváltozzunk, kereszttet hordozzunk, áldozatot vállaljunk, kötelességet teljesítsünk, helytálljunk és áldozattal szolgáljunk. A keresztyén ember nem érdemszerzés céljából, hanem Isten iránti háládatosságból, az Ő dicsőségére igenis szüntelenül igyekszik cselekedni, ami jó és hasznos. Igyekszik teremni ama jó gyümölcsöket. Természetesen a maga területén, a maga szintjén és a saját képességei szerint.

Amíg nem ez lesz a mérték, amíg nem egy ilyen keresztyén mag lesz a mértékadó a református iskolákban és az egész református iskolaügyben, addig változatlanul nem beszélhetünk hitvalló iskoláról s keresztyén jellemformálásról. Nem háríthatjuk a körülményekre sem a magunk felelősségét. Mindenki felelős valamiért, s mindenért felelős valaki. Igenis felelősek vagyunk, ha az egyház fenntartásába került iskola színvonala süllyed a korábbihoz képest, ha nem épülnek meg az ügybuzgó tanári közösségek, a keresztyén pedagógiai műhelyek, ha szétesik egy tantestület, a másik meg átjáróházzá válik. Felelősek vagyunk, ha a fenntartók tájékozatlan embereket küldenek az igazgató tanácsokba, s akkor is, ha az igazgató tanácsok bármilyen állásra, tisztségre arra alkalmatlanokat választanak. Igenis felelősek vagyunk minden átgondolatlanságért, szervezetlenségért, fejtelenségért, s azért is, ha bárhol észrevétlenül lehet hanyag munkát végezni, kötelességet elhanyagolni. Felelősek vagyunk, ha valahol kisszerű taktikából, önérdekből szem elől tévesztjük a nagyobb célokat, ha a presztízis fontosabb, mint az igazság, hogyha bármilyen szinten nem tartjuk be a törvényességet. Felelősek vagyunk, ha bármely viszonylatban nem lehet bízni az adott szóban. Ha nem szólalunk meg, amikor szólnunk kellene! És felelősek vagyunk, ha semmibe vesszük a kollégákat, ha nem

támogatjuk, nem segítjük eléggé a lelki programokat, vagy ha szinte semmi sem történik a misszió érdekében.

Egyszóval felelősek vagyunk, ha nem a lehetőségek maximumát igyekszünk kihozni mindabból, amit végzünk, ami ránk bízott, ami a földi hivatásunk, ami Isten által kitűzött feladatunk. Isten ítélete felfüggesztetett, kegyelme kapukat nyitott, most rajtunk a sor, a mi felelősségérzetünkön. Most már tudjuk, hogy csak a hitvalló iskolának van értelme. Meg tudjuk-e ezt valósítani? Lesz-e hát keresztyén jellemformálás? Missziós erők áradnak-e ki iskoláinkból? Tudunk-e élni a keresztyén szabadsággal? Ez a mi felelősségünk!

Keresztyén Nevelés, 1999/9.

Áldás, békeesség

adventi élmény távlatból (1998)

Áldás, békeesség! Így köszön a miskolci református gimnázium portása. S bár szigorúan bekönyvel a nyilvántartásába, mint kívülről érkező idegent, mégis valami „otthonosság-érzésem” támad. Megszólal az óra végét jelző dallamcsengő. Igen, ez a 278. dicséret. Ennek 8. versszakával zárnak itt minden tanítási napot: „Dicséret, dicsőség, tisztesség és hálaadás...”, „A diákság kiárad a folyosókra. *Áldás, békeesség!* – köszöntenek mindenfelől az ifjúság derűjével és szent komolyságával. Most már nem ébredező sejtelen, most már tudott bizonyosság: ITTHON vagyok. Testvéreimnek, a magyar reformátusoknak az iskolájában.

Drága, kedves emlék mozdul meg bennem. Gyermekkorom szülőfalujában, télidőben minden szerdán este más-más atyafi házánál, a befűtött tisztaszobában gyűltünk össze „házi istentiszteletre”. Mindig ott voltam ezeken a bensőséges alkalmakon, ahol az állítólag rideg kálvinista gazdák az „ébredést” lefojtó években is együtt imádkoztak, beszéltek a hit dolgairól. Mindig megtanultunk a zsoltárok mellé az ún. Kisénekesből egy-egy új (hallelujás) éneket. Lelkész édesapám – aki igyekezett meggyökereztetni az *Áldás, békeesség!* köszöntési formát – többször visszatért ennek magyarázatára is. Azóta tudom, hogy embernek ennél többet kívánni nem lehet.

A Szentlélek működésének csodájaként a bensőséges, védő-óvó-felnevelő vallási közösségnek ez a feledhetetlen fészekmelege tölti be most is, itt a gimnáziumban a lelkemet. Ugyanezt éreztem a Református Világtalálkozó nagyváradi megnyitóján a sokezres gyülekezet zsoltáros áhítatában, hitünk „őserdőzúgását” hallva. Itthon vagyok, s újra meg újra megadatik az otthonosság-érzés, a hazatalálás öröme. Vajon teremtünk-e elegendő alkalmat erre azoknak is, akiknek már csak sejtelmek vannak – vagy még azok sem – az „atyai házról”? A szünet végén újra megszólal a dallamcsengő: „Ébredj, bizonyágtevő lélek! A várfalakra örök álljanak... Az Úrhoz gyűjtve népek seregét!!” Áldott legyen ez az iskola, s minden iskolák, ahol a hazatalálás drága áron vett alkalmait készítik, ahol az Úr seregét gyűjtik.

Az igazgató, aki az olcsó kollégium létrehozásával is lehetőséget teremtett itt a szerényebben élő vidéki családok jó adottságú, törekvő gyermekeinek, a gondos gazda ügybuzgóságával tevékeny munkása a református tehetséggondozásnak is. Mint kerületi tanácsosnak, gondja van a középiskolák utánpótlására. A hétgyermekes családja szállítására szolgáló kis autóbuszának segítségével villámlátogatást teszünk a város távoli pontján lévő református általános iskolában és óvodában. Mindenütt adventi hangulat, adventi érzések. A kedves, lelkes, fiatal tanítónők a folyosót díszítik. A gyerekek boldogan énekelnek és verselnek. Vidám *Áldás, békeesség!* hangzik felénk. Az óvodában halkan szóló karácsonyi zene mellett éppen ebédelnek. A kicsinyek a főzelékes kanállal bibelődve is harsány *Áldás, békeesség!*-et mondanak. Megható a vezető és az óvónők hite, úgyszeretete. Csodálatos, ahogy épít és számít egymásra ez a három református intézmény a kiscsoporttól az érettségiig. (Az igazi persze az volna, ha a belvárosban is lenne református általános

iskola és óvoda.) Lesz olyan gyermek, akinek 15 év adatik arra, hogy a református nevelés fészekmelegében találkozzék a hitben, a Krisztusban élés lehetőségével.

Nagy felelősségünk, nagy próbánk valamennyiünknek, hogy mindenütt megteremtjük-e ezt a találkozási lehetőséget, ahol Isten ezt megengedné. Nem hiányzik-e ehhez néha az adventi lélek belőlünk? Ma óvodáskorú gyermekeink alig egy százalékának van lehetősége református óvodába járni. Az általános iskoláskorú református gyermekek közel négy százaléka, a középiskolás korosztályok nyolc százaléka járhat református intézménybe. Óriási eredmény ez! Nyitunk-e azonban új iskolát ott, ahol lehetne? Fejlesztünk-e ott, ahol lehetne? Segítünk-e mindenkit hazatalálni az „atyai házba”, aki keresi az utat? A Krisztus *békessége* hazatalálás az Atya megáldó és megszentelő kegyelméhez.

Áldás, békesség!

Keresztyén Nevelés, 1998/3.

A Keresztyén Nevelés levelesládájából (1999)

Kedves Szőnyi György!

Köszönöm könyvismertetésedet s jókívánságaidat. Nem lett volna szükséges bemutatkoznod, mert húsvét közeledvén azt mondhatom, hogy éppen 39 éve hordozlak a szívemben. Szegény lelkesgyerekként – mintegy pótlandó az államosított sárospataki alma mater kisdiákjainak évszázadok óta megszokott ünnepi követjárását – végig mendikánskodtam az egész abaúji egyházmegyét, sőt, a borsodiban és a zempléniben is forgolódtam. Tízéves koromtól az érettségiig a karácsonyi, húsvéti és pünkösdi nagyünnepeken összesen 47 gyülekezetben és parókián láttak vendégül. Több ezer családnál mondtam el a 8 év alatt az ünnepi verseket, amelyeket édesapám, mint egykori sárospataki diák és mendikáns emlékezete mélyéről előhívott. A hernádszurdoki gyülekezet otthonosságából kilépve így lettem otthonos abban a nagyobb közösségben is, amelyhez azóta tartozom.

Minden parókián és meglátogatott családnál szeretettel fogadtak. 1960 húsvétján pedig a kiskinizsi tiszteletes – aki te voltál, kedves Szőnyi György – életre szóló hatással beszélgetett velem, az elsős gimnazistával. A hit dolgairól meg a kultúráról is kérdezgettél, s igényelted, hogy én is kérdezzek. Szelíd s kemény szóval is igyekeztél formálni bennem a lelkesgyerekek küldetéstudatát, amelyet minden körülmények között vállalni kell. Azt is sugalltad, hogy a kultúra gazdag kincses-tárát is birtokba kell vennünk. Biztos, hogy nem így mondtad, de Paul Tillichhel szólva, ma így fogalmazom meg a lényegét: a keresztyénség a kultúra legmélyebb tartalma, s a kultúra a keresztyénség legméltóbb formája.

Közben észrevetted, hogy a képzőművészetben elég járatlan vagyok. Levetted a polcról a Múzeumi Kiskönyvtár Grecot bemutató kötetét, s baráti ajánlást írtál bele. Azóta nem találkoztunk. Most íróasztalomon előttem a karcsú Greco-kötet akkori gyöngybetűiddel. 1960 húsvétjára, a 39 év futására gondolok, s a szívem tele hálával.

Drága Barátom! Fontos minden kézfogás, baráti szó, biztatás, bölcs tanács és kemény lecke. El ne mulasszunk egyetlen lehetőséget sem! Nem tudhatjuk, melyik hull jó talajra, melyik fogan meg, melyikből lesz életre szóló üzenet, kötelességvállalás. 1999 húsvétjára készülődve hálás szeretettel ölel valaha fiatal barátod, aki már öregebb, mint te voltál azon a húsvéton.

Keresztyén Nevelés, 1999/2.

Magyar gimnáziumtörténeti vázlatok
Kodály Zoltán iskolája kapcsán
(1998)

Izgalmas és fontos cikk jelent meg a *Keresztyén Nevelés* decemberi számában Arany János tollából. Az eszmefuttatás fő célja az volt, hogy felmutassa, milyen időszerű üzenetet sugároz Kodály csodálatos életműve a mai nemzedéknek, nevelőknek és növendékeknek egyaránt. Ezekkel a gondolatokkal teljes egészében egyetértve most a bevezető Kodály-életrajz néhány iskola- és művelődéstörténeti megállapítását szeretném kiegészíteni, s ahol szükséges, bővebben tárgyalni. Kodály iskolájáról, a Nagyszombati Érseki Főgimnáziumról írott bizonyos megfogalmazások szükségessé teszik, hogy felelevenítsünk néhány ismeretelemet, amit érdemes tudnunk a klasszikus magyar gimnáziumról. Ezzel ahhoz is szeretnénk hozzájárulni, hogy gyarapodjanak református tanárságunknak, lelkészeinknek s minden olvasónknak a magyar iskolarendszer múltjára vonatkozó ismeretei.

A gimnázium a polgári korszak általánosan képző (nem szakirányú), középszintű iskolája volt. Célját klasszikus formában fogalmazta meg Fináczy Ernő (1860–1935), a mindmáig legnagyobb magyar iskola- és oktatástörténész 1896-os millenniumi monográfiájában. Eszerint ez a középiskola-típus egyrészt felkészít a felsőbb tanulmányokra, másrészt ettől elválaszthatatlan módon az általános műveltséget sajátíttatja el növendékeivel. A gimnáziumnak ez az eszményképe uralkodó maradt az 1930-as évek végéig. A gyökerek pedig visszanyúlnak a középkori iskolaszervezet továbbfejlesztésével a 16. században kialakult humanista gimnáziumig. Akkor formálódott ki a klasszikus latin (és görög) nyelv, poétika és retorika elsajátításán, a klasszikus szerzők ismeretén alapuló művelődési anyag, amely egészen a 20. századig a középszintű oktatás törzsét képezte. Ehhez a törzsanyaghoz tartozott a 16. sz. elejétől a matematika is, amely az elvontságokkal való foglalkozás révén szintén a belső humánus értékek kiteljesítésének az eszköze volt. Ez a műveltségeszmény ugyanis azon a meggyőződésen alapult, hogy a klasszikus műveltségi anyag elsajátítása révén a személyiség egésze gyarapszik: az értelem, az érzelem, az akarat, az erkölcsiség és az esztétikai fogékonyság egyaránt.

A 17. század folyamán a korábbi ókori történelmet és földrajzot kibővítve megjelent a tananyagban a világtörténelem és a világföldrajz, a 18. században pedig a nemzeti történelem és földrajz. Ekkor vált tantárggyá a fizika, a természetismeret, illetve ennek részterületei (állattan, növénytan, ásványtan). A középiskola felső tagozatán kezdték tanítani a logikát és az etikát is. Lényegében ezt a tananyagot kanonizálta a Mária Terézia-féle *Ratio Educationis* 1777-ben. Ez a tanügyi reform volt az első kísérlet arra, hogy az ország összes – egyébként kivétel nélkül felekezeti – iskoláját állami felügyelet alá vonják. A korábbi tananyagfejlődés szabatos

rendszerbe foglalásán túl itt szerepel először a német nyelv, mint tantárgy. Ez azonban ekkor még nem vált általánossá. Az 1806-os, második *Ratio Educationis* már nem is tartalmazta. (Csak 1849-től vált egységesen kötelezővé.) Előírta viszont ez a második átfogó tanügyi rendelkezés – hivatkozva egy 1790/91-es országgyűlési törvényre – a magyar nyelv tanítását valamennyi hazai középiskolában. Egy helytartótanácsi rendelet nyomán aztán az 1819/20-as tanévtől kezdve lett a „magyar nyelv és irodalom” szabályszerűen osztályozott, önálló tantárgy. Ezzel az intézkedéssel (eltekintve a „német” még bizonytalan helyzetétől) lényegében már együtt volt minden tantárgy, ami később a dualizmus-kori gimnáziumok tantervében szerepelt. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy ennek a tananyagnak a törzsét elsősorban a klasszikus latin képezte. Mind az első (1777), mind a második (1806) *Ratio* szerint valamennyi gimnáziumi osztályban a heti 20 (max. 25) tanórából 10–11–12, néha 15 volt latinóra.

A gimnázium a két *Ratio* szervezeti standardizálása ellenére sem volt egységes. Lényegében a 16. századtól kezdve az elemi ismeretek elsajátítása (kisiskola/népiskola) után, kb. 10 éves korban kezdődött a középfokú oktatás: az első *Ratio* szerint 3 évfolyamos kisgimnáziummal (1806-tól ez 4 évfolyamos). A következő két évfolyam, a poétika és retorika osztály már nagygimnáziumnak számított, amit 15–16 éves korban fejezhetett be a diák. Utána jött a kétéves akadémiai bölcsélet-tagozat, amely már felsőszintű jogi, teológiai és egyéb egyetemi tanulmányok előkészítésére szolgált. Jó esetben ezt 17–18 éves korban lehetett elvégezni. Ez a tagozat teljesen önállóan is működhetett, de pl. a református ún. kollégium-típusú iskolák specifikuma az volt, hogy egy intézményen belül együtt volt a népiskolai szint, a kisgimnázium és a nagygimnázium, valamint az akadémiai bölcséleti, jogi és teológiai tagozat.

A nyolcosztályos gimnáziumot csak 1849 őszén hozta létre az önkényuralmi kormányzat a hatosztályos gimnázium és a két évfolyamos bölcséleti tagozat összevonásával. Ekkor terjesztették ki Magyarországra is Thun Leó gróf, osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter átfogó szabályzatát, amelyet az oktatástörténet röviden csak „Entwurf”-ként emleget. Az Entwurf által 1849-ben létrehívott nyolcosztályos gimnázium kisebb változtatásokkal 99 évig, a polgári korszak végéig, 1948-ig állott fenn. Az új szerkezet lehetővé tette a nyolc osztály tananyagának egybefüggő, egységes megtervezését. Mivel azonban 1924-ig engedélyezték nem teljes gimnáziumok működését is, a négyosztályos intézményt algimnáziumnak, a hatosztályost gimnáziumnak, a nyolcosztályost pedig főgimnáziumnak nevezték.

Az Entwurf mintatantervet is tartalmazott, kötelező és szabadon választható rendkívüli tárgyakkal. Kötelező lett a német, s ez így is maradt 1948-ig valamennyi általános képző magyar középiskolában. Rendkívüli tantárgyként megjelent a francia nyelv, a szépírás, a rajz, az ének, a testgyakorlás. Bevezették a szaktanári rendszert, s a kötelező tárgyakat ezentúl csak erre képesített szaktanárok taníthatták. (A protestáns kollégiumi rendszerben korábban még a kiváló nagydiákok, a praeceptorok tanították a kisebbeket.) A nyolcosztályos gimnázium a porosz minta szerint az ekkor bevezetett érettségivel zárult, ami továbbtanulásra jogosított valamennyi felsőoktatási intézményben.

Az Entwurf egyébként létrehozta a Magyarországon eddig nem ismert, gyakorlatiasabb képzést nyújtó reáliskolát is, ahol nagyobb súlya volt az élő idegen nyelveknek, a természettudományoknak s bizonyos technikai, gyakorlati ismereteknek. A főreáliskola eleinte hat-, majd 1875-től nyolcosztályos volt, s érettségivel zárult. 1924-től változott az általánosan képző középiskolák tagolódása: (humán) gimnázium; reálgimnázium; (új) reáliskola. 1934-ben a három típus összevonásával létrejött az egységes gimnázium. Ugyanekkor alakították ki az egységes leánygimnáziumot is. (Ez utóbbi komplikált előtörténetével most nem foglalkozunk.)

Az Entwurf – bizonyos németesítő tendenciái ellenére – lényegében kiformálta a polgári korszak humanisztikus gimnáziumának kereteit. A klasszikus nyelvi-irodalmi tanulmányok túlsúlya mellett helyet biztosított a természettudományoknak is. Az 1861-től újjászervezett önálló magyar állami tanügyigazgatás annyi korrekciót hajtott végre, hogy gondoskodott a magyar nyelv és irodalom, a magyar történelem és földrajz kellő súlyú és nemzeti tartalmú oktatásáról. Ezt követően 1871/72-ben vezettek be új gimnáziumi tantervet. A heti óraszámokat 21-ről 28-ra emelték. Nőtt a görög, a matematika, a geometria s a természettudományi órák száma. Kötelező lett a testgyakorlat, de az összteljesítménybe nem számított bele. Az 1879-es tanterv tovább növelte a heti össz-óraszámot, s némi átrendezéssel jelentősen megemelte a magyar, a német és a latinórák számát. Ezt a tantervet és a hozzá fűzött utasításokat nagy gonddal és körültekintéssel Kármán Mór (1843–1915), a magyar oktatás történetének nagy alakja készítette. Herbert oktatásméletét, a kontinentális, porosz mintát nemcsak alkalmazta a magyar viszonyokra, hanem tovább is fejlesztette.

Az 1879-es módosított gimnáziumi heti óraterv

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Hittan	2	2	2	1	1	1	1	1	11
Magyar	6	5	4	3	3	3	3	3	30
Latin	6	7	6	6	6	6	6	5	48
Görög	–	–	–	–	5	5	5	4	19
Német	–	–	4	3	3	3	3	3	19
Történelem	–	–	–	3	3	3	3	3	15
Földrajz	3	3	4	2	–	–	–	–	12
Természetrjz	–	–	–	3	3	3	–	–	9
Fizika	–	–	–	–	–	–	5	5	10
Matematika	4	4	3	3	4	4	4	3	29
Geometria	3	3	3	3	–	–	–	–	12
Bölcséleti bev.	–	–	–	–	–	–	–	3	3
Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	12

Ez a tanterv kereken 20 évig, 1899-ig volt hatályban. (Az 1899-es tanterv pedig 25 évig.) Tehát Kodály Zoltán 1892 és 1900 között folytatott gimnáziumi

tanulmányai idején is az 1879-es, Kármán-féle tanterv volt érvényes. Egyetlen, nem lényegtelen változtatással. Az 1890. évi 30. törvény megszüntette a görög nyelv és irodalom kötelező tanulását, s szabad választást engedett, hogy a továbbtanulási szándéktól függően valaki továbbra is ezt, vagy az ún. görögpótló tárgyakat tanulja. (Görögpótló volt a magyar irodalom bővebb tanulmányozása vagy a szabadkézi és geometriai rajz.)

A kérdés tehát most már csak az, hogy a Mária Teréziától kezdve bemutatott állami tantervi szabályozás minden iskolára kötelező volt-e? Az 1777-es *Ratio* célja az volt – az akkor bevezetett tankerületi felügyeleti rendszerrel is –, hogy felekezeti jellegük meghagyása mellett állami rendelkezés és felügyelet alá helyezzen minden iskolát. Ez a katolikus iskolák esetében – köszönhetően az államvallás-jellegnek és a főkegyúri jognak – eredménnyel járt. A protestánsok azonban ellenálltak, s végül az 1790/91. évi 26. törvény továbbra is biztosította, sőt, szilárdabb alapra helyezte a tanügyi autonómiájukat. Az 1806-os *Ratio* így már eleve csak a katolikus királyi iskolákra volt érvényes. Ugyanakkor az állami rendelkezések hatására a protestánsok is elkezdtek – felülemelkedve a korábbi sokféleségen – a szélesebb iskolahálózatokra kiterjedő tantervek készítését. A reformátusok egyházkerületenként adtak ki mintatanterveket, amelyek egyébként elég közel estek a második *Ratio* által meghatározott tananyaghoz.

A protestáns tanügyi autonómián az első rést az Entwurf ütötte, mert eszerint csak az ún. nyilvános gimnázium volt jogosult államilag érvényes bizonyítványt kiállítani. A nyilvánossági jogot pedig csak az az iskola kapta meg, amelyik megfelelt az Entwurf előírásainak (oktatott tananyag, osztályelrendezés, szaktanárok száma, fizetése stb.). Az 1861-es változások után az állami tanügyigazgatás ismét elismerte a protestánsok autonómia-jogát. Ezzel élve számos iskola átmenetileg visszatért a régi struktúrához s a helyi tananyagtervezéshez.

Az 1883-as 30. tc., az úgynevezett középiskolai törvény a központi felügyeletet szolid formában kiterjesztette az autonóm iskolafenntartókra is. A 8. paragrafus szerint az autonóm felekezeti középiskolák tantervét, a tanítandó ismeretek mértékét „az illető felekezet főhatósága állapítja meg, s ezt esetről esetre a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti, a megállapított mérték azonban nem lehet kisebb, mint az, mely a közoktatásügyi miniszter rendelkezése és közvetlen vezetése alatt álló intézetekre alkalmazva van”. A reformátusok esetében a felekezeti főhatóság a Zsinat, illetve az 1881-es debreceni zsinat által az egyházalkotmányba szervesen beillesztett határozatképes központi ügyintéző szerv, az Egyetemes Konvent. Az Egyetemes Konvent az 1883-as állami középiskolai törvényre tekintettel 1884-ben határozott a Köznevelési és közoktatási szervezetről, és az összes magyar református gimnáziumra kötelező tantervet adott ki. Az intézkedéseket az 1891/93-ban üléselőző első budapesti zsinat megerősítette. Ekkortól tehát a református oktatásügy központi irányítója – az egyházkerületek és az iskolafenntartó testületek önkormányzati jogának tiszteletben tartása mellett – az Egyetemes Konvent, „amely a tanügy összhangzatos fejlődését minden fokon vezeti és irányozza; ...s a tanügy szakszerű irányítására egyetemes tanügyi bizottságot alakít”. Ez maradt

a helyzet az egész polgári korszakban. (Sőt, tulajdonképpen a VII. budapesti zsinat – 1964/67 – által alkotott új törvénykönyvig.)

Az állami felügyelet szempontjából a tanügyigazgatás 1867 és 1948 között végül is három csoportba osztotta a középiskolákat.

1. A vallás- és közoktatásügyi miniszter *közvetlen rendelkezése* alatt álltak az állami és a királyi katolikus iskolák. Ezeket teljes egészében az állami költségvetésből finanszírozták, minden vonatkozásban a miniszter rendelkezett felettük. Az állami tantervet voltak kötelesek követni.

2. A miniszter *vezetése alatt* álltak a törvényhatóságok, községek, társulatok, magánszemélyek, katolikus főpapok, szerzetesrendek s az izraeliták által fenntartott középiskolák. Az igazgatókat, tanárokat a fenntartó nevezte ki vagy választotta, de kötelesek voltak az állami tantervet és iskolai rendelkezéseket követni.

3. Az autonóm, tehát a református, evangélikus, unitárius és ortodox iskolák felett a minisztérium csak *felügyeletet* gyakorolt. Igazgatóikat, tanáraikat maguk választották vagy nevezték ki, tanulmányi és fegyelmi ügyeiket maguk intézték, és bizonyos határok között tantervüket is maguk alkották. (Ahogy azonban az 1890-es évektől egyre inkább államsegélyre szorultak, mozgásterük is szűkült.)

A három típus közül a középsőbe tartozott a nagyszombati iskola, melynek Kodály Zoltán is diákja volt. A középkori eredetű, de nem folyamatosan működő iskolát ugyanis 1852-ben Scitovszky János esztergomi érsek vette át, alapította újra mint fenntartó, s ő fejlesztette nyolcosztályos főgimnáziummá. Félreérthető tehát Arany Jánosnak az a megfogalmazása, hogy az iskola kiválóságát azzal kívánja kiemelni, hogy ott „a francia nyelv mellett a latin és az ógörög is kötelező tantárgy volt”. Hiszen egyrészt – mint láttuk – a korszak összes gimnáziumában a tanterv központi elemét képezték a klasszikus latin és görög tanulmányok. Egész sarkítottnan fogalmazva: 400 éve ettől gimnázium a gimnázium. A polgári korszak végéig, 1948-ig, ahol nem tanítottak tanterv szerint kötelezően latint, az az iskola nem volt gimnázium. Ez még a leánygimnáziumokra is érvényes. Illetve 1890-től szintén minden gimnáziumban minden diáknak szabad választása volt, hogy görögöt vagy görög pótlót tanul. Másrészt viszont az első két irányítási típushoz tartozó intézményekben a francia nyelv nem lehetett kötelező, csak szabadon választott rendkívüli tárgy. Nézzük meg ennek illusztrálására a nagyszombati gimnázium 1897/98-as évkönyvéből a VI. osztály 55 tanulójának előmenetelére vonatkozó oldalak egyik részletét. A görög pótló itt is megvan, s a francia itt is rendkívüli tárgy, amit nem is választottak sokan. (A meglehetősen drága és előkelő királyi érseki konviktusban lakók külön díj nélkül kaphattak persze francia leckéket is, de Kodály, mint helyben lakó, nem volt konviktor. Ezek neve mellett az évkönyvben „kv” jel szerepel.)

VI. osztály															
A tanulónak neve, vallása; ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	Előmenetel a														
	rendes										rendkívüli				
	tantárgyakban														
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Görög-pótló m.	Német nyelv	Történelem	Természettrajz	Mennyiségtan	Görög-pótló r.	Testgyakorlat	Francia nyelv	Gyorsírás	Műtének	Zene
Jaszenák Gyula	1	2	2	2	-	2	2	2	3	-	2	-	-	-	1
Juth Henrik, kv.	1	3	3	4	-	4	3	3	3	-	2	-	-	-	1
Kanovicz Győző	3	3	3	-	3	3	3	3	3	3	3	-	-	-	2
Klingsbögl Ede	1	1	1	1	-	1	1	1	1	-	2	-	-	-	1
Kodály Zoltán	1	2	1	1	-	1	1	1	1	-	1	-	-	1	2
Kovács Pál	1	3	3	3	-	3	2	1	2	-	2	-	-	-	1
Kubicza Győző	1	3	3	2	-	3	1	1	3	-	2	-	-	-	1

Az évkönyv részlete azt is mutatja, hogy a polgári korszak valamennyi gimnazistájának valamennyi osztályzata dokumentálva van a sok példányban kinyomtatott iskolai évkönyvekben. Figyelmet érdemel Arany Jánosnak egy másik megállapítása is, amely szerint „Az iskola kemény tréninget adott: az órák egy részét németül tartották.” Nézzük meg, hogy mit fontos tudnunk a középfokú oktatás nyelvhasználatának változásairól. Közismert dolog, hogy mind a középkorban, mind a 16. századi humanista gimnáziumban az oktatás nyelve a latin volt. Természetesen a kezdő osztályokban a tanulók anyanyelvét használták a latin grammatika első fejezeteinek magyarázatánál, mint oktatási segédnyelvet. Ez így maradt a következő századokban is. Az első *Ratio* (sőt, még a második is) természetesnek tartotta a latin nyelvűséget, ami a soknemzetiségű országban összekötő nyelv is volt. II. József kísérelte meg először ennek a megváltoztatását, amikor a németet tette hivatalos nyelvvé, s 1784-től szorgalmazta a középiskolák gyors áttérését a német nyelvű oktatásra. A végrehajthatatlan intézkedések teljes egészében kudarcot vallottak, s halála előtt II. József vissza is vonta azokat. II. Lipót 1790-ben úgy rendelkezett, hogy latin marad az oktatás nyelve, de a gimnázium három alsó osztályában a magyarázat segédnyelve a tanulók többségének a nyelve. Az intézkedés ugyanakkor előírta az állami rendelkezés alá eső gimnáziumoknak a magyar nyelv tanítását is. Ettől kezdve sok-sok apró lépésen keresztül jutunk el az 1844. évi II. törvényig, amely elrendelte, hogy „az ország határán belüli iskolákban a közoktatás nyelve a magyar legyen”. Érdekes kiemelni a mi Sárospataki úttörő szerepét, mert ott 1796-tól lényegében magyarul folyt a gimnáziumi szintű oktatás. A tiszántúli egyházkerület 1833-ban rendelte el, hogy minden tantárgyat magyarul kell tanítani. A magyar vidékek gimnáziumai az ezernyolcszázhuszas-harmincas évektől igen gyorsan tértek át a magyar

nyelvű oktatásra. Ugyanakkor a nemzetiségi vidékeken az évszázados gyakorlatnak megfelelően a nemzetiségi anyanyelvnek, mint segédnyelvnek megmaradt a szerepe az alsó osztályokban. Megengedték a fokozatos áttérést, és kilenc gimnáziumban egyelőre megmaradhatott a latin nyelvű oktatás. Nagyszombat nincs ezek között, ott már 1844-től magyar nyelvű a tanítás.

Az 1849-ben bevezetett Entwurf először csak a német nyelv tanítását tette kötelezővé, és megengedte az iskola székhelyén honos nyelv használatát, de az önkényuralom későbbi éveiben egymás után jöttek a német tanítási nyelvet szorgalmazó, végrehajthatatlan miniszteri rendeletek. A felerészben szlovák, kisebb részben magyar és német lakosságú Nagyszombat főgimnáziumáról akkor azt írja az értesítő, hogy az előadási nyelv a latin-magyar, s ahol szükséges: a német és a „tóth” is használtatik. A magyar tanügyigazgatás 1861-es helyreállítása után az állami rendelkezés alá tartozó iskolák gyorsan visszatértek a magyar nyelvű oktatáshoz, ill. nemzetiségi vidékeken vegyes tannyelvű intézményeket engedélyeztek. Nagyszombat először nincs ezek között, majd később megemlítik, hogy a szlovák is „figyelembe veendő”.

Az 1868-as nemzetiségi törvény szerint a népiskolákban a nemzetiségi nyelvet használták (sőt, 1879-ig tanítani sem kellett a magyar nyelvet). A középiskoláknál pedig úgy rendelkeztek, hogy azok oktatási nyelvét a miniszter állapítja meg. 1868 után a minisztérium a rendelkezése és vezetése alatt álló intézményekben szinte mindenütt a magyar nyelvet vezette be, és segédnyelvként alkalmazta az alsóbb osztályokban a nemzetiségi nyelvet. A részletesebb utasításban Eötvös József leszögezte: a magyar nyelvtudás gyarapodásától kell függővé tenni, hogy fokozatosan szűkebb korlátok közé szorítva meddig használják a segédnyelvet, és mikor hagyják el azt teljesen. 1868-tól Nagyszombatban egyértelműen a magyar van megnevezve, mint az oktatás nyelve. Elvileg persze itt is használhatták volna az alsóbb osztályokban a német nyelvet, mint a magyarázat segédnyelvét. De vajon szükség volt-e erre? Nézzük meg pl. az 1876/77-es értesítő nyelvi viszonyokra vonatkozó statisztikáját.

	Nyelvi viszonyaik (Minő nyelveket beszélnek?)			
	magyar	magyar német	magyar tót	magyar német tót
I.	2	10	18	38
II.	4	6	7	42
III.	1	6	5	17
IV.	3	10	8	21
V.	6	8	12	13
VI.	6	7	6	16
VII.	1	5	2	16
VIII.	3	8	6	13
	26	60	64	176

Ebből az derül ki, hogy a tanulók több mint kétharmada tudott németül, s ugyanannyi szlovákul. Több mint fele használt három nyelvet, s az iskola minden diákja tudott magyarul. 1882-ben még nagyobb a német és szlovák nyelvtudás s változatlanul minden diák beszél magyarul.

A mai magyar kétnyelvű gimnáziumok analógiájára persze fel lehetne tenni, hogy bizonyos tárgyakat idegen nyelven, mondjuk németül tanítottak. Ilyen ötlet azonban akkor még senkinek sem jutott eszébe. Tudniillik például németül elég jól meg lehetett tanulni hat év alatt heti három órában. Olyan, már a latin tanításnál is jól bevált, egyedül hatékony nyelvtanítási módszerrel, hogy az alapok megszerzése után a német órát németül tartották. Valószínűleg a nagyszombati gimnázium esetében is csak erről lehet szó. Az akkori iskolai oktatásnak egyébként fontosabb gondja volt a magyar nyelv pontosabb elsajátíttatása.

A nagyszombati gimnáziumi önképzőkört 23 éve vezető Kőhalmi-Klimstein József (hatodiktól Kodálnak is magyartanára) az 1896/97-es évkönyvben utal is a gimnáziumi tantervre és utasításra, amely a nem magyar szakos tanároknak is előírja, hogy „alkalmas írásbeli feladatok kitűzésével mozdítsák elő az anyanyelv ügyes használatának saját tárgyak körében való elsajátítását, amit joggal a műveltség egyik legbiztosabb jelének szoktunk tekinteni”. Majd így folytatja: „egyedüli törekvésem oda hatni, miszerint ifjúságunk a magyar nyelvet hiba nélkül írja és beszélje. Társadalmi törvénnyé kell ezt emelni Magyarországon.” A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az 1849 és 1861 közötti évektől eltekintve az autonóm felekezetek iskoláiban szabadon dönthettek a nyelvhasználatról. Így működött több német és román, valamint egy szerb és három szlovák nyelvű gimnázium is. (Utóbbiakat pánszláv izgatás vádjával 1878-ban bezárták.)

A Nagyszombati Érseki Főgimnázium egyébként tényleg az ország egyik elit-gimnáziuma volt. Nem hiába volt olyan jó híre, hogy a növendékek 40–50 százaléka a megye határán túlról, sőt részben Budapestről és az országhatáron kívülről jött. Egy igen körültekintő történet-szociológiai elemzés, amely a diákok későbbi pályája, az elitbe kerülés felől vizsgálódott, a dualizmus-kor több mint százötven gimnáziumának az elitjét az alábbi módon rangsorolta:

1. Budapesti Kir. Egyetemi Kat. Gimnázium
2. Budapesti Piarista Gimnázium
- 3–4. Budapesti Református Főgimnázium / Budapesti Evangélikus Főgimnázium
- 5–6. Soproni Evangélikus Gimnázium / Kolozsvári Piarista Gimnázium
- 7–8. Debreceni Református Kollégium / Váci Piarista Gimnázium
9. Győri Bencés Gimnázium
- 10–11. Sárospataki Református Kollégium / Nagyszombati Érseki Főgimnázium
- 12–13. Kecskeméti Piarista Gimnázium / Pápai Református Kollégium.

Némi büszkeséggel láthatjuk, hogy az akkori ország lakosság kevesebb, mint negyedét jelentő protestantizmus tartotta fenn az elitgimnáziumok majdnem felét: négy református és két evangélikus gimnáziumot.

Ha eltekintünk attól, hogy a gyerekek beiskolázásánál eleve volt bizonyos előnyük a budapesti iskoláknak, akkor a legfontosabb tényező, amely minőségivé tette az iskolákat, az a minőségi tanári kar. Ezt nagyon helyesen hangsúlyozza Arany

János is: „valamennyi tárgyat magas színvonalon felkészült, szigorú szerzetes tanárok tanították” Nagyszombaton. A mondat minden eleme lényeges. A máig a világ legeredményesebb iskolájának tartott polgári kori magyar gimnáziumban – az elit-iskolákban mindenképpen – tudóstanárok tanítottak. Szigorúan arra törekedtek, hogy a növendékekből minden tekintetben Isten-adta tehetségeik maximumát hozzák ki. A szerzetes tanárságot pedig úgy értelmezhetjük, hogy olyan magas erkölcsiségű tanárok, akik teljes egészében hivatásuknak, a növendékek „növelésének” szentelték magukat. (Amihez a mából nézve kicsit keserűen tehetjük hozzá, hogy akkor megengedhette ezt magának az a tanár is, aki nem volt szerzetes.)

A már említett nagyszerű, idős tanferfiú, Kóhalmi József mellett dolgozott a tantestületben a ragyogó tehetségű ifjú tanár, az 1871-ben született Mutschenbacher Gyula. Teológiát is végzett, magyart és latint, de főleg németet tanított, s kezelte az ifjúsági könyvtárat. Kodály nagyszombati éveinek vége felé ő vette át a gimnáziumi énekkar vezetését. Nem ismervén kellően a Kodály-filológiát, nem tudom, felfigyeltek-e már erre a sugárzó tanáremberre, aki vegyes karrá szervezte és országos hírűvé tette az iskola kórusát. Amit a kisvárosi zenekultúráról vagy az iskolai ének-zene oktatás feladatairól írt az iskolai évkönyvben, azt majdnem Kodály is írhatta volna. Lenyűgöző, hogy a gregorián ének intenzív művelésén kívül mi mindent tanultak meg egy év alatt. Egyáltalán, hogyan vélekedett ez az ifjú paptanár a zenéről! További részletek nélkül elég annyi, hogy az egyik éves beszámolója az értesítőben így kezdődik: „A zene erkölcsi törvény”. Biztos vagyok benne, hogy Kodály indításában a szigorú követelményeket állító idősebb tanárok mellett kulcsszerepe volt az ügybuzgó fiatal karvezetőnek is.

Igen, a jó tanárhoz képest minden másodlagos. Nem számított az sem, hogy a jó öreg iskola – amint az új épület 1915/16-os elkészülte után megírták – bizony szűk volt, sötét és dohos. Csak a tanárok emberi és szakmai minősége számított. Az akkori kultuskormányzat nagyon tudatosan ezért alapította Budapesten az Eötvös Kollégiumot. Ez általában csak mint elitképző ismert. Az már kevésbé köztudott, hogy kifejezetten, mint bentlakásos tanárképző intézmény jött létre, a középiskolai tanárképzés színvonalának emelésére. (Érdemes megemlíteni, hogy a tiszántúli egyházkerület két ösztöndíjas helyet alapított itt, s később is mindig szép számmal jöttek ide a református gimnáziumok tanári pályára készülő növendékei.) Ebbe a többletképzést nyújtó és sajátos szellemiséget képviselő, gondosan válogató kollégiumba vették fel a Zeneakadémiára és a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem bölcsészkarára egyaránt beiratkozó Kodály Zoltánt.

Ezzel azonban már azokhoz az évekhez érkeztünk, amikor bizonyíthatóan megszületett Kodály művelődési programjának alapeszméje. Annak a hatalmas programnak a meghatározó magja, amelynek nem kevesebb a célja, mint kulturális önazonosságunk megőrzése és a magyarság, mint *nemzet* fennmaradásának, jövőjének a biztosítása.

Izraelita felekezeti iskolák régen és most (1996)

A történelmi Magyarországon 1915-ben 169 főgimnázium működött kb. 65 ezer diákkal. A diákok 20%-a, azaz minden ötödik izraelita vallású volt. Ennek ellenére a középiskolák fenntartói között hiába keressük az izraelita felekezeteket. (Tudniillik 1868-tól három különböző izraelita felekezet volt: ortodox, neolog és status quo ante. Mindegyiknek külön szervezete volt.) A hagyományos zsidó iskolákon (heder, jesiva) kívüli, az állami követelményekhez igazodó zsidó iskolázás rendszere ugyan az 1850-es években kezdett kiépülni, ezek azonban elemi iskolák voltak. (Csak egy-két helyen, így Vágújhelyen és Pesten csatlakozott ezekhez egy négy osztályos alreáltagozat.) A szaporodó zsidó elemi iskolák tanítókkal való ellátására 1857-ben indult meg Pesten az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet működése. A pesti ortodox hitközség előbb polgári leányiskolát, majd 1896-ban hatosztályos polgári fiúiskolát alapított a Wesselényi utcában. Budapesten a dualista korszak végén 14 izraelita elemi és két polgári iskola működött. (A fővárosi lakosság 23%-a volt izraelita.) Az egész ország lakosságának öt százalékát kitevő mintegy 900 ezres zsidó népességnek viszont nem volt egyetlen saját felső középiskolája sem. (Ha csak az 1877-ben létrehozott Ferenc József Rabbiképző Intézet alsó tagozatát nem tekintjük gimnáziumnak. Oda viszont lényegében csak a rabbinak készülő diákok jártak.)

Annak ellenére így volt ez, hogy az ország középiskolás diákjainak 20 százaléka már 1875-től izraelita vallású volt. S annak ellenére is, hogy izraelita felekezeti középiskolák létesítésének gondolata már 1850 táján felmerült. Az asszimilációs irányultságú többség azonban a magyar társadalomba való beilleszkedés akadályának vélte a zsidó felekezeti középiskolát. A vallási hagyományok, szokások, a zsidó ismeretek átörökítésére az állami tanrendtől függetlenül működő kiegészítő zsidó iskolák, a Talmud-Tórák szolgáltak. Egyébként azonban az izraelita diákok az állami iskolákat és a különböző keresztyén iskolákat látogatták. A pesti evangélikus gimnáziumban pl. évtizedekig 50% körül volt az izraelita vallású diákok aránya, s 1920-ig nem csökkent 40% alá. A szintén elitiskolának számító pesti református gimnáziumban 1885-ig kb. minden harmadik diák volt izraelita, s a világháború vége felé is csak kicsivel csökkent részesedésük a 20% alá. Az 1880-as évek azért hoztak némi változást, mert a gimnáziumi osztályok maximális létszámát 60 tanulóra leszállító jogszabályok miatt valamennyi felekezeti iskolában ekkor újraszabályozták a különböző felekezetekhez tartozók felvételi sorrendjét. Általában első helyen vették fel a saját felekezethez tartozó helybelieket. Ugyanekkor felemelték a más keresztyén felekezetűeket, s kiváltképpen az izraeliták tandíját. A katolikus elitiskolákban többnyire 10% körül volt az izraelita diákok jelenléte, de pl. a kecskeméti piaristáknál időnként elérte a 20 százalékot.

Az állami elvárásoknak megfelelő első zsidó középiskolát, egy főreáliskolát 1913 és 1916 között fejlesztették ki Vágújhelyen. A fokozatosan erősödő igények ösztönzésére, alapítványi adományok segítségével Budapesten 1912-ben kezdték építeni az új zsidó gimnáziumot az Abonyi utca és a mai Cházár András utca sarkán. Csak 1931-ben készült el teljesen az épület, de 1919 szeptemberében a Wesse-

lényi utcában megnyílt a Zsidó Fiúgimnázium, s a Síp utcában a Leánygimnázium. Az előbbi 1923-ban, az utóbbi 1931-ben költözött be a főváros akkori legmodernebb iskolaépületének egy-egy szárnyába.

Budapesten kívül Debrecenben működött még 1921-től izraelita gimnázium. (Megszűnt 1944-ben.) Az 1938–40-es visszacsatolások után zsidó középiskola volt még Munkácson, Ungváron, Nagyváradon és Kolozsváron. Ezek közül a Munkácsi Héber Gimnázium 1920 utáni alapítású, az erdélyieket azonban 1940-ben a magyar kormányzat támogatásával alapították. (Ennek érdekes történetét Farkas László, a VKM akkori Észak-erdélyi képviselője írta meg, kéziratban levő emlékiratában.) 1945-től az iskola-államosításig működött a cionista hátterű Tarbut Héber Kultúregyesület Gimnáziuma, mint nemzetiségi iskola.

A budapesti fiú- és leánygimnázium túlélte az államosításokat, de 1952-ben ki kellett költözniük saját épületükből a Zsidó Tanítóképző helyébe a Röck Szilárd utcába. (Régi épületükben később, 1961-ben létrejött az ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnáziuma.) A két gimnázium 1959/60-ban egyesült, majd 1965-ben felvette az Anna Frank nevet. Ide egyre inkább csak a legvallásosabb családok íratták be gyermekeiket, s a hetvenes évek végén (ez volt a mélypont) a négy osztályba összesen alig járt harmincnál több gyerek. Később fokozatosan emelkedtek az osztálylétszámok. A rendszerváltás után az Anna Frank hatosztályos gimnáziummá alakult. Jelenleg több párhuzamos osztályuk és kétszáznál több diákjuk van. Vegyes házasságból származó gyerekeket is felvesznek koedukált osztályaikba. Nagy súlyt helyeznek a zsidó történelem, a héber nyelv és a vallási ismeretek tanítására. Visszaigényelték régi épületüket, de a tárgyalások hosszú éveken keresztül sem vezettek eredményre. Végül 1996-ban lemondtak az eredeti épületről. Megegyeztek a pénzübeli kárpótlásról, amelyből Zuglóban a Laky Adolf utcában 500 fős, 12 osztályos modern iskolát fognak építeni. Úgy vélik, jobban járnak, mintha a régi épületet visszakapva még 7–800 millió forintot rá kellene költeni a felújításokra. Fontosnak tartják a 12 osztályos képzési formát, mert így nagyobb esélye van annak, hogy sikerül kialakítani a fiatalok stabil felekezeti identitását.

A folyamatosan működő Anna Frank Gimnázium után az első középiskola 1990 szeptemberében nyílt meg a Wesselényi utcai volt ortodox polgári iskola épületében. Ez a zsidó hagyományokat szigorúan őrző Amerikai Alapítványi Iskola magyar származású amerikai üzletemberek alapítványából, főleg Albert Reichmann adományából jött létre. (Ezért hívják röviden Reichmann iskolának is.) A magyarországi zsidó családok gyermekein kívül jó néhányan a szomszédos országok magyarlakta területeiről jöttek, de orosz és ukrán növendékek is tanulnak az iskolában. A hagyományok megtartó erejére alapozva heti hét vallásóra s három héber óra van a tanrendben. A tanulók ingyen kapnak háromszori kóser étkezést, a lányoknak kötelező a szoknya, a fiúknak a kapedli. A 12 osztályos iskolában az első négy elemi koedukált, azután a fiúk és a lányok külön osztályba járnak. Az intézmény most tért át hatosztályos elemi plusz hatosztályos gimnáziumi rendszerre. Egyébként az iskola tagja az Amerikai Iskolák Szövetségének.

Budapest harmadik zsidó gimnáziuma a Lauder Jahve Zsidó Közösségi Iskola és Óvoda intézményében működik. A világhírű Lauder cég egyik tulajdonosának

alapítványa hozta létre. A korábban három helyen működő iskola az idén költözött be a Budakeszi úton felépült nagyon szép és nagyon modern, jól felszerelt épületbe. Az intézet 600 gyerek befogadására alkalmas. A három éves óvoda, a hatosztályos elemi és a hatosztályos gimnázium egymásra épül. A liberálisabb szellemű iskolába felvesznek nem zsidó gyerekeket is. Mindazonáltal minden tagozaton tanítják a héber nyelvet, s a judaisztika tárgy keretében a zsidó hagyományokat.

A három izraelita felekezeti iskolába összesen kb. 1500-an járnak. Ehhez tudni kell, hogy a valamilyen szinten felekezeti kötődésű zsidóság lélekszámát – bár különböző becslések vannak –, 80 ezer körül szokták meghatározni. (Ennek 80%-a él Budapesten.) Az izraelita felekezeti oktatás iránti érdeklődés azonban ennél szélesebb. Többek között a vegyes házasságok révén is nőtt azoknak a köre, akik szívesen adják gyermekeiket ezekbe az iskolákba.

A teljesség kedvéért említsük meg, hogy ma már egyetemi szinten működik az 1877-ben alapított Rabbiképző Intézet, amely a kommunizmus évei alatt Kelet-Közép-Európa egyetlen ilyen intézménye volt. A Rabbiképzőhöz kapcsolódik az egyre fontosabb Pedagógium, ahol érettségizett fiatalok tanulnak (kb. nyolcvanan) azzal a céllal, hogy a zsidó vallási oktatásban vagy a zsidó szociális intézetekben vállaljanak feladatot.

Végezetül visszatérve a középiskolákhoz, megállapíthatjuk, hogy mindhárom gimnázium most már hatosztályos, s hosszabb távon mindegyik hatosztályos saját elemi szintre épít. (Sőt, saját óvodára.) Lényegében tehát mindenütt 12 osztályos képzésről van szó. Emlékeztetek a *Keresztyén Nevelés* 1995/6. számának a „Kite-kintő” rovatában az újabb katolikus iskolákról megjelent írására. Akkor azt állapítottuk meg, hogy katolikus testvéreinknél a nyolcosztályos gimnáziumi oktatás a gyakori, viszont ez ott is igen sokszor 12 osztályos szerkezetbe illeszkedik. Úgy tűnik, hogy mindkét felekezetnél ez a 12 osztályos építkezés tudatos, átgondolt stratégiából, abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy ez a forma a legalkalmasabb az erős felekezeti identitás, az életvitel egészét meghatározó élő hit kialakításához.

Keresztyén Nevelés, 1996/8.

Iskolai évkönyveink egykor és ma (1996)

Sorra jelennek meg az újraindult református iskolák évkönyvei. Sokféle külsővel és változatos tartalommal. Mindenki tudja, hogy ez egy régi, megszakadt hagyomány folytatása. De vajon mennyire régi ez a hagyomány? Bizony, mint oly sok minden az oktatásügyben, ez is a németesítő politikája miatt egyébként kárhozott Thun Leó gróf reformjaiig vezethető vissza. Leverte polgári forradalmunk és szabadságharcunk után a polgári kereteket sok vonatkozásban az osztrák önkényuralmi kormányzat formálta ki. Így volt ez az oktatásügyben is. Bár eleink joggal tiltakoztak a Thun Leó féle oktatási reform, az „Entwurf” központosító, németesítő, a protestáns egyházak autonómiáját sértő törekvései ellen, a rendelkezés a 8 osztályos gimnázium kialakításával az érettségi és a képesítéshez kötött szakos oktatás bevezetésével s az osztálykeretek meghatározásával döntő szerepet játszott a középfokú oktatás korszerűsítésében. Ekkor írták elő azt is, hogy a nyilvánossági jogot kapó, elismert iskoláknak évente kiadott értesítőben kell közzétenni programjukat s alapvető adataikat.

A református intézmények közül a Debreceni Kollégium elsőként, az 1853/54-es tanévben indítja értesítőinek sorozatát. A kunszentmiklósiak a következők a sorban az 1855/56-os indulással, majd a kecskemétiak jönnek az 1856/57-es tanévtől. A sárospataki és a pápai értesítő az 1857/58-as tanévtől jelenik meg. Ettől kezdve megszakíthatatlanok a sorozatok. Valamennyi magyarországi középiskolában minden tanévben (még a háborús években is) megjelentek a nyomtatott értesítők vagy évkönyvek. Az egyházi iskoláknál ez a sor az államosítással szakadt meg, ill. 1950-ben valamennyi iskolában meg is tiltják az évkönyvek kiadását. A totalitárius rendszer uniformizáló hatalma a közoktatásban is meg akart szüntetni minden autonómiát, individuális szint, lokális öntudatot.

Tekintsük át röviden, hogyan is nézett ki a polgári korszak iskolai értesítője! A közel száz év alatt természetesen voltak kisebb-nagyobb változások, egyedi esetlegességek, de a struktúrája alapján véve azonos szinte valamennyi évkönyvnek. 1869-től kezdve a különböző országos szintű gimnáziumi rendtartások pontosan meghatározták az évkönyvek alapszerkezetét. Az 1926-os rendtartás 158. §-a például így kezdődik: „Az évi Értesítő méretei 17x24 cm ... az iskola múltjának történetén, továbbá valamely pedagógiai kérdésről szóló vagy valamely más, lehetőleg helyi vonatkozású tudományos értekezésen kívül a következő rovatokat tartalmazza...”

A legtöbb évkönyv valóban rövid, tömör iskolatörténettel kezdődött. Emellett sokszor szerepelt az iskola valamilyen szempontból országos hírnévre szert tett volt tanárainak, ill. diákjainak névsora. A nagyobb évfordulókon természetesen bőségesebb az iskolatörténeti anyag. A debreceni értesítőben pl. a 350 éves jubileumra terjedelmes kollégiumtörténet jelent meg. A 19. században még gyakoribbak az iskolák tanárainak igen különböző – matematikai, fizikai, csillagászati, földrajzi, régészeti stb. – tudományos munkái. A 20. században, főleg 1920 után már inkább csak az iskolatörténeti tanulmányok, közlemények maradnak.

A rendtartásban felsorolt rovatok közül az első: „*a) az iskola lefolyt évi története*”. Ez változatosan sok mindent tartalmazhatott: ünnepélyek leírását, egy-egy ünnepi beszéd, köszöntő, imádság közlésével; megemlékezést a nyugalomba vonuló, jubiláló vagy elhunyt tanárokról; beszámolót iskolai kirándulásokról, iskolalátogatásokról, szülői és tanári értekezletekről; nagyon gondosan részletezve a tanulók szereplését iskolai és országos versenyeken. Mindig igen alaposan beszámoltak az iskolákat támogató sokféle alapítványról, az azok által kiosztott ösztöndíjakról, adományokról, jutalmakról, tandíjkedvezményekről, segélyezésekről.

A rendtartás szerinti következő rovat: „*b) a tanári testület névjegyzéke és iskolai munkaköre*”. Az egyházi iskolák többnyire itt közölték, hogy ki az intézmény felügyelője, fenntartója, s kik az igazgatótanács tagjai. A gondos összeállításból könnyen áttekinthető volt az egész iskolai munka elosztása egészen odáig, hogy ki melyik osztályban, mit és hány órában tanított.

„*c) a tanári testület társadalmi és irodalmi munkássága*”. Bizony, a polgári korszak tanárait minden gond ellenére kevésbé szorongatták megélhetési kényszerek, több idejük, lehetőségük volt valóban tudós tanárrá válni, s közéleti feladatokat vállalni. Ez a rovat élénken bizonyítja a református gimnáziumok igényességét a tanárok megválasztásában.

További kötelező rovatok: „*d) a végzett tanítási anyag rövid jellemzése; e) a használt tankönyvek jegyzéke; f) a könyv- és szertárak gyarapodása és jelen állapota*”. Ez utóbbit gyakran fényképeken is bemutatták. A fényképek egyébként 1890 körül tűnnek fel az évkönyvekben. A debreceni kollégium említett jubileumi értesítője ebben az első között volt.

„*g) az ifjúsági egyletek működése; h) nyilvános és magántanulók névjegyzéke és érdemsorozata osztályok szerint*”. Az osztályok érdemjegyeit mutató táblázatok szinte a kezdetektől elmaradhatatlan tartozékai voltak minden értesítőnek. Ezt követte: „*i) az érettségi vizsgálatok ismertetése*”. A Lónyay Gimnázium értesítője az első, amelyikben a harmincas évek végétől közlik az érettségiző osztályok csoportképét.

Nagyon alaposan kidolgozták, hogy milyen statisztikai adatokat kell közölni az évkönyvekben. Pl.: a tanulók megoszlása születési évük, vallásuk, anyanyelvük és nyelvismeretük, szüleik állandó lakása és foglalkozása szerint, előmenetelük osztályonként és tantárgyanként is, magaviseletük, a mulasztott órák száma, rendkívüli tantárgyak tanulása. Mivel ezeket a statisztikákat rendszeresen, következetesen s lényegében minden iskolában azonos módon jelentették meg, ennek alapján nemcsak iskolatörténeti, hanem országos iskolázástörténeti elemzéseket is lehet végezni. Végezetül szerepelt a *következő évre vonatkozó tájékoztató*, beleértve a használandó tankönyvek jegyzékét. Ez mutatja, hogy az egész korszakot bizonyos állandóság jellemezte. A tanév után rendszeresen ugyanakkor jelent meg mindig az értesítő, egyébként nem lett volna értelme a következő évre vonatkozó közléseknek. Előfordultak az évkönyvekben az internátussal kapcsolatos közlemények is. A Baár-Madas leánygimnázium pl. megjelentette az intézet egyenruha mintáit, s közölte az öltözködési szabályokat is.

Újraindult iskoláinkban mindenképpen érdemes az évkönyvek kiadásának szép hagyományát folytatni. „Jel” ez arról, hogy vagyunk és működünk. A gondosan szerkesztett évkönyv iskoláink történetének forrásértékű dokumentuma a mai s az eljövendő nemzedékek számára is. Sok egyéb haszna mellett mind a diákok, mind a tanárok körében segíti az iskolával való azonosulást, fejleszti az intézményi öntudatot. Egyetlen folyamatosan működő iskolánk, a debreceni 1984 óta két-évenként ad ki újra évkönyveket. Ennek az évkönyvnek van ma a legszilárdabban kialakult szerkezete. A tanév áttekintésével, eseménynaptárral kezdődik. Igen jók a statisztikai összeállításai. Van benne felekezeti megoszlás, mulasztások osztályonként, tanulmányi eredmények, átlagok osztályonként és tárgyanként. Az egyetlen évkönyv, amely a hagyományokhoz híven a tanárok iskolán kívüli tevékenységét is közli. A tanulók bemutatásánál viszont csak névsorokat hoz, s elspórolja a diákok tantárgyankénti eredményeit. A tanulmányi versenyek, pályázatok eredményein, az alapítványok jutalmain, ösztöndíjain, segélyezésein kívül közli a nyelvvizsgát tevők névsorát is. Beszámol a növendékek tanórán kívüli tevékenységéről (kántus, cserkészcsapat), hitéletéről (csendes napok, evangélizációk), s a diákotthonokról. Jelentős helyet foglalnak el az iskolatörténeti adalékok. Újdonságnak számít a kiválóbb érettségi dolgozatokból és diákpályázatokból válogatott fejezet. Tanulók által készített rajzokat és diákverseket is közölnek. Egyedül a rövid iskolatörténetet hiányolhatjuk, amelyet érdemes ismétetni minden évfolyamnak.

A visszakapott iskolák közül a leghamarabb induló Baár-Madas jelentkező elsőként évkönyvvel 1993-ban. Az első érettségiző osztály útra bocsátásakor három tanév eseményeit foglalták össze. Új fejezet, amely a többi újrainduló iskola első évkönyveiben is meghatározó, az újrakezdésért folytatott küzdelem története, ennek dokumentumai, s a hálaadás az új lehetőségért. Ezt követi itt a támogató gyűlekezetek, az alapítványok és a külföldi segítők felsorolása. Ez az első évkönyv gondosan bemutatja az iskola épületét, a hitéletet, az egészségügyet, az egyes tantárgyak, tantárgycsoportok oktatását, a könyvtárat, a testnevelést és a cserkészteket. Kiemelkedően gondos a gimnázium zenei életének leírása, dokumentálása. Az iskola tanári karának bemutatása nem túl részletes, de jó gondolat, hogy közli az évkönyv az iskola technikai dolgozóinak a névsorát is. Itt még megtaláljuk a tanulók felekezeti s a szülők lakóhely szerinti statisztikáját is. (A későbbi kötetekből ez kimarad.) A hagyománynak megfelelően hozzák valamennyi tanuló osztályzatát évenként. (A jeles és kitűnő tanulókat más-más betűtípussal szedve.) Nem feltétlenül hiányolom, csak megjegyzem, hogy a régi értesítőben a tanulók neve mellett szerepelt felekezeti hovatartozásuk is. Érdekes, jó ötlet az iskolai ünnepélyek műsorainak közlése.

A Baár-Madasnak az összevont szám után két újabb évkönyve jelent meg. Ezek dicséretes módon tartalmazzák az iskola történetének rövid vázlatát. Új a diákok versenyeredményeinek részletes közlése, a „Gyökerek” című rovat interjúi, az 1993/94-es évfolyamban az első érettségizett osztály felvételi eredményei, illetve 1994/95-ben az osztálykirándulások listája. (Valamennyi a Baárka című diákújság közlése nyomán.) A kötetek szép kiállításúak, a borító a kék szín különböző árnyalataiban pompázik aranyos díszítéssel. A képanyag azonban szegényes.

Négy évi működés után adta ki első, s máris igen jól szerkesztett évkönyvét a kecskeméti kollégium. Az indulás dokumentumai között megtaláljuk az alapító igazgató pedagógiai koncepcióját is. Csupán a rövid, szisztematikus iskolatörténet hiányoljuk (amelyet csak részben pótol a Műhely rovat sok érdekes, lényegében iskolatörténeti vonatkozású írása), valamint a felekezeti statisztikát. Jó a diákok által írt Közösségi élet és Kollégiumi élet rovat. (A diákság közreműködése az évkönyvben dicséretes újdonság.) Gondosan szerkesztett a Számok tükrében című rész. A tanárokról azt is közlik, hogy ki mikor kezdte pályáját, hol, s mikor szerzte a diplomáját, mi volt az első munkahelye, mit tanít és hány órában, milyen szakkört vezet, s hány éve tanít itt. Nagyon tetszetős újítás, hogy továbbfejlesztve a Lónyaysok ötletét (1937), az osztályok részletes tanulmányi eredményei mellett, a szemben lévő oldalon láthatjuk az osztály csoportképét az osztályfőnökkel együtt. Új dolog az érettségi tételek (jó emlékeztető lesz a diákoknak), s az iskolában konfirmáltak névsorának közlése. A versenyeredményeken kívül hozzák az év végi jutalmazások részletes listáját is. Üdítő az iskola életét bemutató, elég jó minőségű gazdag képanyag, s a diákok sok rajza.

A Baár-Madaséhoz hasonlóan kék és arany színekkel ékeskedik a Lónyay utcai gimnázium első évkönyve: 1993–95. Megvan benne a rövid iskolatörténet. Az intézmény különösen nehéz indulása, a még mindig megoldatlan elhelyezés miatt különösen sok az újrakezdéshez kapcsolódó dokumentum. Az osztályok részletes tanulmányi eredményei mellett itt is megtaláljuk a csoportképet (iskolai egyenruhában).

Karcsú, de sok fontosat tartalmaz a „Kiskunhalasi Szilády Áron Református Gimnázium Értesítője az 1993–95 tan évekről”. A beköszöntő után újra közli az 1936/37-es Értesítő iskolatörténeti írását. Hozza egy tanár és egy diák tudományos dolgozatát. Újdonság a többi mai évkönyvhöz képest az igazgatótanács, az iskolabizottság és az iskolaszék tagjainak névsora, valamint a gimnázium Házirendje. Az osztályok képein kívül együtt láthatjuk a tanári kart is.

Utolsóként jutott el hozzám a Pápai Református Kollégium négy tanévet összefoglaló évkönyve (1991–95), amely nagy körültekintéssel szerkesztett munka. A „Visszatekintés” rovatban megtalálható a szisztematikus iskolatörténet is, meg az újrakezdés krónikája s az ezzel kapcsolatos dokumentumok is. A „Gimnázium kiépülése (1991–95)” címmel visszaemlékezés olvasható a honfoglaló hősök építési munkálatairól, s rendszeres leírás valamennyi szertár kiépüléséről és helyzetéről. „A nevelés és oktatás kérdései a Gimnáziumban” rovat ír az iskola hitéletéről, a gyülekezetlátogatásokról, és sorra veszi az egyes tantárgyak oktatását: humán tantárgyak, élő idegen nyelvek, matematika, természettudományok, ének, képzőművészet, sport. „Az egyes tanévek eseménynaptára” szól az ünnepokről, versenyekről, pályázatokról, eredményekről, ösztöndíjakról. Bemutatják a diákotthonokat, az iskola intézményes és személyes külkapcsolatait, s igen részletesen az iskolához kapcsolódó alapítványokat. Szó van az év végi táborokról, az első ballagásról, s az érettségi vizsgákról. Régi hagyományt követ az „Írások, cikkek, tanulmányok” rovat. (Benne diákköltők verseivel.) „A Gimnázium élete az adatok tükrében” viszont hiányérzetet kelt. Túl rövid a tanárok bemutatása, s a diákoknak is

csupán a névsorát közli eredmények nélkül. (Lehet, hogy az anyagtorlódás okozta szűkösség miatt maradt ki? Vagy elvi okokból?) Hiányoljuk a felekezeti, hiányzási s a tantárgyak átlagaira vonatkozó statisztikát is. Gazdag viszont az illusztrációs anyag. Jól dokumentálják az iskola életét a fényképek, és sok a színvonalas grafika.

Mint látjuk, iskoláink egyelőre többnyire nincsenek abban a helyzetben, hogy évkönyveik évente jelenjenek meg. Több itt nem említett iskola is jelezte, hogy az első saját érettségizett osztály kibocsátása alkalmából adják majd ki első évkönyvüket. Mindenesetre összefoglalóan megállapíthatjuk, az a kívánatos, hogy az évkönyvnek átgondolt szerkezete legyen, s az egymást követő években törekedjen bizonyos állandóságra, következetességre. Az összeállítás igen nagy gondosságot, felelősséget, pontosságot igényel. Ezért is jó megnevezett, a felelősséget vállaló szerkesztőkkel dolgozni.

Keresztyén Nevelés, 1996/1.

Népi kultúra a református iskolában

(1999)

A Planétás Kiadónak az oktató-nevelő munkában is jól használható nagyszerű néprajzi sorozatában jelent meg Kósa László akadémikus átfogó jellegű munkája: „Ki népei vagytok?” – Magyar néprajz. E tisztázó jellegű elméleti alapvetés néhány gondolatát, megfogalmazását is felhasználtuk tematikus számunk bevezető soraihoz.

Napjaink tömegkultúrája világméreteken és gyorsuló ütemben uniformizálódik. Ezzel szemben kellene megőrizni a Teremtett Világ Isten alkotta sokféleségét azzal is, hogy a kisebb-nagyobb tájak, vidékek, régiók, népek és nemzetek megújítják jellegzetességeiket, színeiket, egyedi arculatukat. Európának ebben két nagy tartaléka van. Az egyik a több ezer éves magas műveltség. A másik, amivel most foglalkozunk, a népi kultúra és történelmi előzményei. A magyar népi kultúrának megvan a kelet felé mutató ősi öröksége, de a magyar kultúra és civilizáció ezer esztendeje európai, meghatározó elemei szerint nyugat-európai kötődésű. A kommunista diktatúra e művelődési kötődés folyamatosságának a megszakítására törekedett korábban soha nem tapasztalt erőszakkal és ügyes manipulációval.

Kötelességünk és feladatunk most az, hogy a korszerűség követelményei szerint helyreállítsuk, amit leromboltak. Európaiságunk helyreállításának fontos feltétele az is, hogy a népi kultúrát, amely egyértelműen történelmi jelenség, s a parasztság felbomlásával elvesztette korábbi természetes közegét, és hordozóját, most újra tanulva és tanítva szilárdan beépítsük a magyar nemzeti művelődésbe. Ahogyan a XIX. Század közepén beemelték a népköltészetet a nemzeti irodalomba, ahogy a századfordulón felfedezték, s kezdték felhasználni a népi elemeket a képzőművészetben, építészetben és iparművészetben, ahogyan Kodály és Bartók megfogalmazta a „csak tiszta forrásból” és „Legyen a zene mindenkié!” megújító zenei programját, olyan elemi erővel jelent meg az utóbbi évtizedekben a néptánc felfedezése, újratanulásának igénye a táncmozgalomban. Ilyen felfedezés, újratanulás tanúi lehetünk a kézművesség széles vonzáskörében is. Ezek mind bizonyíthatják a magyar művelődés egyediségét, eredetiségét, egyszersmind európaiságát.

Kósa László könyvének befejező soraiban ezt írja: „Ha a Mohácson 1935-ben lejegyzett szöveg, közismert néven hidasjáték első sora elhangzik: 'Ki népei vagytok?' – tudjunk felelni: kik voltunk és kik vagyunk. Csakis jellegzetes, sajátos, másutt föl nem található műveltséggel gazdagíthatjuk politikai és gazdasági egységülés előtt álló földrészünket.” Annyit tehetünk hozzá, hogy mindez pontosan meghatározza azt is, hogy a népi gyökerekből táplálkozó, európaiságon nőtt nemes magyar konzervativizmust vállaló református iskolának folyamatos kötelezettségei vannak a népi kultúra ápolásában, újra tanításában, a nemzeti művelődésbe való beépítésében, s ezzel identitásunk erősítésében.

Keresztyén Nevelés, 1999/8.

A magyar református gyülekezeti énekeskönyvek történetéről

A magyar református zeneanyanyelvről szóló különszámhoz
(1999)

A magyar református gyülekezeti éneklés történetét Arany László 1937-ben lelkész-képesítő vizsgadolgozatként írta meg. Ez a szép munka 60 évvel később, 1997-ben jelent meg Cegléden. Csomasz Tóth Kálmán 1971-es Dicsérjétek az Urat – Tudnivalók énekeinkről című könyvének zárófejezetében szintén jó összefoglalást ad énekeskönyveink históriájáról. Ez a nagyszerű könyv egyébként sorban haladva elmondja a legfontosabb tudnivalókat ma is használatos 1948-as énekeskönyvünk majd minden énekéről: szöveg és dallam eredete, története, szerkezete, tanítása, szépsége, helye gyülekezeti éneklésünkben. (Az antikváriumokban is csak ritkán felbukkanó segédkönyv újra kiadása erősen időszerű volna.)

A történet kezdetéről fontos tudni, hogy a protestáns istentisztelet csak fokozatosan távolodott el a középkori katolikus formáktól. Az ún. graduálokban, a protestáns szertartáskönyvekben még elég sok a magyarra fordított középkori himnusz és miseszöveg, a gregorián dallam. Az énekes liturgiában hangsúlyos a lelkész, a kántor és a kórus szerepe. A kéziratos graduálok után az első nyomtatott protestáns szertartáskönyv a Huszár Gálé 1574-ből. A műfaj utolsó nagy összefoglalása Geleji Katona István 1636-os „Öreg Graduálja”. Ekkortól azonban már – a puritanizmus hatására is – egyértelműen győzedelmeskedik az anyanyelvű reformált gyülekezeti éneklés.

Az első nyomtatott hangjegyes protestáns énekgyűjtemény Gálszécsi Istváné 1536-ból. Fontos állomás Huszár Gál 1975-ben felfedezett első nyomtatott magyar gyülekezeti énekeskönyve. Ez 1560-ban jelent meg. Már egyértelműen református jellegű az 1566-os Váradi énekeskönyv. Jelentős Szegedi Gergely 1569-es és Gönczi-Kovács György 1590-es, Debrecenben megjelent énekeskönyve, s a Gönczi féle újabb kiadása 1602-ben Szilvás-Újfalvi Imre bevezető tanulmányával. Ezek a kiadványok hagyományozták ránk gazdagon a reformáció eredeti magyar szövegű és dallamú, időtálló énekkincsét. Így formálódott ki az ún. debreceni énekeskönyv típusa. Ez gazdagodik tovább 1607 után a Szenci féle magyar zsoltárokkal, amelyek 1650 tájától állandósulnak a gyülekezeti énekesekben. A megszilárdult forma az 1778-ban újabb dicséretanyaggal bővített „Öreg Debreceni”.

Ezt a debreceni énekeskönyvet vetették alá revízióknak a magyarországi egyházkerületek 1806-ban, kihagyva kb. háromszáz régi dicséretet, s felvéve közel kétszáz új éneket. A könyv elején hozták mind a 150 genfi zsoltárt. Ez az 1806-os kiadvány az első hivatalos énekeskönyv, amely valamennyi magyarországi református egyházkerületben kötelező volt. Ezt követően, bár bizonyos reformmunkák az Egyetemes Énekügyi Bizottság létrehozásával már 1879-ben elkezdődtek, lényegében az 1806-os gyűjteményt használták 1921-ig. Az 1806-os és 1921-es énekeskönyvekben kissé elhanyagolt reformátori hagyomány feltámasztásának előhírnöke az 1939-es jugoszláviai magyar református énekes volt, Árokháty Béla

úttörő munkájával. Ennek a törekvésnek a kiteljesedése az 1948-tól használatos énekeskönyvünk.

Erdélyben kicsit másként alakult az énekeskönyv sorsa. Itt már az 1770-es években elkezdődött az énekhagyomány szegényítése, a reformátori örökség erőteljes szelekciója. Ez a tendencia folytatódott az 1837-es és az 1907-es revíziókkal, majd 1923-ban egy új erdélyi énekeskönyv kiadásával. A Tiszántúltól elcsatolt nagyváradi egyházkerületben megalakulásától kezdve az 1921-es magyarországi énekeskönyvet használták. A Felvidéken 1925-ben jelent meg új, saját énekes. 1952-től azonban a magyarországi 1948-as új énekeskönyvet használják.

Keresztyén Nevelés, 1999/1.

A „Humanizmus és reformáció” című könyvsorozat néhány kötetéről (1996)

Az idén 475 esztendeje annak, hogy *Szathmári György* az esztergomi érseki székhely elfoglalása után azonnal kihirdette az ország nevezetesebb városainak templomi szószékéről a Luther és tanai ellen kiadott pápai bullákat. Ha más adataink nem volnának, ez a tény akkor is valószínűsítené, hogy a reformáció eszméi megjelentek Magyarországon is. Erre az évfordulóra is emlékezünk, amikor felhívjuk a figyelmet egy a reformáció korszakával, magyarországi történetével foglalkozó könyvsorozatra, illetve kicsit részletesebben a sorozat legújabb kötetére.

Szakály Ferenc „Mezőváros és reformáció” című tanulmánygyűjteménye tavaly, 1995-ben jelent meg a „Humanizmus és reformáció” sorozat 23. köteteként. Ez a számunkra igen fontos sorozat még 1971-ben indult *Klaniczay Tibor* szerkesztésében az Akadémiai Kiadónál. 1992- a szerkesztést *Jankovics Ferenc*, a kiadást pedig a Balassi Kiadó vette át, de a vállalkozás gazdája változatlanul az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz-kutató Csoportja maradt. 1974-ben – mint a sorozat negyedik kötetét – adták ki *Kathona Géza* finom elemzéseket és fontos forrásokat közlő munkáját: „Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből.” A könyv bemutatja a jelentős szerepet játszó Tolna mezővárost, 1549-ben alapított iskoláját, és reformátorainak, a lutheri irányú *Sztárai Mihálynak* és a helvét reformáció sokféle színét hozó *Szegedi Kis Istvánnak* a munkásságát. Alapos filológiai gyűjtőmunka eredményeként közli a város 1600-as pusztulása előtt ott működött lelkészekre, tanítókra, irodalmi működésükre vonatkozó adatokat. Latinul és magyarul hozza a ráckevei tanítvány, *Skaricza Máté* által írt *Szegedi Kis István* életrajzot. A biográfia a helvét irányú reformáció történetének egyik legbecsesebb dokumentuma. Meggyőzően, sok részlettel bizonyítja a mezővárosi parasztpolgárság szerepét a hódoltsági reformációban. S azt is, hogy ezek a közösségek szabadon, a szellemi meggyőzés hatására döntöttek a lutheri, majd a helvét irány mellett.

A sorozat hatodik darabja 1977-ben jelent meg. Ez a hatalmas *Zoványi* monográfia, amelyet az 1949-ben lezárt kéziratból rendezett sajtó alá *Ladányi* professzor: „A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig.” *Zoványi Jenő* (1865–1958) a magyar protestáns múlt kutatásának egyik legnagyobb alakja volt, aki mindig az elsőleges források kritikai elemzéséből indult ki.

A hetedik kötetet az evangélikus tudományosság kiemelkedő képviselője, *Botta István* írta: „*Melius Péter ifjúsága*” címmel (Budapest, 1978). Bravúros filológiai nyomozással, új források bevonásával derítette fel *Méliusz ifjúságának* számos ismeretlen, fontos részletét. Egyúttal a lutheri és helvét irány szétválásának kezdeteit, elkülönülésének okait, a hitvallási irányok vitáit is bemutatja. Egyébként a könyvsorozat jóval későbbi, 1991-es darabja is *Botta István* alkotása: „*Huszár Gál* élete, művei és kora (152?—1575)”. A sokoldalú reformátor és nyomdász életének és munkásságának minden vonatkozását alaposan feldolgozó monográfia körütekintően, a kor társadalmi, politikai, egyházi viszonyaiba ágyazva tárja elénk

főhőse színes életpályáját. Részletesen leírja és elemzi *Huszár Gál* műveit is. Ehhez hasonló, teljességre törekvő monográfia újabban sajnos egyetlen más reformátorunkról sem készült.

Visszatérve az időrendhez, 1981-ben jelent meg *Mészáros István*: „XVI. Századi városi iskoláink és a „studia humanitatis” című műve. A magyar iskola-történetírás doyenjének néhány könyvét korábban méltatva, csak nagyon finoman említettük meg, hogy kronológiájában kicsit szűkkeblűen viszonyul ősi iskoláink alapítási időpontjaihoz. (A visszafogottság indokolt volt, mert filológiaiul valóban nem védhetőek ezek a dátumok.) Valami hasonló elfogultságot érzek végighúzódni most tárgyalt könyvében is. *Mészáros István* nagy felkészültséggel elemzi a 16. század iskoláinak szervezetét, felépítését, tananyagát, az oktatás módszereit, céljait. Nyilvánvalóan jogosan hangsúlyozza a folytonosságokat, a folyamatos fejlődést is. Szépen mutatja be, hogy a jobb városi iskolák és káptalani iskolák a 15. század végétől hogyan fejlődtek át ún. humanista iskolákká, a humanista művelődési anyag hogyan szerveződött a 16. század végére tananyagká. Kialakult a pontos latin nyelvtudáson alapuló, vallásos motivációjú, klasszikus-humanisztikus műveltséget adó „studia humanitatis”. Megszilárdult az iskolák három fokozatból álló szerkezete.

Eközben azonban mintha elfeledkezne a nagy vallási, szellemi megújulásról, s arról, hogy a század végére az ország protestánssá vált. Melanchton hatása is jelentősebb az itt feltételezettnél. A kétségtelen azonosságok, hasonlóságok mellett talán mégis van valami specifikuma a protestáns iskoláknak! S nemcsak az, hogy míg *Oláh Miklós* érsek nagyszombati iskolája a század egyik legkiemelkedőbb intézménye, addig a városi plébániai iskolából helvét irányúvá vált sárospataki és debreceni iskola csupán az egyszerűbb klasszikus tananyag-együtttest tanította. Maga *Mészáros István* bizonyította külön monográfiával, hogy a sárospataki városi iskola már a 15. század végén megtette az első lépéseket, hogy új típusú humanista iskolává formálódjék. Mégis azt feltételezi, hogy még a 16. század végi sárospataki iskolaszabályzat is (amely a későbbi ellenreformációs hányattatásoktól sem függetlenül, nem maradt fenn), no meg a debreceni is olyan lehetett, mint a tarcali iskola 17. század eleji törvényei.

Úgy gondolom, hogy noha *Mészáros István* felkészültségét nem könnyű megközelíteni, mégis a korszakhoz és az iskolatörténethez is értő protestáns írástudóknak, lehetőleg új források és új szempontok bevonásával, komoly elemző munkával be kellene mutatni, hogy a reformáció az iskolaügyben is hozott valami újat és mást. *Mészáros* még azt se nagyon látszik elismerni, hogy az anyanyelvi kultúrában lenne valami újító szerepe a reformációnak.

A sorozat következő kötete *Vásárhelyi Judit*: „Eszmei áramlatok Szenci Molnár Albert életművében” című munkája négy évvel az előző könyv megjelenése után, 1985-ben látott napvilágot. A már említett *Huszár Gál* monográfia után 1994-ben jelent meg *Heltai János* miskolci professzor tollából az „Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok” című kötet. *Heltai János* úgy elemzi a Bocskai és a Bethlen által vezetett Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalom hátterében álló, többségében a heidelbergi egyetemet megjárta református prédikátorokat, mint egy közösségi tudattal is egybefűzött értelmiségi csoportot. Szociológiai elemzésük mellett

részletesebben vizsgálja a kiemelkedő kassai prédikátor, *Alvinczi Péter* pályáját és politikai eszméit is.

A sorozat pillanatnyilag utolsó kötete Szakály Ferenc már említett munkája: „Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez”. A tanulmányfüzér több évtized aprólékos munkájával, adatok ezreinek mozaikjából rekonstruált portrékat tartalmaz. A 7–8 portré a 16. század magyar mezővárosának vállalkozó parasztpolgárait, s a királyi városok parasztpolgári gyökerű „vállalkozóit” mutatja be. Azokat a „*kereskedő és áros népeket*”, akikről Méliusz így írt: a megtisztított tanokat „*ti általatok terjeszté ki ilyen hamar közöttünk*” az Isten. „*Mert széellyel való járásban ti vöttétek és ti hallottátok előbb egyebeknél, és ti dicsértétek s ti beszéllettétek egyebeknek az Istennek kegyelméből való tudományt*”. A portrék mögött megelevenedik az a paraszti, mezővárosi parasztpolgári világ, amely jól kiépített intézményhálózattal, jogrendszerrel és írásbeliséggel rendelkezett. Ennek a világnak a közösségi élete a hódoltságba vettetvén sem hullott szét, hanem képes volt az önszervezésre, önkormányzásra. Gazdasági hátterét döntően az eddig elképzelhetetlen méretekben kibontakozó szarvasmarha kivitel adta. A délnémet és északolasz piacokra irányuló export javát a parasztság adta, s a mezővárosiak szervezték és működtették a kereskedelmi hálózatot. A török hódítás ellenére a felfutó nyugat-európai mezőgazdasági kereslet, és az emelkedő árak révén jelentős tőke áramlott Magyarországra. A történészek kutatásai nyomán egyre inkább a magyarországi vállalkozások első nagy korszaka bontakozik ki. Ennek a fénykornak hőse, tömeg- és húzóereje a magyar parasztság, főleg a nagyobb mezővárosok parasztpolgársága, s a közülük a szabad királyi városokba költöző legmerészebbek.

Ez az öntudatos, gazdasági sikereire büszke, a környező világ dolgaiban jól tájékozott, önálló elképzelésekkel, polgári erényekkel rendelkező parasztság ugyanakkor azt is tudta, hogy az egyén csak a közösségben érezheti biztonságban magát. Ezért képes volt az önkorlátozásra, áldozatra, közösségsszervezésre, és az egyház, a kultúra s az iskolák támogatására. Egy eddig kellően nem értékelt dinamikus és autochton magyar városfejlődés körvonalai is fölsejlenek. Ezeket a török hódítás ellenére ígéretes kezdeményeket a 15 éves háborúval beköszönő század – a magyar romlásnak nagy százada – javarészt lerombolja. Azonban, ahogy Szakály Ferenc – kissé profánul – megfogalmazza, nem vész el a magyar vállalkozás fénykorának legmaradandóbb vállalkozása: a reformáció. A magyar reformáció két, egymásba fonódó nagy áramlata, a főúri kezdeményezések és a mezővárosi reformáció közül az utóbbi jobb megértéséhez jutunk közelebb e könyv segítségével. Megelevenedik a közeg, amelyből jönnek az egyetemet járt humanista képzettségű reformátorok. S ebben a közegben visszhangra is találtak a hitújítók. A szabad döntés állapotában lévő hódoltságiak többsége szinte a királyi magyarországiakkal egyazon pillanatban, önként döntött az új hit mellett. Ez azt is valószínűsíti, hogy a földesúri befolyás alatt állóknál is így történhetett. A sok új adat, szempont ellenére a kegyelmes Isten titka marad, hogy miért állt a magyar nép a század közepétől tömegesen a reformáció mellé, s vált szinte egy csapásra protestánssá az ország. Mindenesetre ezek a mélyre nyúló társadalmi gyökerek, a széles paraszti-paraszt-polgári, kismemesi alapzat is szerepet játszott abban, hogy az ellenreformáció roha-

mai ellenére egyházunk megmaradt. (Jó lenne, ha középiskoláink törekednének, ha nem is a teljes *Humanizmus és reformáció* sorozat, de legalább a számukra fontosabb kötetek beszerzésére!)

Szinte előbbi gondolatmenetünket folytathatjuk Őze Sándor 1991-es könyve kapcsán, amely a Nemzeti Múzeum kiadványaként jelent meg: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom kapcsán.” A kitűnő kutató sok éves munkával átolvasta és elemezte a török harcokról szóló krónikás iratokat, buzdító verseket, hőskölteményeket, a magyar sorskérdéseket tárgyaló politikai és vallásos iratokat, vitairatokat, prédikációs köteteket. Amint azt az előszót író Benda Kálmán összefoglalta, arra a kérdésre keresi a szerző a választ, hogy „mi volt az a reménység, amely a XVI–XVII. századi török háborúk idején erőt adott a magyarságnak, hogy az egyenlőtlen harcban kitartson, hogy behódolás helyett a folyton meg-megújuló küzdelmet válassza? Mi volt az a gondolat, amely a három részre szakadt ország népének kulturális és nemzeti egységét megtartotta? (...) Hogyan látták önmagukat, lehetőségeiket és feladataikat a népek nagy együttesében, élt-e bennük valamiféle küldetéstudat?” A század nagy problémája a török okozta nagy romlásból és pusztulásból való fölemelkedés gondolja. Mi az oka, hogy az erős magyar királyság összeomlott? A vallásos magyar történelemszemlélet válasza egyértelmű: „Isten akaratából történt, aki közvetlenül irányítja a népek sorsát, büntet vagy jutalmaz érdem szerint”. Őze Sándor össze is állítja az irodalomban említett bűnök listáját. (Főbűnök, szociális bűnök, Isten személye ellen elkövetett bűnök.) Isten haragjának enyhülését, a csapások megszűnését a bűnök elhagyása hozhatja el. Bűnbánatra, önmagunk jobbítására intő szemlélet ez, amely a felelősséget nem hárítja másra. A kortársak felteszik azt a kérdést is, hogy miért sújtja őket más népeknél jobban az isteni büntetés. A feleletet a „választott nép” fogalmában találjuk meg. „Ahogy korábban a zsidót, most a magyarságot érzi magához közelebb Isten, a büntetés egyben próba is, s ha látja a helytállást, a javulási szándékot, leveszi róla a csapásokat”. Ez a szemlélet kettős magatartásformát hirdet. A nép számára belenyugvást, a szenvedés elviselését jelenti. Akiknek viszont társadalmi helyzetük folytán a harc a küldetésük, azoknak kötelezővé teszi az Antikrisztus elleni háborút, még a halál vállalását is. Ez a kettős magatartás, ahogy Őze Sándor mondja, a megmaradás egyetlen lehetősége volt. A reménytelen küzdelmet a napi politika szintjéről felemelték magasabb, vallási, morális szintre. A sorscsapások így megtisztulást és önbecsülést adtak. A kiválasztottság tudatából biztonság, erő és kitartás fakadt. Mindez szépen mutatja azt is, hogy a reformáció korában megszületett a közösségben gondolkodó, a közösségi gondok megoldásán munkálkodó, népéért felelősséget érző értelmiségi típusa. Ez is fontos református örökségünk.

A magyarországi reformáció történetét tárgyaló néhány könyvet azzal a jó reménységgel mutattuk be, hogy iskoláinkban a reformáció történetét a magyar irodalom, a történelem és hittan oktatásában is nagy gonddal tanítják, s a tanárok és lelkészek figyelemmel kívánják kísérni az újabb irodalmat is. Esetleg a fakultációkon, illetve a szakköri munkában a diákokkal is feldolgoztathatják egyik-másik művet vagy valamely részletét.

Mit csináltak a pápai diákok 1848-ban?

Pro bono publico
(1996)

Ez a fejezetcím Eötvös Károly (1842–1916) volt pápai diák „Balatoni utazás” című hangulatos tájleíró könyvében (1901) olvasható. Az író a balatonudvari lelkésznél tett látogatás kapcsán eleveníti fel annak az elhagyatott tiszteletesnek daliás éveit, aki egykor „megmászta Buda várának falait, aki százszor szemébe nézett a keserű halálnak, aki vérét ontotta szegény hazájáért, édes jó magyar fájáért.”

Bizony, azokban az embert próbáló időkben az ősi református kollégiumok diáksága önként csatlakozott a nemzetőrséghez. A 325 fős „veres pántlikás” zászlóaljnak több mint a fele diákokból állott, s a gyalogszázadok kapitányai között két professzor is volt (Révész Bálint, Szűcs István). Sárospatakról a Pálkövi Antal professzor által vezetett, főleg diákokból álló városi nemzetőrség október 4-én indult harcba. Részt vettek a Schwechati csatában is, majd többségük beállt a honvédségbe. Pálkövi őrnagyként küzdött. 193 diákról tudjuk biztosan, hogy harcolt a honvédségben. Ez a főiskolai-akadémiai ifjúságnak kb. a fele.

Legelevenebb, legszínesebb azonban a pápai diákság 1848-as szerepéről formálódott hagyomány. Nem véletlen, hogy éppen Pápán kezdtek el először rendszeresen megemlékezni március 15-éről. Ezek az ünnepélyek egészen az államosításig rendkívüli események voltak, amelyek életre szóló élményt jelentettek minden résztvevőnek, de a közösségnek is. Amint Debrecenben és Sárospatakon, úgy Pápán is messzire nyúló gyökerei voltak a forradalomban és szabadságharcban való helytállásnak. A 16–17. században a város erőteljes, színmagyar iparos népességének valamint a zömében református vitézlő rendnek, a keresztyénséget és a magyarságot a török ellen védő végvári katonaságnak a közegében formálódott az iskola szelleme. Az 1660-nal kezdődő Habsburg ihletésű ellenreformációs üldöztetések, a templomok és iskolaépületek elvétele, a prédikátorok gályarabsága, a református iparosság elűldözése, kitiltása a céhekből, a vitézlő rend szélnak eresztése odáig vezetett, hogy végül Mária Terézia idején, 1752-ben az egykor virágzó egyház árva eklézsia lett. Megszűnt a városban a református vallásgyakorlás lehetősége, a gyülekezet minden épületét, iskoláját elvették. A lelkészeknek, tanároknak három órán belül kellett elhagyniuk a várost, a kollégiumot. Elődeink lelki nagysága ekkor mutatkozott meg igazán. Az árvaságban a nyáj nem széledt szét. Kiküzdötték, hogy a közeli Adásztevelen, mint artikuláris helyen folytathassák vallásgyakorlatukat. Átmentették oda a kollégiumot is. Templomot építettek és iskolát.

II. József türelmi rendelete teremtette meg a lehetőséget, hogy a teveli 30 éves száműzetésből visszatérjenek Pápára. Újra templom- és iskolaépítés következett. Mándi Márton István professzor volt a visszatérés utáni legendás újraalapító. Ő, és legjobb tanítványai, a polihisztor, de leginkább természettudós Tarczy Lajos, a történész Bocsor István, a reformkorban újra felvirágoztatják, fogékonná teszik az új idők új dalaira a dunántúli reformátusság ősi kollégiumát. Az 1841/42-es tanévben

itt tanult s az önképzőkörben próbálgatta oroszlánkörmeit Petőfi és Jókai is. A talaj jól meg volt munkálva.

Az 1848. március 15-i események hírére fáklyás menettel válaszoltak a pápai diákok, s a főiskola nyomdájában kinyomtatták a Nemzeti dalt és a Tizenkét pontot. Amikor veszélybe kerülnek a forradalom vívmányai, a diákság szinte egy-emberként áll önkéntesnek. Mielőtt harcba indulnának a déli végekre, hajnalban énekszóval és szónoklattal vesznek búcsút az őket támogató Bocsor István történész professzortól, aki az emlékezők szerint ezeket válaszolta: „Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha Önök nem azt tennék, amit tesznek, mint kárbavesztett munkát, széttépném irataimat s darabokra törve katedrám, mint tanári működésem hitvány emlékét, irataimmal együtt elhamvasztanám.” Az ifjúság harcra szervező oratóriumi gyűlését írta le Eötvös Károly a fentebb emlegetett fejezetben. Erről ír Kozma Andor (1861–1933) költő, aki Petőfi pápai barátjának, Kozma Sándornak volt a fia.

*„S a gyöngye diákok az iskola padját,
Fegyverért esengve önként odahagyják...”*

Ez a költemény, „A karthágói harangok” című vers, a nemzeti hagyományt hordozó keresztyén középosztály egyik legkedvesebb verse volt, hajdani szavalóversenyek sikerdarabja. Nem volt szavalókönyv, amelyből kimaradt volna. Kezdő sorai még bennem is ismerősen, szívet dobbantóan visszhangoznak:

*„A pápai öreg kollégium terme
Csupa vén diákkal zsufolásig telve.
Ajuk néma, mint a faragott képeknek,
Pedig verekedő, vad fickók lehetnek:
Több homlokon, arcon beforradt sebhelyek:
Kemény, hideg-vasra valló emlékjelek;
Van kinek hiányzik félkeze, félháta...
Ilyenek is járnak Pápán iskolába.*

*Ki históriában kutat világeszmét,
Tudós Bocsor István professzor tart leckét.
Tavaly Debrecenben még Enying követje,
Alig egy fél éve még tömlőre vetve,
Most Bécs kegyelméből, rendőrtől figyelve,
Ismét katedráján a hatalmas elme.
Tilalmas részére a honi történet,
Hanem Karthágóról s Rómáról beszélhet.
Ím, beszél is bőven ékesszavú ajka,
Visszatért diákok szomjan csüngnek rajta.”*

1955-ben hallottam utoljára ezt a verset, amikor jó szüleim biztatására nővérem elmondta szülőfalumban a helyi szavalóversenyen. Emlékezetem szerint a hernádszurdoki nép akkor még megkönnyezte. Ma olvasva végig ugyanezt a szöveget, kivált, ha fiatal teszi, talán megmosolyogtató ez a fajta emelkedettség, s kicsit idejét múltnak tűnhetnek ezek a gesztusok. Pedig Eötvös Károly leírásából, de a felidézett kemény tényekből is világos, hogy 1848 pápai diákjainak s sokáig még utódainak is, akik ezt a kort a nemzeti mitológiába, a nemzet közös képzetkincsébe emelték, ezek nem voltak üres gesztusok, nem voltak fals mozdulatok és hamis hangsúlyok. Fedezet volt mögötte. Őszinte mély érzések, s főleg tettek. Ha kellett, valóban az életüket adták a hazáért, a köz javáért.

Debrecen, Sárospatak, Pápa s a többi református kollégium diákjai közül de sokan maradtak ott a szabadságharc csatatarein, de sokan hullatták vérüket, szenvedtek börtönt, üldöztetést, hátrátételt! Mohács utáni református atyáinktól kezdve egyházunk sorsa összefonódott népünk sorsával. A néppel közösséget vállaló, a hazáért felelősséget érző prédikátor őseink öröksége drága örökség. A „lelke gyökeréig magyar hazai kálvinizmusról” írva ezért mondja Ravasz László, hogy a „mi magyarságunk sors, lényeg, természet, karakter indelebilis” (eltörölhetetlen karakter).

A teveli bujdosásból hazatért pápai kollégium felívelő, nagyszerű reformkori szakaszának ezért olyan hiteles, máig fénylő koronája a pápai diákok 1848-as helytállása. Mert ott kell valamennyiünknek helyt állni, abban a közösségben és abban a hazában kell munkálkodnunk, sőt ha szükséges, az evangélium szellemében ott kell közeleti felelősséget vállalnunk, ahová teremtető Urunk állított bennünket. Erre emlékeztet a pápai kollégium 1819-es pecsétjének latin jelmondata is: *Pro bono publico – A köz javáért.*

Keresztyén Nevelés, 1996/3.

Hittantanítás a népiskolákban 1949-ig (1999)

A 16. századi kezdetektől egyházunk mindig fontos szerepet szánt a népoktatásnak. Ennek központjában a katechézis állott. A gyerekek vasárnapi, majd hétköznapi tanításának mind a falusi, mind a városi kisiskolákban a legfontosabb eleme a keresztyén alapigazságok megismertetése volt. Ezt többnyire kérdés-felelet formájában dolgozták fel, a bibliai történetek és az énektanítás segítségével. A katechizmus tanításához kapcsolódott, mintegy azt segítve, az olvasás s később az írás tanítása is. A katechézis nemcsak a helyes istenismeretre tanított, hanem az Istennek tetsző életre is nevelt. Teljes világképet adott. Kialakította, kiérlelte a vallási-erkölcsi-társadalmi-állampolgári magatartás egységes rendszerét is.

A következő kétszáz évben csak annyi változás történt, hogy egyre több gyereket vontak be a kisiskolákban keresztül is a katechizmus tanulásába. Az első állami beavatkozás az oktatásügybe, a Mária Terézia által kiadott 1777-es Ratio Educationis meggyorsította a világi, praktikus tudáselemek szaporodását a népiskolákban, de a katechizmus oktatását alig érintette. A magyar viszonyokhoz jobban simuló 1806-os ún. második Ratio Educationis pedig még jobban hangsúlyozta az ekkor már vallástannak nevezett tantárgy fontosságát. Ezt erősítette meg az 1845-ös királyi népiskolai tanterv is.

Tudni kell, hogy még az Eötvös József féle népiskolai törvény megalkotásának idején, tehát 1868-ban is valamennyi népiskolát a felekezetek tartották fenn. Az állami és községi népiskolák részesedése fokozatos növekedéssel csak az első világháború időszakára érte el a harminc százalékot. Még a két világháború között is a felekezetek tartották fenn a népiskolák, ill. általános iskolák kétharmadát. Ez az arány csak 1946/47-re ment le hatvan százalékra.

Az 1868-as törvénytől 1949-ig az állami tantervekben a népiskolák minden tanulója nézve kötelező rendszeres tantárgyként szerepelt a hittan-erkölcstan tárgya. Óraszámja mind a hat évfolyamon általában minimum heti 2 óra volt. Az egyházi iskolák esetében ennél nagyobb óraszámok is szerepeltek. Az első négy osztályban ez akár 4 óra is lehetett. A nyolcosztályos református népiskola 1942-ben kiadott tantervében mind a nyolc osztályban (osztott iskolák esetében) heti két óra vallás- és egy óra egyházi ének szerepelt. (Utóbbi a rendszeres énekórán kívül.) Természetesen a részletes tananyagot mind az állami, mind az egyházi iskolák esetében mindvégig az egyes egyházak határozták meg. Az is természetes, hogy minden tanuló a saját felekezte szerinti hittanra járt. Nem ennyire magától értetődő, de tény, hogy bár az 1894–95-ös egyházpolitikai törvények már lehetővé tették a felekezeten kívüliséget, ennek ellenére a felekezeten kívüliek gyerekeinek is hatéves koruktól mindaddig, amíg iskolába jártak valamelyik – a szülők által szabadon választott – felekezet hitoktatásán részt kellett venniük.

Keresztyén Nevelés, 1999/2.

Iskolamonopólium és világnézeti homogenizáció

Ötven éve államosították iskoláinkat (1998)

Ötven évvel ezelőtt, 1948. június 16-án sürgősséggel tárgyalta a magyar országgyűlés. „A nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba átvétele tárgyában” alkotott 1948. évi XXXIII. Törvénycikket. A röviden csak iskolaállamosításnak nevezett aktust a névszerinti szavazáson 230 képviselő támogatta, s 63 ellenezte. Milyen körülmények között született meg ez a református iskolaügyet is végzetesen meghatározó törvény?

A második világháborút követően a szovjet-orosz blokkba bezáródó Magyarországon a parlamentáris demokrácia rövid küzdelmes időszaka után, 1947-től az idegen megszállókra támaszkodó kommunista párt gyors ütemben építette ki a szovjet-bolsevik típusú egypártrendszerű totalitárius államformát, közkeletűbb nevén a proletárdiktatúrát. Az iskolák államosítása, azaz az egyházi iskolák elvétele s az állami iskolamonopólium megteremtése integráns része ennek a folyamatnak, amely a bankok és az üzemek államosításával, az uralkodó párt létrehozásával, a többi párt alávetésével kezdődött, majd folytatódott ez utóbbiak felszámolásával, a kolhozosítás beindításával, mindennemű autonóm szerveződés lehetetlenné tételével, az egyházak megtörésével, a tudomány államosításával, az államszervezet átépítésével.

Félrevezető volt minden korabeli érvelés és magyarázat, amely szemforgató módon történeti érvekre, a polgári forradalmak célkitűzéseire és a magyar liberális hagyományokra hivatkozott. Legjobb esetben is csak féligazságokat tartalmazott az is, amit a pedagógiai-tanügyi célokról beszéltek (egységes iskolarendszer, a műveltség demokratizálása, új szellemű tankönyvek, az egyházi iskolák elmaradottsága, gyenge felszereltsége, az államsegély növekvő mértéke, a felekezeti tanítóság elégtelen megbecsülése). Sőt, az esetek többségében bátran beszélhetünk tudatos csúsztatásokról, félrevezető manipulációról. Ugyanez mondható el minden későbbi, esetleg mai megközelítésről, amely a haladás, a demokrácia, a modernizáció fogalmával vagy a világtörténelmi szekularizációs tendenciák szükségszerűségével operál, ha az iskola-államosítási törvényről van szó. Itt bizony a hatalom megragadása volt a lényeg.

Az iskolamonopólium megteremtése része volt a totális diktatúra kiépítésének. A cél a tudati viszonyok átalakítása, a világnézeti homogenizáció volt. Csupán a kortársak megtévesztésére szolgált a törvény két alpontja, amely megengedte, hogy a kormány kivételesen engedélyezhet egyházi iskolát. Ez azonban már akkor is átlátszó ravaszkodás volt, ma pedig már éppen elegendő tapasztalatunk van a diktatúrák ilyen nagylelkű kivételezéseiről. Meg lehetett próbálni a kortársakkal elhitetni, hogy nincs szó a vallásszabadság sérelméről, a világnézeti monopóliumról, hiszen úgymond az állami iskolákban is fennmarad a kötelező hitoktatás. Ezt azonban csak a naivabbak hihették el, hiszen a kormány 1947-ben egyszer már megkísérelte ennek eltörlését. Ma pedig azt is tudjuk, hogy az 1949-ben fakulta-

tívvá váló hitoktatást később milyen sok erőszakkal és manipulációval igyekeztek minél szűkebb térre szorítani. Tudjuk, hogy a diktatúra puhulása ellenére mindig soha vissza nem vont alapvető célkitűzés maradt a vallásos világnézet felszámolása. Változó, „finomodó” módszerekkel, de 1989-ig tartott a világnézeti homogenizálás egyre inkább ellehetetlenülő kísérlete.

Az iskolaállamosítási törvény előterjesztését az addigra már szétvert, megfélemlített kigazdapártra bízták. Az érveket a különböző pártok nevében felszólaló, kitűnően képzett „társutas” értelmiségiek szállították. Nem sok kétség lehet afelől, hogy ezeknek a nagyvilág dolgaiban is jártas „európai” értelmiségieknek tisztában kellett lenniük azzal, milyen ügyet szolgálnak.

Más oldalról viszont mindazok, akik szembe mertek szállni a keleties diktatúra építőmestereivel, tették ezt bármennyi emberi esendőséggel, taktikai hibákkal, múlthoz tapadó illúziókkal, tévedésekkel a részletekben, mégiscsak függetlenségünkért, európaiságunkért küzdöttek. Elismeréssel emlékezhetünk a Demokrata Néppárt elnökére, Barankovics Istvánra, akinek színvonalas, magas szellemi izzású, mégis higgadtan érvelő beszédéből ma is tanulhatunk. Leszögezte, hogy az egyháznak vannak saját érvei is iskolaállítási jogának alátámasztására, de ezek csak a hívő ember számára kézenfekvőek. Ezért az egyház iskolajogának igazolásához az érveket az állampolgárok lelkiismereti, tanítási és tanulási szabadságából vezette le, illetve a vegyes világnézetű államokban a világnézetek civiljogi egyenjogúságának a tanából. Mint mondotta, a keresztyén világnézetű szülők nem foszthatók meg attól, hogy gyermekük vallásos szellemű oktatásáról és neveléséről a nevelés egész területén gondoskodhassanak. Mivel pedig a nevelés egy meghatározott embereszmény alapján a személyiség egészére irányul, a keresztyén nevelés nem merülhet ki a hittantanításban. A keresztyén világnézet érvényesítésének egyetlen hatásos és kielégítő biztosítója a hitvallásos iskola és nevelőintézet. „Vegyes világnézetű társadalomban az a helyes megoldás, ha az állam a szülőknek minden joghátrány nélkül kifejezhető szabad véleménynyilvánítása alapján minden egyház és világnézet számára biztosítja az oktatás és a nevelés szabadságát és megadja az iskolaállítási jogot.” Az állami monopólium ugyanis a világnézeti totalizmus veszélyét rejti magában.

Vegyes világnézetű államban a szülők, az egyház és az állam jogai úgy egyeztethetők össze, hogy mindenütt és minden fokozatban van állami, s van hitvallásos iskola is. Az állam pedig természetesen valamennyi iskola felett gyakorolja a közjával indokolható felügyeleti jogát. Egyszersmind viseli a költségeket a tanulók számaránya szerint. Az állam nem kegyet gyakorol, amikor a keresztyén világnézetű szülőktől is beszedett adókból hozzájárul a hitvallásos iskolák fenntartásához. (Lényegében ugyanezt a gondolatmenetet írta le Ravasz László püspök 1946-os és 1947-es püspöki jelentésének az iskolaügyről szóló fejezetében.) Barankovics hivatkozott a holland modellre, ahol az állam egyformán támogat minden iskolát. Bár ez azóta is így van, mégis elég ritkán szokták emlegetni. (A mai izraeli iskolarendszer is ezen az elven alapul.) Barankovics érvelése teljesen eredménytelen volt. A két nappal korábbi egyesülési kongresszuson létrejött magabiztos állampárt lényeges kompromisszumra nem volt hajlandó. Korábban, a még csak

tervezett párt május 9-én közzétett programtervezetében már követelte az iskolák államosítását. Ilyen körülmények között a Mindszenty József vezette katolikus egyház nem volt hajlandó olyan látszattárgyalásokra, amelyeken csak az egyoldalúan elhatározott állami iskolamonopólium elfogadása vagy elutasítása között lehetett választani. Hiába döntött azonban a legnagyobb magyarországi felekezet az ellenállás mellett, 1948-ban elveszítette valamennyi iskoláját. Majd pedig kétévi kemény küzdelem után 1950-ben az erőszak, az egyházon belüli manipuláció és az anyagi ellehetetlenülés hatására rákényszerült az állammal való megállapodás aláírására. Az állam ekkor nyolc katolikus gimnáziumot visszaadott limitált tanári és diáklétszámmal. (Ezeket az iskolákat mindvégig meg tudták tartani.)

A protestáns egyházakat még a törvény tárgyalása előtt sikerült rászorítani, hogy járuljanak hozzá az államosításokhoz. (Az egyházakat megosztó politikát mindvégig sikerrel alkalmazta a diktatúra.) A református egyház megdolgozása azzal kezdődött, hogy április elejétől fenyegetéseket is alkalmazó folyamatos nyomást gyakoroltak Ravasz László püspökre, a zsinat és a konvent lelkészi elnökére, hogy mondjon le tisztségeiről. Ennek hatására Ravasz április 28-án, illetve április 30-án lemondott konventi és zsinati elnöki megbízatásáról, majd május 11-én a püspökségről is. A konvent és a zsinat elnökségét Révész Imre addigi alelnök vette át. Április 28-án a konvent még az iskolák megóvása mellett foglalt állást. Kikérte a presbitériumok véleményét is. Ugyanakkor zsinati tanács április 30-i deklarációjával elkezdődött a református egyház és az állam megállapodásának előkészítése. Ez a nyilatkozat az iskolaüggyel közvetlenül nem foglalkozott. A Tildy Zoltán köztársasági elnökkel, s Ortutay Gyula kultuszminiszterrel májusban folytatott megbeszéléseken viszont az iskolák kérdése, mint az egyezmény fontos eleme szerepelt. Május 22-én volt az első hivatalos tárgyalás, s 24-én körvonalazódott a megegyezés. A Szabad Nép már május 29-én, még az aláírás előtt közölte, hogy a református egyház vezetőivel békés (!) megegyezés jött létre az iskolák államosításáról. A végleges forma június 8-án alakult ki. Az V. Budapesti Zsinat 8. ülészakán, június 14-én hagyta jóvá a Révész Imre püspök és Ortutay Gyula miniszter által vezetett delegációk megállapodását.

Ennek lényege, hogy a törvény nem érinti a lelkészképző intézményeket, az iskolai vallásoktatás kötelező marad, s a legnagyobb történelmi hagyományokkal bíró református kollégiumok az eddiginél nem nagyobb keretben egyháziak maradhatnak. (A végső változat szerint viszont általános iskolai tagozatukat fel kellett adni.) A végül 1948. október 7-én aláírt egyezményben a megmaradt iskolák pontos felsorolása így szerepel: a sárospataki református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium, líceum és tanítóképző intézet; a debreceni református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium, líceum és tanítóképző intézet, valamint a Dóczi leánynevelő intézet leánygimnáziuma és tanítóképző intézete; a pápai református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium; a budapesti IX. Kerületi Lónyay utcai Református gimnázium, és mint ennek szerves része, a Baár-Madas Leánygimnázium.

Itt tehát lényegében hat gimnázium és három tanítóképző megmaradásáról volt szó. A világháború előtti években iskolai viszonyainkat elemezve Makkai Sándor még azt fájlalta, hogy 300 ezernyi (6–15 éves) református gyerekből csak

170 ezer tanul református iskolában. A 14 ezer polgári iskolai növendékből kétezer jár saját iskolánkba. Közel 11 ezer református középiskolásból kevesebb, mint nyolcezernek vagyunk nevelői. Az 1600 református tanítóképzősből 1200 jár mihozzánk. Makkai tehát kevesellte, hogy az összes református tanulónak csak kb. 55 százaléka tanul egyházunk által fenntartott intézményben. 1948-ban viszont elvesztettük valamennyi (több mint ezer) általános, illetve népiskolánkat, polgári iskoláinkat, a hét tanítóképzőből egyelőre négyet, a 24 középiskolából egyelőre tizennyolcat.

A tárgyalások református résztvevői a körülmények rettenetes szorításában, felelősségük súlyát érezve, s rettegvé attól, hogy valamennyi iskolánkat elveszíthetjük – bár túl sok illúziójuk nem volt – úgy gondolhatták, hogy a lehető legtöbbet sikerült megmenteniük. Nem volt még elegendő tapasztalatuk a totális diktatúrák természetéről, s nem számoltak az egyházi vezetés belső bomlasztásának gyors ütemével.

A kötelező hitoktatást még 1949-ben eltörölték. Tanítóképzőink a tanítóképzés rendszerének átszervezésével elvesztették legitimitásukat. Új évfolyamok nem indulhattak. Sárospatakon megkísérelték az átalakulást, de ők is csak 1951-ig húzhatták. Egyházunk új vezetői az állami kívánságoknak elebe menve 1951-ben felszámolták a pápai és a sárospataki teológiát. 1952 nyarán felajánlották az államnak a pápai, a budapesti és a sárospataki gimnáziumokat. Az ellenállást megkísérelő Tiszán-inneni egyházkerület püspökét, Enyedy Andort lemondatták, az egyházkerületet pedig egyszerűen megszüntették. Egyetlen „túlélő” iskolánk a debreceni kollégium maradt. A kompromisszumra kényszerített református egyház együttműködéséért azt kapta „jutalomként” a diktatúrától, amit az ellenállást megkísérelő katolikusok büntetésként.

Egyházunk vezetése az ötvenes évektől a történekekről úgy beszélt, mint Isten jogos ítéletéről, amellyel a magyar református egyházat megfosztotta az uralkodó egyház bűnös szerepkörével járó előjogoktól. Bár ebben lehetetlen észre nem venni az önigazolás és önfelmentés mozzanatát, mégis látnunk kell: a történelem Ura megengedte, hogy mindez megessen velünk.

A kegyelme által újra megnyíló kapuk előtt iskoláink ügyében is önvizsgálatot kell tartanunk. Milyenek is voltak államosítás előtti iskoláink? Sok valódi érdemüket büszkeséggel emlegetve is be kell látnunk, hogy ezek az intézmények bizony sokszor csak formailag voltak reformátusok. Nem mindig voltak hitvallásos iskolák. Tudta ezt Ravasz László és Makkai Sándor is, de megírta mindezt például a jeles református pedagógus, Szathmáry Lajos is. Az egyházi iskoláztatás kötelességét, Jézus Krisztus missziói parancsából eredeztetve, Ravasz László így fogalmazta meg a célt: „Nekünk olyan iskolákat kell tartanunk, ahol Krisztusról szól a tanítás, ahol Krisztus a legfőbb tanítómester, ahol Krisztussal találkozik a gyermek és az ifjú”.

Keresztyén Nevelés, 1995/5.

A hittanoktatás stációi az állami ateista indoktrináció éveiben (1999)

A magyarországi hittanoktatás több mint negyven éves drámájának stációit számba véve legelőször is azt kell megállapítanunk, hogy az 1948. évi bolsevista hatalom-megragadástól kezdve az állam 1990-ig soha vissza nem vont célkitűzése volt a magyar nép világnézeti homogenizációja a marxista–leninista ateizmus alapján. Ehhez az alapvető célkitűzéshez képest minden elmozdulás, engedmény csak lát-szólagos taktikai elem maradt. Nincs itt tér ennek alapos bizonyítására, de hogy miről is van szó, azt minden tudományoskodásnál világosabban tükrözi néhány idézet, amelyet az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-i határozatából jegyeztünk ki. A határozat címe: „A vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító- és nevelőmunka feladatairól”. Az idézetek: „A vallás elleni világnézeti harc az általános osztályharc része... A vallásos világnézet és a marxizmus–leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van. A vallásos ideológia elleni harcot a 'marxizmus–leninizmus' fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik... A proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése; ebbe beletartozik a vallásos világfelfogás elleni türelmes (!) eszmei harc... Ebben a harcban nem lehet kompromisszum. E harc törvénye, hogy a régi, elavult idealista világnézet teljesen megsemmisül.”

1947. március – A Magyar Kommunista Párt a koalíciós pártokba beépített emberei segítségével először kísérli meg a kötelező iskolai hitoktatás helyett a fakultatív hitoktatás bevezetését.

1947. március–április – A katolikus püspöki kar, az evangélikus és a református egyházkerületek, presbitériumok tiltakozásai, a petíciók és a diáktüntetések hatására a tervet visszavonják.

1948. június 14–15. – Az V. budapesti zsinat 8. ülészsaka jóváhagyja az előzetes megállapodást az egyházi iskolák államosításáról. Az egyezés sarkalatos feltétele az az ígéret, hogy az államosított iskolákban is kötelező lesz a hitoktatás.

1948. október 7. – Aláírják az állam és a Magyarországi Református Egyházak közötti egyezményt.

1949. szeptember 5. – Az Elnöki Tanács 5. sz. törvényerejű rendelete eltörli a kötelező, s bevezeti a fakultatív hitoktatást. A rendelet ezt csak az iskolákban, az állam által ellenőrzött módon engedi meg. A templomi hitoktatás lehetőségét tehát kizárja.

1950. szeptember 15. – Miniszteri rendelettel szabályozzák az iskolai fakultatív hitoktatást. A jelentkezők számát iskolánként szeptember 15-ig kell jelenteni a miniszternek. A hitoktatók megbízását egyházi javaslatra a megyei tanács vb adja. Hittanórát csak az utolsó tanítási óra után lehet tartani. Osztályozni nem lehet. A hitoktató nem vehet részt az iskola életében.

1953. augusztus – A hivatalba lépett Nagy Imre kormány hittan-pótbeíratást engedélyez. Így a teljes tanulólétszámhoz képest, a júniusi 13 százalékról 27 százalékra nő a hittanra beiratkozottak aránya.

1954. június – A hittanosok aránya eléri a 40 százalékot.

1956. június – A hittanra beiratkozottak országos aránya 30%.

1957. június 1. – A kormány a 21. sz. rendelettel megerősíti a vallásoktatásról szóló 1949:5 sz. törvényerejű rendeletet. Az általános iskolákban és az általános gimnáziumokban lehetséges a vallásoktatás. A hatóság által jóváhagyott oktató heti két órát tarthat az iskolai órák előtt vagy után. Az ellenőrzés az iskolaigazgató feladata. A hittanra beiratkozottak országos aránya 47%.

1958. július 22. – Az MSZMP PB határozata a vallásos világnézet elleni harcról. A hittanra beiratkozottak aránya országosan még mindig 44%.

1961. június – Több római katolikus lelkészt ítéltek 2–6 évi szabadságvesztésre, mert iskolán kívüli hitoktató tevékenységüket az államrend megdöntésére irányuló szervezkedésnek minősítették.

1972. február – Az állami Egyházügyi Hivatal szabályozza a konfirmációi előkészítő oktatás gyülekezeti lehetőségeit.

1974. november 14. – A Mindszenty-kérdés rendezésével összefüggő meg egyezés keretében az Állami Egyházügyi Hivatal szoros szabályozás mellett megengedi a római katolikusoknak a templomi hitoktatást. Ennek felügyelője a helyi tanács.

1976. Az ÁÉH adatai szerint az iskolai hittanra a gyerekek 6,17 százalékát írták be.

1977. szeptember 15. – A templomi hitoktatás ellenőrzése a Katolikus Püspöki Konferencia hatáskörébe került.

1980. – Az ÁÉH adatai szerint iskolai hittanra a gyerekek 4,36 százalékát írták be.

1987. július 6. – Megállapodás a gyülekezeti hitoktatás bevezetéséről és szabályozásáról.

1988. december 15. – Az ÁÉH és a Magyarországi Református Egyház megállapodása a gyülekezeti hitoktatás egyházi felügyeletéről.

1989. május 17. – Az ÁÉH megszünteti az iskolán kívüli hitoktatás állami szabályozását.

1990. január 24. – Megszületik a IV. tc. A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról. Többek között hatályon kívül helyezi az 1949:5 törvényt, amely lényegében csak az iskolában engedte meg a hitoktatást. Nem kötelező tárgyként lehetővé teszik a vallásoktatást az állami oktatási-nevelési intézményekben is.

1990. március 1. – Előbbieknek megfelelően módosítják az oktatási törvényt. A vallásoktatással összefüggő iskolai feladatokról a művelődési és közoktatási miniszter 201/1990. MKM számú útmutatójában rendelkezik.

A stációk áttekintése után érdemes még idéznünk egy 1958. július 2-i minisztériumi főosztályvezetői jelentésből. Az 1956-os forradalmat követő második tanév hittanbeíratásainak a tapasztalatait a miniszter számára összefoglaló elemzés örvendezik, hogy a beiratkozók száma csökkent, de a csökkenés mértékét kevesli.

Kifogásolja, hogy állami és pártszervek csak 3–4 hetes kampányjellegű előkészítő munkát végeztek. Szorgalmazza az állandó, tervszerű, céltudatos világnézeti nevelést. Felveti, hogy a beiratkozásoknál követeljék meg a mindkét szülő által aláírt nyilatkozatot, mert a legtöbb helyen az anyák és a nagymamák írták be a gyermekeket sokszor az apa tudta nélkül. A jelentés végül leszögezi: „Ki kell dolgozni a helyes agitációs munka módszereit, és az érdekelt szervezeteknek szorosan együttműködve folyamatosan kell végezni az ateista propagandát. Világosan tudtukra kell adni a pedagógusoknak, mit kíván a Párt és a Kormány (sic!) tőlük ebben a vonatkozásban.”

A jelentéshez egy olyan táblázatot is csatoltak, amely az utolsó három év általános és középiskolai adatait megyék és nagyobb városok szerinti bontásban is tartalmazza.

Iskolai hitoktatásra jelentkezettek százalékos aránya az általános iskolákban, megyei bontásban

	1956/57	1957/58	1958/59
Baranya m.	50,5	58,1	58,4
Bács	33,3	55	54,1
Békés	15,58	27,18	25,1
Borsod	31,19	59,0	53,8
Csongrád	31,1	41,58	38,6
Fejér	31,8	51	49,1
Győr	56,9	67,6	63,6
Hajdú	22,09	35,64	31,3
Heves	23,03	48,4	45
Komárom	36,1	48,9	46,8
Nógrád	44,3	59,9	53,7
Pest m.	45,3	59,4	58,3
Somogy	40,9	57,6	58,2
Szabolcs	37,65	56,32	50,1
Szolnok	10,07	26,08	24,1
Vas	54,9	69,4	66,8
Veszprém	50,3	66,24	61,2
Budapest	6,9	26,19	20,1
Debrecen	–	11,46	4,7
Miskolc	1,5	32,4	15,8
Pécs	–	16,67	37,132
Szeged	0,85	10,69	3,7
Összesen	30,18	46,76	43,69

Véletlenül úgy alakult, hogy tiszántúli tudósítónk következő cikkében éppen a debreceni és a nagykunsági egyházmegye mostani adatait elemzi, s történeti táblázatunkból kiderült, hogy mindkét terület (Debrecen város és Szolnok megye, ahol a nagykunsági egyházmegye van) a számunkra legkedvezőtlenebb beiratkozási arányokat mutató megyék és városok közé tartozott már 1958-ban. A városoknál hasonlóan rossz mutatója csak Szegednek, a megyéknél pedig Békésnek és Hajdú megyének volt. Tudjuk, hogy az 1958-as párthatározatot követő újabb egyházellenes ideológiai nyomás, a hadműveletszerű ateista indoktrináció milyen hatékonyan pusztító volt a hatvanas-hetvenes években. Bűnbánattal kell megvalanunk, hogy ezekben az évtizedekben egyházunk sem teljesítette maradéktalanul missziói küldetését.

Keresztyén Nevelés, 1999/2.

Irodalmunk protestáns kincseiből

**Tompa Mihály: „Isten keze rajtam fekszik folyvást és súlyosan”
(1997)**

„A gólyához” című verséért Tompa Mihály (1817–1868), a Gömör megyei Hanván szolgáló református lelkipásztor 1852-ben, majd 1853-ban több hónapos vizsgálati fogságot szenvedett Kassán, a Bach-zsandárok börtönében. Egyike ez azoknak a nagy allegorikus Tompa-verseknek, amelyek a megelőző öt-hat nemzedék közös műveltséganyagának, nemzeti képzetkincsének kitörölhetetlen, elrabolhatatlan elemei voltak. Arany János 1863-ban, Tompa új verseskötetét ismertette a *Koszorú* c. folyóiratban, többek között a következőket írta: „Amaz érzelmet, mely álarc alatt kénytelen bujkálni, de melyet a négy folyó és a hármás halom vidékén minden ember a legsűrűbb fátyol alól is megismer, senki nem képes oly finom, oly változatos allegóriai mezben élénk állítani, mint Tompa.”

A folyók és halmok számának megfogyatkozásán túl most már azért is szomorodhatunk, hogy fiainknak és lányainknak módjuk sincs ama fátyol mögé kíváncsiskodni, mert bizony iskolai tanulmányaik során egyáltalán nem találkoznak Tompa-verssel. Jó, ha a költő neve megemlítődik az ún. kortörténeti bevezetőben. A szöveggyűjteményekben sincsenek Tompa-költemények. (Ez alól kivétel a Forgács Panna–Osztovits Szabolcs–Takaró Mihály által szerkesztett, érettségire ajánlott szöveggyűjtemény első kötete, amely a két leghíresebb Tompa-verset hozza.) Tompa Mihály lassan harminc éve nem tananyag. A Nemzeti Alaptanterv sem tud róla. Jómagam viszont azt gondolom, hogy zsolozsmázhatnak bármennyit a tanterv ún. korszerűsítéséről, a túlterhelés miatt szükségszerű tananyagcsökkentésről, meg „szűklátókörű szaktárgyi sovinizmusról”, Tompát legalább a református iskolarendszerben vissza kellene emelni a tananyagba. Ha egyszer tényleg készülnek református kerettantervek meg tankönyvek, Tompa Mihály nem hiányozhat belőlük.

A hatosztályos gimnázium erre mindenképpen jó lehetőséget ad. Ennek a tantervei nyilvánvalóan nem úgy fognak készülni, hogy csak a 7. és 8. osztály számára készül új tanterv, s a 9–12. gimnáziumi osztályban marad minden a régi struktúrában. Hiszen a hatosztályos formának éppen az adja meg az értelmét, hogy felesleges ismétlések nélkül, ésszerűen hat évre lehet elosztani a megtanulandókat. Tehát a hat évfolyamos képzés teljes tananyagát következetesen, egységes szerkezetben kell újragondolni. Igazából ez adhat lehetőséget az évtizedek óta gumicsontként rágott „túlterhelés” csökkentésére is.

Tompa Mihály nélkül egyébként egyszerűen nem lehet megrajzolni a XIX. századi magyar irodalom fejlődéstörténetét. Versei s élete az érzelmi és erkölcsi nevelésben is sokat segíthetnek. Hozzájárulhatnak a magyar nemzetlét sajátosságainak, a magyar történelmi karakternek a megértéséhez, a nemzeti önazonosság-tudat formálásához. Ha pedig szívünkön viseljük, hogy ne fakuljon meg a magyar kultúra karakteresen protestáns színe, akkor semmiképpen sem engedhetjük meg, hogy újra és újra olyan évjáratok jöjjenek ki iskoláinkból, amelyek nem is találkoztak ennek a derék kálvinista papköltőnek a remekeivel.

Élete története is megrendítő. Részeges, kontár foltozóvarga fiaként született 1817-ben Rimaszombatban. Édesanyja korán meghalt, s ő Igriciben, a nagyszülőknél nevelkedett, meglehetősen szeretetlenségben. A falusi iskola rektora – pataki teológus – fedezte fel tehetségét. Rábeszélte a nagyszülőket, s a kissé már túlkoros fiút beszerezte szolgadiáknak két földesúrfi mellé Sárospatakra. (Jó példa ez arra, hogy ma is érdemes lenne mindent megtennünk azért, hogy a mostoha sorsú tehetséges református gyerekek ne kallódjanak el!)

A Patakon töltött 13 év alatt a gimnázium után elvégezte a bölcsészeti, jogi és teológiai évfolyamokat is. *Népregék és népmondák* című első kötete 1846-ban Pesten jelenik meg. Kirobbanó siker, pár hét múlva újra kell nyomni! Petőfi és Arany fogadja barátságába. (A sírig tartó Arany–Tompai barátság megrendítő és felemelő dokumentuma a két költő több mint két évtizedes levelezése. Ha nem lenne reménytelenül régimódi ez a jelző, legszívesebben azt mondanám, hogy igazi szívképző olvasmány. Ifjúkorom egyik meghatározó élménye volt ez a remekmű.) Tompa Mihályt azonban ez a siker sem tudja Pesthez láncolni. Leteszi a papi vizsgát, s elfogadja a bejei egyházközség hívását. Később Keleméren, majd 1851-től haláláig Hanván református lelkész. Szerелеmből házasodik. 1849-től köti össze életét Soldos Emília nemes kisasszonnyal, élete hűséges társával. 1850-ben fiuk születik. Az addig otthontalan, családi boldogságra vágyó férfi öröme azonban nem tart sokáig. Gyermeke néhány hetes korában meghal, fiatal felesége pedig csonttá soványodva megbetegedik. Második gyermeküket négy éves korában súlyos betegség után temetik el. Magát Tompát, ezt a robusztus, szép szál férfit – aki a lópatkót is ketté tudta törni – rejtélyes betegségek kezdték gyötörni. Szaporodó és egyre súlyosbodó szenvedései leírhatatlanok: negyvenöt évesen már csak bottal tud járni, utolsó éveiben majdnem megvakul. Negyvenegy évesen így ír lelkésztársának: „Isten keze rajtam fekszik folyvást és súlyosan.” Egy későbbi levelében pedig így jajdul fel: „...egész egyéniségemnek, kit Tompa Mihálynak hívtak és ösmertek egykor, elmállását, nyomorult elvesztését érzem.”

Ez a magánéleti háttér. Ezt azonban inkább csak levelezéseiből s más forrásokból lehet rekonstruálni. A kor etikája közösségi etika volt. A magyar költő magánéleti fájdalma, személyisége csak rejtve, kendőzve jelent meg a versekben. A kor nagy leckéje az volt, hogy a tollforgató ember megtalálja azt a tárgyat és formát, mely által álcázva ugyan, de ki tudja mondani a személyiség létbevetettségének fájdalmait, s ugyanakkor fel tudja mutatni, költészetté tudja emelni a levert szabadságharc miatt megélt nemzeti tragédiát is. Az elsőbbség egyértelműen a nemzeti tematikáé, a nemzeti sorskérdéseké volt, s a mindennapokat is megrendülten átélő művész fegyelmezetten e mögé húzódott. Ahogy Alexa Károly írja: „Tompai méla csendje a kiüvölthetetlen fájdalomtól lüktet – amiként kora is, az 1850-es évek magyar nyomorúsága”. A fegyelmezettség a nemzeti klasszicizmus kulcsfogalma. Gondoljuk meg, micsoda önfegyelem, micsoda morális erő kellett ahhoz, hogy a családi gyász, a tragédiák, a rettenetes testi szenvedések nyomása ellenére a hanvai tiszteletes a közösség, a nemzet szükségére tudjon figyelni, s klasszikus formákba tudja rendezni az intést, a biztatást, a reményt! Sok egyéb mellett ez is az oka annak, hogy az önkényuralom éveiben Tompa a legolvasottabb, legnagyobb hatású költő volt. Legszebb allegóriáit ma is ismernünk kellene: *A golyához*;

A madár fiaihoz; Új Simeon; Ikarus. Nagyon jól választott jelkép a bibliai Simeon, ez a megtört, megfáradt ember, akit a remény tart életben, amíg a hosszú várakozás keserve után végre eljön a szabadulás napja. (Győri L. János *A magyar reformáció irodalmi hagyományai* c. kézikönyve ezt a verset közli.)

Ha a terjedelem engedné, érdemes lenne részletesebb elemzés alá venni Tompa két nagy személyes és nemzeti létmetaforáját: a tetszhalál, a lét és nem lét mezszyéje, valamint a vándormadárlet, illetve a bujdosás, mint a nemzeti önazonosítás jelképei. Líratörténetileg is újszerűek, fontosak s maradandóak ún. hangulatversei: *Sápadtan áll; Őszi tájnak; Ne hívj...; Ősszel.* Érdemes újra felfedezni természetlírát, ezt a bús, melankolikus bukolikát. Sok örömről lehet benne. Különös hangulatúak virágregéi, mondafeldolgozásai. Csodálatos sorokat ír a családról, erről az érzelmetelített kisvilágról. Fiatalabb korosztályok érzelmi nevelésében is hasznosíthatnánk pl. a *Nyári estén* c. versét.

Kifejezetten vallásos verseiről nem nagyon készült részletesebb, komolyabb elemzés. Ahol mellékesen szó van róla, ott sokszor a papos pátoszt, szónokiasságot, moralizáló kenetességet emlegetik. Bennem egészen más kép alakult ki, amikor erre a kissé szubjektív eszmefuttatásra készülve Tompa összes lírai költeményét úgy olvastam el időrendben, hogy kezdtem az elején, az 1840-ben írottakkal, s befejeztem az 1868-ban a halálos ágyon írott *Utolsó verseim – Kedves nőmnek* ciklussal. (Most tekintsünk el attól, hogy mint a legtöbb költőnek, neki is vannak kevésbé sikerült versei – a vallásos versek között is.) Úgy látom, hogy a hitről-hit-életéről szóló versek egy folyamatot mutatnak. Ennek az elején áll pl. az 1847-es, már érett, nagy versciklus, a *Harangszó*. Van ugyan itt is szó kétkedésről, gyászról, bánatról, próbáról, mégis egészében a vers hitelesen szól a gondviselő Istenbe vetett rendíthetetlen bizalomról, a kétely nélküli, tiszta hitről. A folyamat következő állomása az 1858-as *Bár még...* kezdetű vers. A csapások, a szenvedések után s alatt a megrendülés verse ez:

S a köd... a köd... ez a lebegő szikla nyom
Sulyát kell lelkemen görnyedve hordanom!

Hátam megól a már régen leélt gonosz
Ismét szemközt kerül, és ismét kint okoz;
Előttem a jövő gyanús ködben lebeg,
Tán meg se érem, – és már benne szenvedek!

Sötét gyászos jelek! rossz órák közelít,
Mely a hűség s a hit oltári képeit,
Miket lelkem szeret, miket hő ajkam áld
Fővel forgatja le, csalárd tükör gyanánt.

Hordoz mélység fölött, átkos kietlenén,
Magam oly egyedül, s elhagyva képzelem!
Hánykódó lelkeket mi így meglátogat:
Semmisülni vágyó, öngyilkos gondolat...

Erről írta Arany János: „...ez a pár szakasz oly mélység fölött lebeg, hol féltjük az – embert. Állítson a *költő* kereszttet az ily örvény fölé, s óvakodjék ott járni”.

Elmozdul ettől a hangulattól, de még ide kapcsolódik az 1861-es „*Isten akaratja*” című vers. Szerencsénkre ezt is maga Arany elemzi, már emlegetett Koszoru-beli ismertetésében, vitatkozva egy ifjonc irodalmárnak Tompát bíráló tételével: „Tompá elmékedései gyakran nem is pusztá reflexiók, azaz nem *magukért* állanak, hanem *álarcai* valamely ki nem mondott, vagy csak félig kimondott mély érzelemnek. Erre például hozhatjuk fel az »Isten akaratja« című költeményt, mely első tekintetre csupa reflexiónak látszik e thema fölött: meg kell nyugodnunk Isten akaratján. De jobban megolvassa, átérezve e költeményt, úgy találjuk, hogy a költő csak *akar*, de *nem tud* megnyugodni, s hogy e költemény forrása nem a fejben támadt, hanem odalenn sötétlik egy a szív fenekén rejlő fájdalom, melyet semmi bölcsesség, még a hit sem képes eloszlatni: *fiát siratja* ez a bölcselkedő! Pedig a nagy fájdalmat alig érinti egy szóval:

Járván a temetőn tanútlan éjeken:
Egy kisdéd sír fölött törnek meg térdeim...

Ennyi az egész. De még mikor hosszasan kibölcskedte s látszólag megvigasztalta is magát: akkor is leborúl és *homlokát a sír hús gyepén nyugtatja.*”

A következő, nagy mélységeket megjáró, ugyanakkor fordulatot hozó vers az 1863-ban keletkezett *Haldokló mellett*:

Beteghez hívtak. Késő éj vala,
Csillagtalán, mélységes néma éj;
Félelmesebb így mozdulatlanúl
Mint amidőn ég és föld háborog,
A szívre nagy, zordon teher nyomult:
A *semminek* kietlen érzete.

A filozofikus költemény vitázó párbeszédeinek meghatározó magja minden jel szerint egy megrendítő, valóságos élmény. A gyülekezetből ismert jámbor, becsületes férfi, ki egykor figyelmesen hallgatott a szent falak között, most igen kemény dolgokat mond:

Hiszed te azt, mit itt nekem beszélsz?
Később:
Képmutató, álnok pap aki vagy!
Gonosz játék, melyet velünk ti űztök!

Szinte naturalisztikus a haláltól rettegő, de hinni, bízni nem tudó ember vívódásának, kétségbeesett agóniájának ziháló, szaggatott megelevenítése. A vers végül így zárul:

Kivéve a halottéból kezem:
 Egy székbe rogytam... elhagyott erőm
 a borzalom s felindulás miatt.
 A jelenet mélyen hatott reám...
 S némán ülven az éji csendben ott,
 Szél-lebbenést gondoltam érezni:
 Színes felhőt látott lehunyt szemem
 S egy kéznek újját a felhő között.
 Élet s halál... lélek s test... öntudat
 Meg nem haló, fulánkos férgei...
 Örök bíró... ítélet s fizetés.

Ne feledjük, amit Arany írt: Tompánál a reflexiókban gazdag versek forrása sem a fejben támadt, hanem odalenn, a szív fenekén. Mélyen átélt, döntően fontos egyéni dráma ez is. Az Isten nélküli, a túlvilági hit nélküli halál rettenete. Elmélkedés ide vagy oda, a megélt, átértett, élményszerűen hiteles hit születik itt újjá. Nem az 1847-es *Harangszó* kétely nélküli áhítatának szabad áradása ez, hanem megszenvedett, de élő hit.

Tompa végső nagy kínlódásai még ezután következnek. Bármily rettenetes volt azonban a több éves haldoklás testi kínja, az utolsó versek, a szenvedések igazgyöngyei, élő hitről tanúskodnak: az 1867-es *Szonettek* ciklus, s a *Nőmnek* című vers is, melyek az 1868-ban megjelent, s később is sok kiadást megélt *Olajág* című imakönyvének ajánló verséül készültek.

Ha meghajolt már a kereszt-nyomott váll,
 Az ajkon némaság a gyász-pecsét;
 Sok szép reményt ha szíved elfecsélt,
 S az élettel, világgal meghasonlál:

Legyen nagyobb erőd a fájdalomnál!
 Hajnal derül az éjből, bár setét, –
 Érezd a köny s próbáltatás becsét;
 Hidd, hogy atyád, hogy szán, szeret, ki dorgál.

Tűrj és remélj! *Elmélkedjél, imádkozz!*
 Hadd térjen a beteg lélek magához...
 Így, ha követje *ottfenn* megjelent,
 S mint a Noé galambja vissza-szárnnyal
 Zöld *olajág* – s az ég jó válaszával:
 Mit újra megnyersz: lelki béke, csend. –

Az 1868-as *Utolsó verseim* – *Kedves nőmnek* című versfüzért még a hitetlen ember sem érezheti üres, papos beszédnek. Megszenvedett, megpróbált élő hit ez, Isten kegyelmére hagyatkozó bizalom egy, a „Gondviseléstől” szabadulni akaró,

alapjában véve racionális korban. Ki mer kételkedni az Istenhez vágyódó lélek őszinteségében:

Mit keresnél... miért mulatnál
Óh én-lelkem e romoknál?
– Fölfelé,... *csak fölfelé!*

A Tompa titkait oly igazán ismerő Arany János, a drága barát többek között a következőket írta Tompa sírkövére:

... nyugszik, maga egy burkolt szomorú kép.
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.

Karácsony Sándor 1940-ben, a margitszigeti Tompa-szobor avatásakor mondott beszédében ezt így értelmezte: „A bús tél: Tompa földi élete, a burkolt szomorú kép: a költő életműve, a titok nagy értelme: a bibliai szimbólumok világa.” „A fájó jelképek a Biblia örök jelképei felé vágyódásukban és törekvésükben nyerik a maguk nagy értelmét.” A kínok, keservek, csapások, a sok oldalról jövő magán- és közéleti „nyomások – gyémánttá sajtolták össze Tompa Mihály szellemi világát, és ez a nagy darab gyémánt nekünk ragyog”. Nézzük-e, látjuk-e legalább mi, reformátusok ezt a ragyogást? Hagyjuk-e, hogy bús tele titkai a mi életünkben is értelmet nyerjenek?

Keresztyén Nevelés, 1997/8.

Száz éve született Kodolányi János

(1999)

Személyes vallomással kezdem. A népi irodalom sugárkörében élő parókián, ahol felnőttem, rendkívüli elismerés és tisztelet övezte Kodolányi Jánost, a szenvedélyes igazságkereső s tiszta erkölcsiségű író. Szívesen olvasott művei nekem is sok szép gazdagító élményt szereztek. 1963-ban negyedikes miskolci gimnazistaként Pápay tanár úr támogatásával pályamunkát írtam a Julianus barát című Kodolányi műről, amely az elhallgattatás éveitől akkor jelent meg újra. A közösségéért élő nagy magyar hite, akarata, kitartása, küzdelmei erős hatással voltak rám, az eszményképeket kereső ifjú emberre.

Most az író születésének századik, halálának harmincadik évfordulója közeledvén antikvárium-böngészés közben leltem rá újra a Boldog Margit című könyvre. Felszállva a 79-es trolira, felütöttem az első fejezetnél: „A kislány nyűgösen, kedvetlenül ébredt. – Soror, olyan rosszat álmodék –.” Azonnal megragadott a csodálatos atmoszféra, a költői látomás, ahogy indítja a gyermek Margitot a példaadó, önfeláldozó élet útján. Úgy belemerültem, hogy a Dráva utca helyett csak a Hősök terén riadtam a körülvevő valóságra. Olvassák-e a mai gimnazisták a Boldog Margitot, a Julianus barátot meg A vas fiait? Ajánljuk-e? Kezükbe adjuk-e? Húsz éve nem jelent meg semmi Kodolányitól.

Püski Sándoréké a kezdeményezés érdeme. Az 1944-es kiadás óta először náluk jelent meg újra az Esti beszélgetés c. tanulmánykötet. Ebben tétélesen s alaposan kifejti Kodolányi a kis népek szellemi önvédelmének s a kulturális önazonosság erősítésének a fontosságáról mindazt, amit a történelmi regények is sugallnak.

A tatárjárás kori trilógián kívül a magyar történelemben, a honfoglalás korában játszódik az Istenek, valamint a Holdvilág völgye című regény is. Ezek később összevonva Pogány tüzek címmel jelentek meg. Adjuk diákjaink kezébe ezeket a nemzeti önérzést építő, nemes emberi példákat, magatartásmintákat kínáló könyveket. Ajánlom kortársaimnak meg az idősebbeknek is, hogy olvassanak újra egyet-egyet, ők is ezen a nyáron ezekből a különös, a régies szép magyar nyelvet is megelevenítő, sugallatos, sajátos fényű művekből. Nem akármilyen nyári élményt jelenthetne ez.

Ugyanígy érdemes elolvasni, újraolvasni a nagy mitikus műveket is, amelyek a világmindenség és a létezés kérdéseit s egy-egy nagy kultúra titkait kutatják: Vízözön; Új ég és új föld. Nagy élmény lehet a Mózes alakjáról szóló Égő csipkebórkor és a Jézus életéről írt Én vagyok. Ajánljuk Kodolányinak a kora társadalmáról szóló, belső megújódást kereső elbeszéléseit, regényeit is. Ugyanígy a finnországi élményeit leíró, a finn nép testvéri összetartozását, hatékony szellemi önvédelmét bemutató útirajzait. Olvassuk és ajánljuk mindenkinek Kodolányit!

Millenniumi Olvasókönyv – Millenniumi Daloskönyv (2000)

A magyar millennium kormánybiztosának, Nemeskürty Istvánnak kezdeményezésére készült a Millenniumi Olvasókönyv Ugrin Aranka szerkesztésével, s a Millenniumi Daloskönyv Falvy Zoltán szép összeállításában. A tanév folyamán minden általános iskolás elsősünk méltó, ünnepi körülmények között ajándékként kapja meg a két értékes kötetet, amelyeket Gazdag Sándor díszített gyönyörű, erdélyi keresztszemes hímzésminták nyomán készített rajzaival. A 2000 szeptemberében induló tanév elsőseivel együtt kétszázötvenezer kisdíák viszi haza a magyar családi otthonokba a nemzetépítést szolgáló ikerkönyvet.

Az olvasókönyv első oldalán áll hangsúlyosan, mint egy szegeletkő, Kölcsey kétsoros epigrammája, az Emléklapra:

„Négy szócskát üzenek, védj jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökölni, ha kihűnysz: *A haza minden előtt.*”

Véltetőleg nem tudatosan, de talán nem is véletlenül pontosan a könyv középső, 228. oldalára került mintegy tartópillérként Vörösmarty négysorosa: Magyarország címere. Ennek utolsó sora mondja a honról:

„Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet.”

Alatta Széchenyi gondolata: „Legyünk igazi hazafiak, nem annyira szájjal, mint inkább vállal!” A könyv záróköve Illyés Gyula: Haza a magasban című verse, amely arról a hazáról szól elemi erejű emelkedettséggel, ami egyen-egyenként bennünk épül meg:

„Homlokon lőhetnek, ha tetszik,
Mi ott fészkel, égbemenekszik.”

A betűket még bizonytalanul összerakó vagy akár folyamatosan olvasó első diák minden bizonnyal nem érti, s teljes gazdagságában még nem is értheti e súlyos és elvont gondolatokat. Amíg azonban olvassa a neki való meséket, mondákat, legendákat, mondókákat, találós kérdéseket, majd növekedve az elbeszéléseket, elmékedéseket, tanulmányrészleteket, a daloskönyvből éneklí a gyermekdalokat, népdalokat, egyházi népénekeket, történeti énekeket, ballagási dalokat, fokozatosan birtokába jut drága örökségünknek, s lassan megépülhet benne ama lelki haza, a „haza a magasban”, ami mindannyiunkban közös, még ha annyi mindenben különbözünk is.

Ugrin Aranka leleményesen szerkesztett. Finom kezekkel, mívesen fonta, színezte, szötte ezt a csodálatos olvasmányszöveget. Az alapszerkezetet történelmünk nagy korszakai adják. Ezekben belül azonban csodálatos műfaji és tematikai gazdagságban jelenik meg mindaz, amiből a haza összeáll. A táj, a szülőföld, ahol otthon

érezzük magunkat; folyóink és hegyeink, síkjaink és lankáink az ősök kezenyomával s csontjaival a temetőnkben; az égbolt végtelensége, a fák, fűvek és bokrok, növény- és állatvilágunk; zenénk, dalaink, táncaink, díszítőművészetünk, viseletünk, szokásaink és megszokott ízeink; a megélt, megszenvedett közös múlt, a történelem minden nagyszerűségével és keservével, a lehajtott fejek szégyenével és a kiegyenesedő gerincek öntudatával, veszteségeinkkel s megmaradásunk örömeivel; nemzeti ereklényeink, s zászlóink lobogása; édes anyanyelvünk táji és történelmi változataival, gyermeki és költői játékoságával, képi gazdagságával; a küzdelem nyelvünk jogaiért, méltóságáért. Szóval magyarságismeretünk gazdag színei, ízei. S változó és örök értékeink: keleti örökségünk, s a keresztyénség megtartó nyugati égboltja; hitünk ereje, imádságaink és zsoltáraink; a szabadság határtalan öröme; a munka életértelmet adó szentsége; a műveltség, a tudás és a tudomány végtelenre nyíló világa; a költészet ereje és hatalma; a tiszta erkölcs kikezdzhetetlen alapzata; a hűség biztonsága; s újra és újra visszatérően, gazdag változatosságban a család fészekmelege, a szeretet, a szülői és a gyermeki szeretet óvó ereje, a nemzedékek szolidaritása, az otthonosság a világban.

A több évre szóló családi olvasókönyv gazdag anyagának nemcsak történeti mozgása, előre haladása van, hanem pedagógiai íve is. A mesei, mondai, mondókás kezdetektől a huszadik századig érve olyan súlyos versekig jutunk, mint József Attila: A Dunánál, Radnóti Miklós: Nem tudhatom, Wass Albert: Üzenet haza, Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról, Márai Sándor: Mennyből az angyal. A megajándékozott elsőöket az évek előrehaladtával egyre nagyobb mélységekbe, s egyre nagyobb magasságok felé vezetheti az olvasókönyv. Megindító és távlatos gondolat, hogy a betűvetést elsajátító gyermekeinket ilyen gazdag örökségben részesítsük. Olyan útravalóval és olyan úton indítsuk el őket, hogy minél több lélekben formálódhasson meg a közös haza, amelyért majd tenni is készek lesznek.

Ady Endre még az első világháború előestéjén, megsejtve az eljövendő ropant katakлизmákat, „A szétszóródás előtt” című versében – utalva a zsidó történelemre – kétségbeesetten írta:

„S még a Templomot se építettük fel.”

Az új évezred küszöbén itt az ideje az összetartó lelki Templom építésének, ha el akarjuk kerülni Ady rettenetes vízióját:

„S fölolvastt a világ kohója
s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

Ideje, hogy olyan nemzedékeket indítsunk útra, amelyek elemi különbségeik és sokféle tagoltságuk ellenére sem ellentétektől szabdaltan, s nem is kohézió nélküli széteső, kiszolgáltatott halmazként, hanem gazdag örökségünk birtokában, sajátosságaikat őrző, önmagukban bízó, integrált nemzeti társadalomként élnek majd Európában. Ez a két könyv ezt kívánja szolgálni. Nem engedve a megosztás

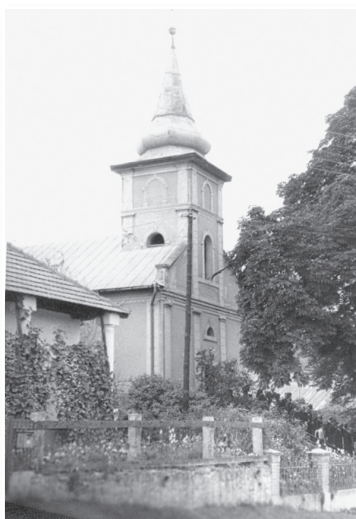
démonának, fogadjuk így ezeket a szép kiadványokat! Segítsünk abban, hogy jól szolgálhassák identitásképző, nemzetépítő céljukat!

A *Keresztyén Nevelés* utódjának, a Magyar Református Nevelésnek a 2000. évi – I. évf. – 2. számában jelent meg.

III. EGYHÁZTÖRTÉNET A SZÜLŐFÖLDTŐL BUDAPESTIG

Előadások, könyvismertetések

1986–2011

*Férfiak kivonulása a hernádszurdoki
református templomból
1960*

Ünnepi emlékezés

**az abaúji Hernádszurdok református gyülekezetének
négy százéves múltjára**

**(Elhangzott 1986. szeptember 21-én
a hernádszurdoki református templomban)**

*Örömmel építettem neked lakásul házat,
Maradandót, örök lakóhelyül.
(Kir. I. 8:13)*

*Istennek népe, hernádszurdoki keresztyén szent gyülekezet!
Kedves vendégeink!*

Elszoruló torokkal állok itt az úrasztala előtt, ahonnan életemben most harmadszor szólalok meg. Először akkor vontam magamra hangommal a gyülekezet figyelmét, amikor 1945 egy napfényes májusi vasárnapján, a háborús aknabecsapódástól még lyukas mennyezet alatt hangosan sivalkodtam, midőn Édesapám megkeresztelt, s beszédében arról szólott, hogy „e fiúból pap lesz, akárki meglássa”. Édesapám ezt később úgy értelmezte, hogy így tiltakoztam a jövődőlés ellen. Másodszor akkor szólaltam meg itt, amikor felcseperedvén megfelelttem a konfirmációi vizsgán, s társaimmal együtt fogadalmat tettem a gyülekezet színe előtt. S jóllehet valóban nem váltottam be az atyai jövődölést, nem lettem lelkész, most ismét itt állok. Itt állok, hogy újra érezzem a felnevelő, szárnyra bocsátó közösségnek a fészekmelegét, s felidézzem magamban azoknak a kedves szurdoki embereknek az alakját, akiknek a körében nevelkedtem, s akiknek egy része már a temetőben porlad, de az emberiség mértékét számomra örökre ők jelentik. S itt állok most elsősorban azért is, hogy templomunk építésének 125. évfordulóján számot adjak arról, hogy mit sikerült megtudnom ennek az eklézsianak a múltjáról.

Szakmám, a szociológia a jelen társadalmát kutatja, de azért, mert a jövőre kíváncsi, a jövő útjait keresi. Meggyőződéssel valljuk azonban, hogy a jövő útját csak az találja meg, aki ismeri a múltját. Ennek a kicsiny közösségnek is szüksége van arra, hogy megismerje múltját, mert a viszontagságos, megszenvedett múlt öntudatot, erőt adhat. Ennek ismeretében magabiztosabban tekinthetünk az eljövendő esztendőkre felé. Ezért is vállalkoztam arra, hogy átlapozva az eklézsia régi iratait, öreg matrikuláit, rég elporladt hajdani gondnokok számadáskönyveit, a presbitériumi jegyzőkönyveket, mindezek alapján beszéljek az alkalomhoz illően elsősorban templomunk s más egyházi épületeink történetéről.

Előjáróban érdemes elmondani, hogy Hernádszurdok Árpád-kori település, s több mint 750 éves múltra tekint vissza. Először 1219-ben a Várad Regestrum-ban esik róla szó, amikor feljegyeztetett, hogy a szabad magyarok utóda, az ide való Bena vagy Bene, hamisan vádolt várjobbágy nem ijedt meg a tüzes vaspróbától. 1234-ben ezt a falut, Szurdokbénye abaúji várföldet II. András király az Aba nem-beli Demeternek adományozta, s ebből az alkalomból az oklevél részletesen le is írta Szurdok határát. Ekkortól kezdve a falu kisebb-nagyobb időközökkel, de folya-matosan szerepel a történeti forrásokban. A kicsiny település lélekszáma a 19. szá-zadig nemigen nőtt két-háromszáz fölé, de nem is néptelenedett el soha.

A 16. században, a reformáció századában hamar követőkre talált itt a meg-reformált hit. Gönc szomszédságában, a megszerveződő abaúji egyházmegye terü-letén Szurdok már 1587-ben bizonyosan református leányegyház, a korábban is templomos helynek számító Petri (Hernádpetri) református anyaegyházának filiája volt. A jövő évben tehát legalább négyszáz éves lesz a hernádszurdoki reformá-tus gyülekezet, s amint azt majd látni fogjuk, az eklézsia története is folyamatos e négyszáz esztendő alatt. Bizonyosnak látszik a kontinuitás annak ellenére, hogy az adatok igen töredékesek.

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján tudhatjuk, hogy legalább 1614-ig Szurdok bizonyosan Petri filiája maradt. (Az is lehet, hogy még egy évszázaddal később is az volt.) A következő láncszemet a gyülekezet legrégibb szent edényei jelentik az ezerhatszázas évek közepéről. Az úrvacsoraosztáshoz való (ma már csak házi úrvacsoránál használt) arannyal sodronyozott kis ezüstpohár talpába az 1653-as évszámot vésték. Kisebbik úrvacsorai bortartó ónkannánk 1655-ből való. 1681-ben már állt valamilyen templomunk, mert szerepelt a soproni országgyűl-ésen a katolikusok által elfoglalt protestáns templomok listáján. Egyébként két-há-rom év múlva Thököly Imre idején ezt visszaadták. Az 1696-os templom-össze-írásból azt is tudhatjuk, hogy ez a minden jel szerint első szurdoki református templom fából készült. Azt azonban sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy ez az első templomunk pontosan mikor épült. Mindenestre elmondhatjuk, hogy Szur-doknak több mint háromszáz éve folyamatosan van református temploma.

A folyamatosságát bizonyítja egy 1745-ös dátumú segítséget kérő felhívás. Ebben, az egyházközség legrégebbi fennmaradt iratában így fogalmaznak: a „falu-nak officiális pecsétje alatt folyamadunk minden rendbeli keresztény atyánkfiaihoz, tiszteletes tudós férfiakhoz, azok hűséges gondviselése alatt lévő Ecclesiákhoz, nem-különben tekintetes nemes nemzetes Patrónusainkhoz, Patrónáinkhoz s közönsé-ges személyekhez, hogy... az Úr nevében legyenek alamizsnálkodással segítségül.” Azért „hogy a régen helyünkben a mi Atyáink által építtetett, de már romladozásra hanyatlott Isten Házát és Templomát romladozásából felépíttetnénk”. A felhívás utal az ecclesia „kicsiny és tehetetlen” voltára, s az akkori „szűk időkre”. A magyar refor-mátus egyházban gyönyörű megtestesülése volt az Apostoli Hitvallásban is vallott „szentek közösségének” s egyházunk egységének az a kezdetektől meglévő lelkület és szokásrend, hogy szükség esetén adakoztak a kicsiny, gyengébb, rászoruló gyű-lekezetek javára. A felhívást a „H. Szurdok nevű maroknyi helységben lakó helybeli együgyű ecclesiának gyámoltalan tagjai, helység főbírája Fűrjész János, assessorai,

Krakkai János, Lengyel István, Dudás Mihály” nevében „írta és kiadta az ecclesia Lelki Tanítója Barcza Gergely”. A község pecsétje a felhíváson, s a teljes világi vezetőség megnevezése azt jelzi, hogy a falu ekkor lényegében teljes egészében református volt. Aláírásával hitelesítette és támogatta a kérést Szentandrás Mihály abaúji esperes is. Ebben az 1745-ös felhívásban emlegetett, régen, az atyák által épített, de már romladozó „Isten Háza” minden bizonnyal azonos az először 1681-ben, majd 1696-ban is említett első templommal, a fatemplommal.

Nincs adatunk arra nézve, hogy az 1745-ös adakozás milyen eredménnyel járt. Mint ahogy arról sem, hogy mennyire sikerült a templom romladozását kijavítani. Mégis valószínűsíthető, hogy az első fatemplom, ha megviselten is, de fennállott a második templom építéséig, 1785-ig. Ugyanis az ecclesia 1791-ben, hat évvel az új, a második templom felszentelése után, a vármegyének küldött instanciában, kérelmezve a paróchiális fundust, többek között azzal érvelt - „hogy régtől fogva mindenkor helységünkben isteni szolgálatra épült templomunk vagyon”. Sőt elgondolkodtató az is, hogy az 1785-ös építkezés alkalmával a templom deszkamennyezetére írott, a jegyzőkönyvben fennmaradt vers megfogalmazásában egyrészről ugyan az szerepel, hogy „E templom mikor épült volt nyolcvanöt”, másrészről azonban a felirat a folytatásban így fogalmaz a munkálatokról: „újítása így lőtt”. Ez utóbbi formula azt is jelentheti, hogy tulajdonképpen ekkor a már száz évvel korábban is fennállott, de immár romladozó első templom megújításáról, újjáépítéséről volt szó. 1792-ben is eskü alatt vallották a szurdoki atyafiak az idősebb Fáy Mihály táblabíró vezetésével kiküldött vármegyei deputáció előtt, hogy „Szurdokon ember emlékezetitül fogvást református lakosoknak Templomjok és Papjok, azelőtt pedig Lévitájuk volt”.

A templom fennállásának folyamatossága tehát nem kérdéses. Nehezebb probléma viszont, hogy mikortól volt a szurdokiaknak saját papjuk, s előtte mikortól tartottak saját lévitát. Lévitát vagy praeorant (előkönyörgőt) általában leányegyházaknál találunk. Abban az időben azonban anyaegyházaknál is előfordulhattak két lelkész közötti rövid időszakra. Sőt szolgálhatott lévita azokban a kisebb gyülekezetekben is, amelyek rendes lelkészt valami okból nem tudtak tartani, de leányegyházként sem kapcsolódtak más nagyobb ekléziához. A későbbiekben, a 19–20. században a lévita vagy praeorans egyre inkább a tanítósághoz kötődött, s olyan statust jelentett, amelyik az alapvetően tanítói feladatokon túl lelkészi funkciókat is ellátott, kivéve a sakramentumok kiszolgáltatását. Mindenesetre istentiszteletet is végezhetett. Úgy tűnik, hogy a 18 században még kissé mások voltak a lévita status hangsúlyai. A léviták lehettek olyan, esetünkben a sárospataki kollégium akadémiai tagozatán végzett személyek, akik még nem jutottak rendes lelkészi álláshoz, s ezért az akkori rendszer szerint nem szentelheték fel őket, de tulajdonképpen már a teljes lelkészi képesítéssel rendelkeztek.

Szurdok esetében három, lévitákra vonatkozó adatunk van. Zádori István 1727. évi felszentelésekor, ordinálásakor úgy szerepelt mint Szurdok és Petri lévitája. Nincs adat róla azonban, hogy ezután mint rendes lelkész Szurdokon vagy máshol szolgált-e. (Csak azt tudjuk, hogy korábban, 1708-ban subscribált Sárospatakon a tógátusok közé, s onnan először a Zemplén megyei Toronyára ment rektor-

nak.) 1727 után a következő figyelembe vehető adatok a templom javítására adakozást kérő, már említett 1745-ös felhívásban találhatók. Az írás „helybeli együgyű ecclesiát” említ, tehát nem anya-, de nem is leányegyházként azonosítja a szurdoki gyülekezetet. Az abaúji traktus esperese is semleges formulával kezdi ajánlását: „A felljebb nevezett ecclesiának állapotját magam is tudván...” Elkerüli a pontos megnevezést a felhívás utolsó mondata is: „Irattatott és kiadatott fellyül szignált ecclesia Lelki Tanítója Barcza Gergely által”. Egyébként, ha Szurdok egyértelműen filia lett volna, akkor az irat kiadója értelemszerűen a materecclesia lelkésze lenne. Elgondolkodtató az irat fogalmazójának, Barcza Gergelynek az önmegnevezése is. A „lelki tanító” ugyanis egyértelműen csak lelkész lehetett. A későbbi oskolatanítót akkor még kizárólagosan „mesternek” vagy „rektornak” nevezték. Felvethető tehát, hogy akkor Barcza Gergely esetleg a szurdokiak teljes értékű felszentelt lelkésze volt. Sajnos azonban nem tudjuk, hogy valójában mikortól meddig működött Szurdokon. (Mindenesetre tíz év múlva, 1755-től Nagykinizsen bizonyosan mint felszentelt lelkész szolgált.)

Viszont 1777-ben a Helytartótanács országos összeírása, a *Lexicon Locorum* Szurdokról nem közöl parókus lelkészt, hanem csak egy ludimagistert, azaz oskolatanítót. Ezt a ludimagistert azonban egyházi szempontból az előzmények illetve a későbbi tanúvallomások ismeretében akár lévitának is tekinthetjük. Az egyházi szolgálattevők különböző, egyházi illetve állami nézőpontok szerinti eltérő minősítésére más közeli – igaz, hogy fordított – példa is van. Fülókércsen, ahol az egyházi számontartás szerint 1761-től 1782-ig léviták szolgáltak, 1777-ben a Helytartótanács nem ludimagistert mutatott ki, hanem parókus lelkészt. Ez is jelzi, hogy az egyértelmű eseteken kívül finom, nézőpont szerint könnyen átbillenő átmenetek is léteztek. Ugyanazt az egyházi szolgálattevőt, a lévitát ludimagisterként, de lelkészként is minősíthették. Az 1785-ben elkészülő új szurdoki templom felszentelése előtt, április 11-ig szolgált Szurdokon K. Berzétei István prédikátor. Ő a szurdoki eklézsia első bizonyíthatóan felszentelt lelkésze, de nem tudjuk, hogy mikor ordinálták s mikor is került Szurdokra. Az 1785-ben induló vegyes anyakönyvbe a gyülekezet következő lelkésze bevezetett néhány cédulán talált korábbi adatot is. Így szerepel itt K. Berzétei István prédikátor egy 1782-es keresztelése is. K. Berzétei Istvánról csak annyit tudunk, hogy a közeli, előbb már említett Fülókércsen volt lévita 1761-től 1772-ig. Mivel sehol máshol nincs rá vonatkozó adat, nem kizárt, hogy közvetlenül Fülókércs után 1773 körül került Szurdokra, mint levita. Esetleg már akkor vagy később lett felszentelt, ordinált lelkész.

A töredékes adatok, mozaikok alapján összefoglalóan azt lehet feltételezni, hogy a szurdoki református egyháznak minimum 1727-től bizonyosan volt lelkészi képzettségű lévitája, s feltehetőleg már az eddig kezdőpontnak tekintett 1785-ös év előtt volt felszentelt lelkésze, prédikátora. Figyelemre méltó ebből a szempontból is a már emlegetett 1791–92-es irategyüttes néhány momentuma. Mivel a lelkész akkor, 1791-ben bérelt házban lakott, azért folyamodtak a vármegyéhez, hogy a helybeli földesuraságokkal megegyezve új parochialis fundust, magyarul papház helyet kapjanak, hogy mint írják „helybeli mater ecclesiánkban lévő prédikátorkunknak alkalmas házat s kertet építhessünk”. A folyamodvány első mondata

korábbi időkre vonatkozó érdekes információkat tartalmaz: „Minek utána megpróbáltuk volna az uraság birtokában lévő régi parochiális fundusunkat elsőben a Tekintetes Nemes vármegye, annak utána a Felséges Helytartó Consilium előtt visszanyerni s szegény ekklezsiánkat annak birtokába beiktatni, instanciánkra az jövőn ki, hogy azon régi parochiális fundus tovább is az uraság birtokában maradna meg s mi a szokott úton új parochialis fundust alázatos instanciánk által kérnénk.” Ezek szerint a gyülekezetnek már jóval 1791 előtt volt parochialis fundusa, aminek visszaszerzéséért egészen a budai Helytartótanácsig menően pereskedtek. Ez is azt bizonyíthatja, hogy a papházhoz tartozó papjuknak vagy levítajuknak is lennie kellett, s ez régebbi időkben is lehetett, mert nem valószínű, hogy az 1781-es Türelmi Rendelet után vették volna el ezt a fundusukat. Ennél pontosabbat csak akkor tudnánk, ha a helytartó tanácsi iratok között megtalálnánk a szurdoki parochiális fundusra vonatkozókat, benne néhai atyánkfiai feltehetőleg időpontokat, adatokat is tartalmazó érveivel.

Egyébként II. József király 1781-ben kibocsátott Türelmi Rendelete után, amely megtúrte, megengedte a reformátusok szabadabb vallásgyakorlatát is, országszerte újraszerveződtek az elárvelt eklézsiák, s megélénkültek a kisebb gyülekezetek. Bizonyos, hogy ekkor, az 1780-as évek első felében felszentelt prédikátora volt a szurdokiaknak, s az első fatemplommal egyező telken 1785-ben – ennek tavaly volt kétszáz éve – elkészült gyülekezetünk második temploma. A huszonhárom szurdoki református telkes jobbágy és a tizenhét zsellércsalád, összesen alig kétszáz lélek örömmel épített lakásul házat az Úrnak, maradandót, örök lakóhelyül. S a kicsiny, vesszőből font, sárral bevert falú paticstemplom festett kazettás deszkamennyezetére büszke öntudattal írták fel az azóta eltűnt abaúji őző nyelvjárással, döccenő tizenkettősökben:

„E templom amikor épült volt nyolcvanöt
Esztenő, amelyre költséget maga tött
E kis ekklezsia Szurdokon, nem is vött
Másoktól semmi pénzt, újjítása így lött.”

Az 1821-es templombővítéskor és renováláskor leszedett, vagy lefestett, de a jegyzőkönyvben feljegyzett felirat így folytatódott:

„Viselt az időben Prédikátorságot
Bódis József, véle a kurátorságot
Lengyel Mihály uram. Isten boldogságot
Engedj immár érnünk, nem nyomorúságot.
1785-ki diae juni.”

Két év múlva, 1787-ben pedig már szóltak a zsindeles faharanglábban elhelyezett harangok is.

Az 1785-től a petri és a vécsei leányegyházakat is ellátó prédikátornak viszont még nem volt háza, hanem azt bérelték a Felső-Láncon lakó, de itt is birtokos Lántzi

Jakabtól. 1792-ben a vármegyei kiküldöttek irányítása mellett abban egyeztek meg, hogy a földesuraságok közül kapitány Ferdinándy átengedi papház építés céljára „a falunak alsó részén az napkeleti oldalon helyzetetett két darab földjét, három vékányi nagyságút”, s cserébe a falu átad egy dupla nagyságú, hat vékás földet a „Hernád vize által a Gönci berekhez szakadt” községi rétből. Így a ma már pontosan meg nem határozható alvégi telken épült fel a gyülekezet első, biztosan létezett parókiája. Végül 1810-ben ezt sikerült elcserélni Zedlmayer Antal földesuraságnak a templom háta megett lévő fundusával, a korábban eredménytelenül perelt régi parochiális telekkel. Amint a jegyzőkönyv fogalmazott, az 1810. Szent Iván havának második napján „lett örökös Papház vagyis Paróchia. Ugyanezen napon szállítottatt belé akkori prédikátor Jósvey Ábrahám.” A második, ismert parókia tehát 175 éve került arra a helyre, ahol ma is áll az újabb lelkészlakás.

1818-ban újra építkezett a gyülekezet. Zsindellyel fedett kőoszlopos kerítéssel vették körül a templomot. Tizenkilencedik századévi fényképen még láttam ezt a kerítést. 1821-ben, most 165 éve még nagyobb munkálatok folytak. Felújították a falu második, 1785-ben épült paticsfalu zsindelyes templomát. „Egészen renováltatott, bővítettetett, az egész mennyezet befestetett.” A haranglábat is újíthatták, mert ettől kezdve toronyként emlíődik, bár még egyértelműen fából volt. Az így megújított templom a jegyzőkönyv szerint 165 évvel ezelőtt, „1821 esztendőben augusztus 18. napján a Petri és Vécsei filia eklézsiák tagjai megjelenésének alkalmatosságával felszenteltetett minden más eklézsiákban teendő híradás nélkül.” A számadás szerint egyre és másra, amint az építkezés kívánta, összesen 509 rénus forintot adtak ki. Ez bizony nagy pénz volt, hiszen akkoriban egy napszám 50 krajcár volt, egy gönci hordó pedig 2 forintba került.

Hogyan tudta ezt a szinte folytonos építkezést fizetni a kicsiny gyülekezet? Atyáink ügyesen gazdálkodtak. A templomépítés után lassan összegyűlő pénzcsekjüket befektetve szőlőket vásároltak. 1801-ben a Ficerén, majd 1809-ben és 1811-ben két másik helyen hatkapás szőlőket vettek, amelyeket a gyülekezet gondozott, de a termés, a bor ára az egyház kasszáját gyarapította. Szurdok gazdasági erejét a Hernádon működő malmon kívül az adta, hogy évszázadokon át jelentős volt a bortermelése, egészen a filoxéra 1880-as évekbeli pusztításáig. Már az 1604-ből való községpecsét is szüreti jelenetet ábrázol, de ugyanaz látható a reformkori pecséten is. Szurdokkal kapcsolatban Fényes Elek, a nagy magyar statisztikus is a „sok bort” említi, mint legfontosabb jellemzőt 1851-ben kiadott, *Magyarország geográfiai szótára* című munkájában. Úgyesen gazdálkodó eleink a boron kívül eladták a gyümölcsöket is. A falun keresztül vezető Pest-Miskolc-Kassa postaúton a mi egykori városunkba, a közeli Kassa piacára vitték a szőlőben termett szilvát, diót és „körtvélyt” is. Az összegyűlt pénzt tovább forgatták, rendre kiadták kamatra. Mindezt a gondnok vezetésével a presbíterek, az egyháztanács tagjai intézték, akik többnyire a község előjárói is voltak. A jegyzőkönyvek szerint az egyháztanács erkölcsi ügyekben is intézkedett. Maga elé idézte, megintette a duhajokat, káromkodókat, megbékítette az egyenetlenkedőket. A közösség által választott református presbitériumok a magyar életben a demokrácia előiskolái voltak. Több részletben, összesen 20–20 évig viselte a gondnoki tisztséget a templom-építő Lengyel Mihály és a ritka hűségű öreg Lengyel Pál.

Az ügyes gazdálkodás mellett volt mihez nyúlni, ha baj történt. 1830-ban például leégett az iskolaház. Iskolánk korai történetéről annyit tudunk egyébként, hogy eleink már 1601-ben, mint filiabeliek, fizették a petri oskolamestert is. Később nyilván a lévíták is elláttak iskolatanítói funkciókat is. A 18. század végén már állhatott az 1830-ban leégő iskola és tanítói lakás, sőt 1798-tól a tanítók neveit is ismerjük. A tűzvész utáni újjáépítésen az egész gyülekezet dolgozott. Az új iskolaház vert fallal és zsüptetővel készült. 1836-ban is volt min dolgozni. Kiásták a parókián a ma is meglevő, kővel kirakott, bővizű kutat. Ugyanakkor készült a kővel boltozott hús és száraz pince, amely kereken 150 évi szolgálat után e tavaszon omlott be véglegesen. 1846-ban újra zsindelyezték a templomot. 1849-ben megtoldották a még mindig szalmás tetejű oskolaházat. Már 1848-ban követ vágattak, mert először „az összes megkívánható matériákat” össze akarták szedni az avult, fából készült harangláb vagy harangtorony helyett kőből építendő toronyhoz. 1850-ben el is készült a templomtól különálló új kőtorony. Ennek fundamentumát néhány éve találtam meg a parókiakert alsó részén, a Kőszeghy porta felé eső oldalon, a kiszáradt körtefa tuskójának kiásása közben.

Az 1848-as jobbagyfelszabadítás után megszabadulva a földesúri terhek-től láthatólag megnőtt a gyülekezet anyagi ereje. Külön adakozásból 1851-ben 300 forintért új százhuszonhat és fél fontos harangot öntettek. 1852-ben már 700 forint gyűjtött tőkéjük volt, amikor bekövetkezett a nagy csapás. 1853. május 18-án lángok martaléka lett az egész templom, s az új harang is elrepedt. Így aztán elmaradt az öreg, zsüpfedeles parókia tervezett alapos megújítása. A sárral bevert paticstemplom helyén viszont időtálló kőtemplomot készültek építeni, toronnyal együtt. Követ vágattak Göncön és Telkibányán, téglát, fát, meszet, cserepet szereztek. Minden fuvart maguk végeztek, s folyamatosan segédkeztek az építkezésnél. 1855. május 21-én kötöttek szerződést Ferencz András és Huszár György szepesváraljai kőműves mesterekkel a nyolc öl hosszúságú, öt öl szélességű és két öl magasságú templom falainak felrakására. 1856-ban már tető alatt volt az új, kőből épült, Kassáról hozott cseréppel fedett templom. Bányai Sámuel maga fedezte a templomajtó és az ablakok költségét. 1857-ben állt a szószék is, s 1859-ben bevakolták a templomot. 1860–61-ben külön gyűjtöttek a padokra és a harangokra.

1861-ben feltették a szószékkoronát, s készen állott az egész templom. Költsége körülbelül 5000 ausztriai forintot tett ki. Az építkezés ideje alatt először Molnár Pál volt a gondnok, „aki a szegény egyház ügyeiben, templom építésében sem idejét, sem erejét nem kímélve ernyedetlen buzgalommal járt el”. Később – így a felszentelés idején is – Paplavicz József látta el a gondnoki teendőket. Presbiterek voltak: Pajkos Pál, Tapa József, Jakab András, Bányai József, Pajkos András, Kis Mihály, Tóth János, Kovács Pál. A lelkész az áldott emlékü, gönci születésű, Molnár József volt, aki 1855-től 1890-ig hirdette itt Isten igéjét. A szurdoki reformátusok harmadik, immáron tornyos kőtemplomának felszentelése 1861 szeptemberében ment végbe, tehát pontosan 125 éve. Ekkor ültették a templom elé a két gesztenyefát, amelyek idővel hatalmasan kilombosodva a falu jelképeivé váltak. Eleink megadták az ünnepelés módját konyhai örömeikben is. Tehént és sertést vágtak. Tíz font só fogyott s harminc fej káposztába töltötték a „magyarok híres eledelét”.

Büszkék lehettek az új kőtemplomra, mert egy 1866-os iraton az egyházközségnek egy olyan pecsétje szerepel, amelyet az új, cserepes templom stilizált képe díszít, a torony tetején azzal a madárral, amelyik az 1604-es községi pecséten még egy szőlőtőkén állt. A templomépítés nagy erőfeszítése után pár év szünet következett az építkezésekben. Majd 1871–72-ben az öreg parókiát toldozták-foldozták. Ekkor készült el a templomban is az első karzat a bejárat felőli, torony alatti részen. Ez volt akkor a jegyzőkönyv szerint az úgynevezett „éneklő kar”. Később itt foglaltak helyet a nőtlen ifjak és a konfirmált legénykéek. Magam is innen indultam első úrvacsora vételeimre. A kisebb fiúké volt a később épült kiskar. A legények csak a megházasodás után foglalhattak helyet a család férfijainak padjában. A vén legények a leghátsó sorban ültek. A lányok a konfirmációig a templom közepén az Űrasztala két oldalán lévő lócákon ültek.

1879-ben új iskolát és tanítói lakást épített az eklézsia kőalapra vályogból, „kellő nagyságú ablakokkal, padlózva és pádimentummal a régi szűk, sötét, padozatlan, vert falú oskolaház helyett”. Ez a több mint százéves épület, némileg átalakítva, ma is áll a parókiával szemben. 1885-ben, tavaly múlt száz éve, újra a templom berendezését csinosították. Ezt jelzi a bejárat felőli karzat feletti egyik felirat: „Javítottatott 1885.” A gondnoki tisztet ebben az időben űkapám, öreg Tapa József látta el. 1890-ben a templomépítő lelkész, Molnár József, amint a jegyzőkönyv írja: „Csendes apostoli egyszerűségű munkás életét bevégezte.”

Az új lelkész választása miatt is halaszthatatlanná vált a nyolcvan esztendeje használt, oszlopokkal aládúcolt parókia helyett egy új építése. Halaszthatatlanná vált annak ellenére, hogy a falut sok csapás érte ezekben az években. A filoxéra kipusztította a gazdák összes szőlőjét. 1890-ben pár nappal az aratás előtt a jég elverte az egész határt. (Csak két családnak volt biztosítása.) 1891-ben a Hernád kiöntése okozott károkat. Amint azt a jegyzőkönyvbe foglalták: „A régi épületek az idő által, dacára a folytonos javításoknak megemésztetvén újakkal, célszerűkkel pótolandók”. A várható nagy költségek miatt a presbitérium a betöltendő lelkészi állást úgy hirdette meg, hogy az új lelkész egy fizetésért a tanítói teendőket is lássa el s az iskolaházban lakjon. 1893 márciusától szeptemberéig 3000 forint költséggel el is készült a négyszobás, szép parókia, amely kicsit viharverten, de ma is áll. Az összes ácsmunkát a faragott díszítésű, szép tornáccal együtt Bőr Ferenc perényi mester készítette. 1894. március 15-én szentelték fel. Ebben az évben készült az Ortó, azaz a későbbi Fürjész porta felé eső oldalon a masszív, de gyerekkoromban már omladozó kőkerítés. Nagy erőfeszítés volt mindez a falu ötven református földműves családjától. Közülük egyébként három volt egésztelkes, nyolc háromnegyedteltkes, tizenhat féltelkes s huszonhárom volt a házas vagy házatlan zsellér családok száma. A gyülekezet ekkor a csecsemőtől az aggastyánig mindösszesen 230 lelket számolt. Mindenki adakozott a parókia építésére. Dezső József, Bacsó János és Csáji János például Amerikából küldte el hozzájárulását. Az építkezés idején Szabó Kálmán volt a lelkész, aki 1890-től 1899-ig szolgált itt. Három évig ő látta el a tanítói teendőket is. Az egyház hűséges gondnoka ebben az időben Muszi János volt 1891-től 1902-ig.

1898 nagypéntekén megrepedt a templom nagyharangja. Eladták mind a két „ócska” harangot, s közadakozásból Temesváron öntettek új 252 kilogrammos harangot. Sokan adakoztak. A szokott helybeli egyházfenntartókon túl a gazdáknál élő kocsisok, cselédek, szolgálólányok és a falu katolikusai is hozzátették a maguk krajcárait. A filiákból is érkeztek adományok, például Gujdi Albert petri kovácsmestertől. A másik, 130 kilogrammos harang is Temesváron készült ugyanekkor Novothny Antal műhelyében, költségét azonban Muszi János gondnok egymaga fizette Isten dicsőségére. Ez a kisebbik harang a mai napig hívogat az Isten házába. A nagyobbik harangot, sajnos 1917. május 18-án, az első világháború idején, a 32 kilogrammos hernádpetri haranggal együtt elvitték ágyúöntés céljára. Ennek pótlására Bányai József 1922-ben új, 250 kilogrammos harangot ajándékozott az eklézsiának. Ezt a jelenlegi nagyobb harangunkat Budapesten öntötték a Harang műveknél. Közben, 1910-ben készült a templom előtt a jelenleg is álló téglaoszlopos kovácsolt vasrácsos kerítés.

Az első világháború utáni pénzromlás tönkretette az egyház jelentős, 1910-ben már 3000 koronányi tőkéjét. A templom tetőszerkezetének állapota viszont egyre tarthatatlanabbá vált. A presbitérium az 1900-as év óta itt szolgáló Kőszeghy Dániel lelkész javaslatára 1924-ben elhatározta, hogy több éves gyűjtésbe kezdenek a templom átépítésére. A templomban használt padok ülésrendje szerint a családok vállalták, hogy évente 9, 6, 5, 4 illetve 3 véka búzát fizetnek. A negyvennégy család 1931-ig évente 240 véka, azaz 60 mázsa búzát adakozott a templomépítés céljára. A hét év alatt összesen 420 mázsát. Az építkezés 1931-ben ment végbe. Most szeptemberben 55 éve volt a templom újraszentelése. Ezt jelzi a nagy karzat feletti másik felirat: „Átalakított 1931.” Templomunk ekkor nyerte el mai alakját. A tetőszerkezet teljes cseréjével egyszerre nyolcvan centivel emelték a falak s két méterrel a torony magasságát. A plafonos megoldás helyett ekkor alakították ki a mostani boltozatos vakolt mennyezetet. Az akkor korszerű, horganyzott, fehér pléh-borítással látták el a tetőt. Új, második karzatot is csináltak a bejáratnál szembeni nyugati oldalon. Itt nyert elhelyezést a nyolc változatos orgona, az egyetlen olyan tárgy, amelyet a gyülekezet nem a maga erejéből készíttetett. Az akkori országgyűlési képviselő, a Fájban birtokos Vitéz Győző 3000 pengős ajándéka volt. A 6 szőlő és 6 mellékváltozatú, 1 manuális pneumatikus (csőrendszerű) orgonát Barakovits János rákospalotai műorgona építő készítette el 1931 szeptemberére. A templom padlójának kikeramitoztatását Dobay István fedezte. A községbe ekkor bevezetett villanyt is bekapcsoltatták a templomba. A pontosan a település közepén, a falu fölötti domb festői háttére előtt felmagasodó templomhoz ekkor készült az új feljáró lépcső is.

Az építkezés összköltsége körülbelül tízezer pengőre rúgott. A munkálatok idején az 1929-től 1940-ig itt szolgáló Kocsis Sándor volt a lelkész. A gondnoki tisztet édesapám keresztapja, Pajkos András látta el. Presbiterek voltak: Pajkos István, Bányai József, Fürjész András, Ortó István, id. Lengyel János, Molnár József, Krakkai István, Dobay István, Varga József, Bene András, Molnár András, Jakab Pál. A kántortanítóságot Kőrössy József látta el, aki 1911-től haláláig, 1954-ig negyvenhárom éven át hűséggel tanította községünk gyermekeit. A templom-átalakítás után az iskolaépítés következett volna. 1941-ben a gazdák felajánlották a falu végén azt

a telket, ahová egyébként majd 1956-ban valóban felépült az új iskola, de már mint állami fenntartású. 1942-ben még elkészültek a két tantermes református iskola és tanítói lakás tervei. Közbejött azonban a háború, s mint tudjuk, 1948-ban államosították is az iskolákat. Az 1945 utáni építkezések, javítások már jobbra a jelenhez tartoznak. Megemlítem azért, mint legjelentősebbet, a parókia tetőszerkezetének felújítását, a vörös pléhborítás cseréjére cserélését 1962-ben, amelyet a helyi Egyetértés termelőszövetkezet ácsbrigádja végzett el. A brigád idősebb Lengyel József presbiter vezetésével helybeli faragó emberekből állt.

Lehetett valami ide kötő nagy erő ebben a gyülekezetben, a szelíd lankákban, a Hernád völgyi táj szépségeiben, mert az itt működő lelkészek 1829 óta két kivétellel utolsó leheletükig ezt a gyülekezetet szolgálták, s itt mentek el a minden élők útján. Legtovább, 39 évig, édesapám Kovács István szolgált itt 1940-től 1979-ig. Molnár József 34 éven át hirdette itt az igét, 1856-tól 1890-ig. Kőszeghy Dániel 28 éven át működött Hernádszurdokon 1900-tól 1928-ig.

A kis eklézsia eddig négy szolgálattevőt adott a magyar református egyháznak. Muszi István hernádpetri előkönyörgőt a múlt században, Pajkos Endre tudós beszeri lelkészt a századfordulón és nővéremet, Kovács Mártát, valamint iskola-társamat, Makatura Józsefet a jelenben.

Kedves Testvéreim! Talán kicsit hosszan beszéltem, pedig Édesapám szerint minden előadó legfőbb ékessége a tömörség. Ilyen évforduló azonban ritkán adatik, a múlt pedig hosszú. Nehéz, küzdelmekkel, munkával, építéssel, könnyekkel, újrakezdésekkel teljes századokat mutatott nekünk a múlt tükre. Láthattuk mindazonáltal azt is, hogy minden nehézség között, tűzvészek, pusztítások ellenére mindig talpon maradt, sőt előre ment ez a gyülekezet. Tudott újrakezdeni, tudott szüntelen építeni. Miért volt képes erre ez a nép? Bizonytal azért, mert mindenkifelett saját szívében épített házat az Úrnak, maradandót, örök lakóhelyül. Ez adta az erőt a szüntelen építéshez, a munkálkodáshoz. S mit adtak cserébe a megépített hajlékok: a templom, a parókia, az iskolaház? Otthonosságot adtak, fészekmeleg teret e kicsiny közösségnek, az együvé tartozás erőt adó jó érzését, pihenőhelyet a megfáradtaknak, az ima csendjét a léleknek, s felüdülésül zengő zsoltárt. S adták a tudást, az ismereteket, az erkölcsi parancsot. Neveltek a kötelességteljesítésre, helytállásra, a jó érzéssel, szívesen végzett munka öröme, a becsületre, a családi élet tisztaságára s a haza szeretetére. Mert ezek is mind következnek az itt tanult és átélt igaz és tiszta Isten szeretetből. Ezt adta cserébe a sok munkáért, áldozatért ez a szent hajlék. Ezt a tanulságot olvashatjuk ki a múltból. Ha egy nép élni akar, ha azt akarja, hogy jövője legyen, akkor mindig szüksége lesz ilyen Isten szeretetében élő, felnevelő kis közösségekre, amelyek óvják, nevelik a kis emberpalántákat, s figyelmükkel elkísérik a bölcsőtől a koporsóig. Szükség van ilyen áldott közösségekre, amelyek az önsorsrontó, széthulló, semmibe hanyatló, értelmetlen életek helyett istenfélő, jövőbe tekintő, jövőt építő, munkaszerető, becsületes magyarokat nevelnek fel az édes hazának, a teremtő és megváltó Isten dicsőségére.

Hiszem, hogy ez a kicsiny eklézsia, ez a kis közösség, bár megfogyott, de él, s ha élni akar, akkor élni is fog. A faluromboló, hibás településpolitika éveit után ismét épülhetnek új házak Szurdokon. Fiatalok fogadnak egymásnak örök hűsé-

get s újabb kisdedeknek is örülhetünk. Bár se helyben lakó lelkészünk, se iskolánk, se tanítónk nincsen, ha a közösség lelke erős s hittel fohászkodik Istenhez, tovább vihetik az örökséget azok az itt élő tősgyökeres szurdokiak, akiknek ősei már 100–200 vagy 300–400 éve a szurdoki temetőben nyugszanak. Bizonyosan melléjük állnak a máshonnan jövők, az ide házasodók, az újonnan beköltözöttek is. Mi elszármazottak pedig, akik vetődjünk akárcsak Hidasnémetiig, Encsig, Miskolcig vagy távolabbra Budapestig, esetleg az óceánon túlra, imáinkban hordozzuk a szárnyra bocsátó szülőfalut, amelynek templom előtti, virágzó gesztenyefáit, a Hernád füzeseit már többnyire csak álmainkban láthatjuk, de szemünk lehunytaig elkísér a kedves szurdoki harangok zúgása. Reménykedjünk együtt, hogy ez a hétszázötven éves magyar falu, ez a négyszázéves református gyülekezet élni fog, s ebben a ma 125 éves, Istennek szentelt hajlékban, a harmadik szurdoki református templomban továbbra is zeng majd a magyar kálvinista zsoltár:

„Szívemet hozzád emelem
És benned bízom Uram”

Adatok a hernádszurdoki református egyház múltjából (2011)

A hernádszurdoki református egyházközség történetének fontosabb dátumai

- 1219 A település első említése a Váradi Regestrumban
1234 II. András király adománylevele részletesen leírja a falu határát
1587 Az első adat a szurdoki református leányegyházról
(A 18. század elejéig Szurdok a Petri anyaegyház filiája volt)
1653 Az úrvacsorai aranyozott ezüstpohár keltezése
1655 Az úrvacsorai bortartó cinkanna keltezése
1681 Már állt az első szurdoki református templom (fateplom)
1727 Az első szurdoki lévita: Zádori István
1745 Az első adat a falu református lelkészéről: Barcza Gergely
A gyülekezet első ismert gondnoka: Fürjész János, a helység főbírája
Romladozó állapotban van a régi fateplom
1785 Az eklézsia második templomának felszentelése
A paticsfalú, zsindeyes templom Bódis József prédikátorsága és Lengyel
Mihály kurátorsága alatt készült
Szurdok már biztosan anyaegyház. Leányegyházai: Petri és Vécse (Ez
a kapcsolat 1979-ig változatlan)
1798 Ettől az évtől ismerjük az iskolatanítók neveit
Tapa András telkes gazda aranyozott ezüst úrvacsorai kenyérosztó
tányért adományoz
1807 Pajkos István telkes gazda és felesége, Lengyel Mária úrvacsorai bortartó
cinkannát adományoz
1810 Elkészül a parókia a templom mögötti telken
1818 Zsindellyel fedett kőoszlopos kerítés készül a templom köré
1821 A paticsfalú, zsindeyes templom renoválása, bővítése és a fa harangláb
újítása
1830 Leég az iskolaház. Újra felépítik vert fallal, zsüptetővel
1836 Elkészül a parókián a kővel kirakott kút és a kővel boltozott pince
(Előbbi ma is megvan, utóbbi 150 éves fennállás után 1986-ban omlott
be)
1846 Újra zsindeyeznek a templomot
1849 Bővítik az iskolaházat
1850 Új, kőalapú harangláb készül
1851 126 és fél fontos harangot öntetnek 300 forintért
1853. május 18. Leég a templom, az új harang is elreped
1856 Tető alatt az új, kőből épült, cseréppel fedett templom
1857 Már áll a szószék
1859 Bevakolják a templomot
1860–61 Gyűjtés a padokra és a harangokra

- 1861 Felteszik a szőszékkoronát, készen áll a templom, összköltsége 5000 ausztriai forint
1861. szeptember. Ünnepi istentisztelet keretében az esperes felszenteli a gyülekezet harmadik, immáron tornyos kőtemplomát
Az ünnepségre tehenet és sertést vágnak, 10 font só fogy
lelkész: Molnár József
gondnok: Molnár Pál majd Paplavicz József
presbiterek: Bányai József, Jakab András, Kis Mihály, Kovács Pál, Pajkos András, Pajkos Pál, Tapa József, Tóth János
A hagyomány szerint ebben az évben ültették a templom elé a ma is meglévő gesztenyefákat.
- 1871–72. Az öreg parókia javíthatása
Elkészül a templomban a torony alatti karzat
- 1879 Új iskola és tanítói lakás épül kő alapra, vályogból
(Átalakítva az épület ma is áll a parókiával szemben.)
- 1885 A templom javítása, berendezésének csinosítása
Sebők József, volt szurdoki lelkész leánya, Sebők Judit úrnő aranyozott ezüst borostó kelyhet adományoz
- 1891 A templomépítő Molnár József lelkész anyósa, Halmy Istvánné lelkész-özvegy ezüst keresztelő tálat és kancsót adományoz
- 1893 Márciustól szeptemberig 3000 forint költséggel elkészül a ma is meglévő négyszobás új parókia
1894. március 15. Az új parókia felszentelése
lelkész: Szabó Kálmán
gondnok: Muszi János
- 1894 Kőkerítés készül az Ortó (ma Fürjész) porta felől
- 1896 A fehér márvány úrasztala adományozója a faluból elszármazott Paplavicz Józsefné
- 1898 Nagypénteken megreped a templom nagyharangja
Ősre közadakozásból elkészül az új, 252 kilogrammos nagyharang, s Muszi János gondnok költségén a 130 kg-os kisebb harang
- 1910 Elkészül a templom körül a téglaoszlopos, kovácsolt vasrácsos kerítés
- 1911 Az utolsó hernádszurdoki református kántortanító, Kőrösy József megkezdí szolgálatát. Haláláig, 1955-ig, 44 éven át tanított a községben.
- 1922 Bányai József 250 kg-os harangot ajándékoz
- 1924 Gyűjteni kezdenek a templom átépítésére
1931. szeptember. A kibővített, megmagasított, fehér pléh borítású, új ablakokkal és padokkal felszerelt, orgonakarzattal kiegészített, villamosított templom felszentelése
Összköltsége az új feljáró lépcsővel együtt 10.000 pengő
A templom ma is meglévő szerkezete, formája ekkor alakul ki
A 3.000 pengő értékű orgonát Vitéz Győző országgyűlési képviselő adományozta
lelkész: Kocsis Sándor

- gondnok: Pajkos András
 presbiterek: Bányai József, Bene András, Dobai István, Fürjész András, Jakab Pál, Krakkai István, Lengyel János, Molnár András, Molnár József, Ortó István, Pajkos István, Varga József
1940. december 1. Szolgálatba lép Kovács István, a hernádszurdoki református egyházközség utolsó megválasztott, helyben lakó lelkésze. Haláláig, 1979-ig 39 éven át volt a gyülekezet lelkésze
- 1941 A gazdák felajánlják a telket a falu végén új református iskola építésére (1956-ban itt épül fel az új állami iskola)
 Megkezdődnek az úgynevezett „házi istentiszteletek” (Téli időszakban hetente egyszer más-más családnál)
 Elindulnak a vallásos estek, teaestek (igeolvasás, igemagyarázat, életvezető- és szépirodalom olvasása, szavalatok), a Keresztyén Ifjúsági Egyesület összejövetelei valamint a lányok és asszonyok bibliaköre
- 1941-től 1946-ig a szurdoki földműves ifjak is részt vesznek a Sárospataki Népfőiskola téli tanfolyamain
- 1942 Pajkos András és felesége, Tapa Borbála úrvacsorai borosztó aranyozott ezüst kelyhet adományoz
1944. december 17. aknatalalat éri a templomot (Karácsony istentisztelet nélkül)
- 1947 A Református Nőszövetség egyházmegyei konferenciája a Hernád menti réten (szurdoki lányok „bizonyágtételeivel”)
- 1956/57 telén rövid időre felújítják a vallásos estek, teaestek hagyományát
- 1961 Az egyházi többség törölteti a missziói munkatervből a „házi istentiszteleteket”
- 1962 A parókia tetőszerkezetének felújítása, a vörös pléhet cserépre cserélik
- 1966 A helybeli iskola megszűnésével megszűnik a helybeli hitoktatás (Konfirmációi előkészítés a parókián és a templomban)

*Hernádszurdok lakosságának felekezeti megoszlása
 a tízévenkénti hivatalos állami népszámlálás szerint*

Év	Református	Róm. kat.	Gör. kat.	Evang.	Izr.	Összesen
1870	219	63	16	3	11	312
1880	239	81	9	2	2	333
1890	238	93	5	3	9	348
1900	220	107	20	6	5	358
1910	228	100	11	6	6	352
1920	247	105	34	3	-	389
1930	244	104	38	4	-	390
1941	248	141	22	1	-	412
1949	245	128	24	3	-	404
2001	100	120	6	.	.	226

Emlékek a hernádszurdoki református gyülekezet életrendjéről 1940 és 1979 között

Készült a hernádszurdoki református gyülekezet harmadik temploma építésének 150. évfordulós ünnepségére (2011)

A szurdoki gyülekezet életrendjét évszázadok során formálódó erős tradíciók szabályozták. A hagyományok rendje szerint élő, döntően gazdákból álló földműves közösség mindennapjai és ünnepei, életritmusa és egész életfolytatása elválaszthatatlanul összefonódott a református gyülekezet szokásrendjével. Ez a hagyományos, bevett szokásrend lényegében nem változott Kovács István 39 éves lelkipásztorkodása alatt, 1940-től 1979-ig. Mindazonáltal miután a téesz szervezése a hatvanas évek elején egyszer s mindenkorra összeroppantotta a közösség tartószervezetét, az önálló paraszti életformát, s ezzel együtt felgyorsult az elvándorlás is, mindez kikezdte a közösség megtartó erejét, fokozatosan szűkítette a hagyományok továbbadásának, a népegyházi keretekbe való belenevelődésnek a lehetőségeit.

A megszokott régi rend szerint vasárnaponként és ünnepnapokon kétszer volt istentisztelet: délelőtt 10 órakor, délután 14 órakor kezdett hívogatni a harangszó. Először a kisharang szólt, majd öt-tíz perc szünet után a nagyharang. Végül, harmadjára mindkét harangot meghúzta a harangozó. (1945-től a mai napig a Petróczki család látta és látja el a harangozói tisztelet: Petróczki János, Petróczki Jánosné és leányuk, Nyíri Imréné Petróczki Márta.) Istentisztelet végeztével a záró ének utolsó versszakának éneklése alatt a lelkész felesége kezdte a kivonulást, majd az asszonyok első sora, utána a második és a többi következett. A férfiaknál a hátsó sor indult először, s az első sorban ülő tekintélyesebb gazdák jöttek ki utoljára. (Az ülésrend aktuális formája a templom 1931-es átalakításakor a padmegváltásra történt adakozással alakult ki, s családon belül öröklődött. Ezt a kötött formát a presbitérium határozata a hatvanas években feloldotta, mondván, mindenki oda ül, ahová akar. Ennek ellenére tovább élt a megszokás, s az ülésrend alig változott.) A templom előtti lépcsőkön levonulva, a kerítésen kívül az asszonyok kisebb köröket alkotva megálltak néhány percre beszélgetni, de őket az ebéd gondja hamarabb hazavitte. A férfiak hosszabb ideig maradhattak. A százados gesztenyefák alatti két gerendapadon üldögéltek, és a padok előtt körbeállva vitatták meg a világ dolgait. A koradélutáni istentiszteleten mindig kevesebben voltak, de sokan eljöttek dél előtt és délután is a templomba. Általában a szurdokiak hagyományosan jó templomjárók voltak, amit az egyházlátogatók is mindig elismertek. A vasárnap tényleg a nyugalom napja volt. Délután sok helyen kiültek a ház előtti padokra beszélgetni. Ilyenkor gyakran a lelkész is családjával együtt végigsétált a falun, s itt-ott szót váltott híveivel. A hatvanas évekig nem fordult elő, hogy a vasárnap nyugalmát munkával megtörték volna. A jószágokat ellátták, megfejték, de elképzelhetetlen volt, hogy a mezőre menjenek. Az eddig elmondottak érvényesek Nagypéntekre, Áldozcsütörtökre, de a Reformáció Emléknapjára is. Az utóbbi hétközi ünnepeket a hagyomány szerint megtartók köre csak a hetvenes évekre fogyatkozott meg, amikor megszaporodott a falun kívül dolgozók száma.

Úrvacsoraosztás évente hatszor volt: a három sátoros ünnepben, karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor, valamint félböjtben, új kenyérkor és új borkor. Ez nagyjából kéthavonkénti ritmust jelentett. Az úrvacsorát megelőző hét bűnbánati hét volt, amikor hétfőtől szombatig minden este a kisharang hívogatásával bűnbánati istentisztelet volt énekekkel, imádsággal, igeolvasással, rövid igemagyarázattal. Sőt 1943-ban és 1944-ben a bűnbánati heteken reggel és este is volt istentisztelet. Úrvacsoraosztás napján az istentisztelet előtt a hívek általában nem vettek ételt magukhoz. Az úrvacsorázások alkalmával a rendes istentisztelet végén elhangzott: „Amint látjátok, istenfő hívek, az Úrnak szent asztalát megterítettük, ... akik magatokat illendőképpen előkészítettétek, a bűnbánati istentiszteletek látogatása által is, egy vers eléneklése közben maradjatok bent az Úr házában, nem felejtve el a nagy apostolnak mondását, az anyaszentegyházban mindenek ékesen és szép renddel folyjanak.” Az úrvacsorai agenda része volt egy ige felvétele után egy rövidebb tanítás is. Az úrvacsorázók közül megszabott rendben először a férfiak álltak ki az úrasztala köré. A lelkész először körbement a kenyérrel, majd ezt követően a két kehely borral. A sort általában az első padból kiálló valamelyik tekintélyesebb, idősebb gazdával kezdte. A kör felénél az egyházi az úrasztalára készített ón kannából újra töltött a kelyhekbe. Miután a férfiak a szokott rend szerint helyükre mentek, az asszonyok következtek. A sor itt az özvegy papnéval vagy a lelkész feleségével kezdődött. Ha sokan voltak az úrvacsorázók, akkor a nőtlen legények és a fiúk külön kört alkottak, s hasonlóképpen a lányok is. A helyzet megítélése és a döntés a nagy karban helyet foglaló, tapasztaltabb, idősebb legényekre tartozott. A délutáni istentiszteleten a hirdetések között mindig elhangzott köszönet és áldás kíséretében, hogy az úrvacsorai jegyeket melyik család adományozta. A hat úrvacsorai alkalom felénél kötött szokásrend volt, azaz évtizedeken át évenként visszatérően mindig ugyanaz a család adományozta a kenyeret és a bort, de idővel kialakultak és rögzültek új adományozói szokások is. Ennek rendjét általában a gondnok tartotta kézben. Az úrvacsorával élők száma magasnak mondható. Sátoros ünnepeken alkalmanként az erre jogosított konfirmált egyháztagok kétharmada-háromnegyede járult az úrasztalához, de más alkalmakon is több mint a fele. (100–140 fő). Kisebb hullámzásokkal ez jellemző maradt a hatvanas évekig, s csak annak arányában csökkent, ahogy a falu reformátusai is fogytak. A lelkési napló tanúsága szerint ezt meghaladó fogyás az úrvacsorázók számában csak a hetvenes években következett be.

A filiákban, azaz a leányegyházakban Hernádpetriben és Hernádvécsén felváltva, évente három-három alkalommal volt úrvacsorázás, a sátoros ünnepek második napján. Amíg általánossá nem vált a téeszvilág, addig az ottani gazdák felváltva, lovasszekérrel jöttek a lelkészért. Később ezt vonattal, busszal, gyalog lehetett megoldani. Hernádpetriben a hajdani anyaegyháznak saját temploma, s mellette tanítóinak mondott lakása volt, ahol a hatvanas évek közepéig tanító-előkönyörgő (lévita), illetve később egy-egy nyugdíjas lelkész lakott. Hernádvécsén az evangélikusokkal közösen használt templom volt, s szintén a hatvanas évekig helyben lakott az evangélikus lelkész. Hernádpetriben és Hernádvécsén is az úrvacsorával élők száma mindvégig alig maradt el az úrvacsorára jogosult konfirmáltak teljes létszámától.

A bűnbánati istentiszteleteken kívül rendszeres hétköznapi alkalmak voltak a téli időszakban, advent első vasárnapjától a félböjti úrvacsoraosztásig kedden, csütörtökön és szombaton. Ha esetleg kevesebben voltak ezeken az alkalmakon, akkor nem mindig hangzott el prédikáció. Jelentősebb esti istentisztelet volt karácsony viliáján és szilveszterkor. Ezeken az alkalmakon a hatvanas évekig zsúfolásig megtelt a templom. Ilyenkor azok is eljöttek, akik nem voltak rendszeres templomjárók. A karácsony estéhez Hernádszurdokon hozzátartozott a gyülekezeti közösség együttléte. Sőt, amíg nem volt a faluban katolikus templom, addig a katolikusok egy része is eljött. A szilveszter esti templomozás is része volt a falu szokásrendjének. Ilyenkor hangzottak el az összefoglaló népmozgalmi adatok: hányan születtek, mennyi esküvő volt (tisztá párok, vegyes párok), hányan mentek el a minden élők útján, s mennyien konfirmáltak. Természetesen az újév első istentiszteletén is népes gyülekezet zengte fohászkodva az ősi éneket: „Ez esztendőt megáldjad, Ez esztendőt megáldjad, Kegyelmedből, Úr Isten.”

Az emberi élet nagy fordulói közül a keresztelezés és az esküvő is a templomhoz kötődött. Szükséghelyzetben, mint a szolgálati naplóban is látható, előfordult hétköznapi, otthoni keresztelezés is, de hagyományosan ez vasárnap, a délelőtti istentisztelet keretében történt. A keresztanya a keresztelendő pólyás gyermekkel csak az istentisztelet vége felé jött be a templomba. A kis jövevény befogadása az úrasztala előtt ment végbe a gyülekezet közösségében, mindig a családhoz szóló rövid tanítás kíséretében. A rákosista rendszer erős nyomása ellenére 1956-ig csak egy-két olyan eset volt, hogy szurdoki református szülők gyermekét nem így keresztelték meg. A hatvanas években szaporodtak meg azok a formák, hogy a parókián, többé-kevésbé titokban keresztelték meg azokat a gyermekeket, akiknek valamelyik szülője úgy gondolta, hogy ilyen vagy olyan okból nem engedheti meg magának a templomi nyilvánosságot. Ilyen módon még a hetvenes években is lényegében minden református gyermeket keresztség alá tartottak. Sőt, a városba szakadtak is sokszor Szurdokon kereszteltettek.

A megkeresztelt gyermekek hitoktatása a helybeli református iskola 1948-as államosítása után csak az ötvenes évek elején vált nehezebbé. A rendkívül erős ellenpropaganda, s a megfélemlítési kísérletek ellenére a szurdoki református gyerekeket a hatvanas évek elejéig egy-két kivételtől eltekintve beírták hittanra. Hittanóra végén mindig felállva lelkesen és felszabadultan énekeltük a „Vezess Jézusunk...” kezdetű dicséretet, majd vigyázz állásban harsányan és elszántan ezt mondtuk: „Református magyar vagyok, halálomig az maradok!” „Úgy legyen!” - válaszolta a lelkész. Erősebb leépülés a hittanóra tekintetében akkor kezdődött, amikor a felső tagozatot elvitték a faluból Hidasnémetibe, s így éppen a konfirmációhoz közeledve a fiúk és a lányok távolabb kerültek az összetartó helyi közösségtől. (Néhány év múlva teljesen megszűnt a helybeli iskola.) A konfirmációi előkészítés így megrövidülve átkerült a parókiára, illetve a templomba. Mindazonáltal nem nagyon volt szurdoki gyerek, egészen a hetvenes évekig, aki kimaradt volna a konfirmációból. (Igaz, hogy egy részüknél már hiányzott a több éves folyamatos hittanos gyakorlat.) Az igazán nagy probléma az lett, hogy az elvándorlással, a falu elöregedésével együtt egyre fogyott a gyerekek száma. A konfirmációra egyre kevesebb fiatallal került sor. Hagyományosan a konfir-

máció közös volt a két leányegyház, Hernádpetri és Hernádvécse konfirmandusaival. Ezek a közös alkalmak, közös élmények, emlékek, barátságok jól szolgálták az anyae gyház és a leányegyházak összetartozás érzését. A fehér ruhás lányok és az ünnep-
lőbe öltözött fiúk templomi vizsgája és fogadalomtétele az úrasztala körül nemcsak a résztvevőknek és családjaiknak, hanem az egész gyülekezetnek felemelő, hitet erő-
sítő ünnepi lelki élmény volt.

Hasonlóképpen hagyományosan a gyülekezet, sőt az egész falu színe előtt ünnepélyes módon mentek végbe az esküvők, amelyeket a megelőző hetekben a szószékről szabályszerűen háromszor hirdettek ki. („Házasulandó jegyespárt hirdetek” formulával.) A kisebb-nagyobb násznép a lányos háztól indulva, a falun végigvonulva érkezett a templomba, ahol a násznépen, a meghívottakon kívül az alkalmi érdeklődők, felnőttek és gyerekek, reformátusok és katolikusok széles köre volt tanúja a fiatal pár összedadásának, esküvésének. A lelkész családját általában meghívták a lakodalmi vacsorára. Vezetésével az első fogás előtt hangosan imád-
koztak. Később a lelkész pohárköszöntőt is mondott, miután pohárkocogtatással vagy „Halljunk szót!” kiáltással lecsendesítették a zsbongó vendégsereget. A hat-
vanas évektől kezdve növekvő számban fordult elő, hogy a keresztelőhöz hason-
lóan az esküvőt is a parókián tartották a tanúk és néhány családtag jelenlétében.

A lakodalmi vígasság ellenpontja a betegség, a halálra készülődés, az emberi élet lezárása. A hagyományos református közösségben magától értetődő és termé-
szetes volt, hogy az ágyban fekvő súlyos betegek, életük végét érezvén közeledni, az Atya színe elé készülődve úrvacsorát vettek. (A szolgálati naplóban számos ilyen bejegyzés van.) A halottak búcsúztatása azon a portán kezdődött, amelyikhez az elhunyt élete kötődött. Itt ravatalozták fel a tiszta szobában. A halál időpontjától a temetésig reggel, délben és este is szóltak a harangok – a kis katolikus harang-
lábnál is – emlékeztetve, hogy a gyülekezetnek, a falunak halottja van. A temetés napján a ház udvarán elhelyezett koporsót többnyire az egész gyülekezet, sokszor az egész falu állta körül. (A temetési beszédnek elmaradhatatlan része volt a mérték-
tartó búcsúztatás.) A szertartás után, a templomban őrzött két rúdon négy-négy férfi vitte felváltva a koporsót egészen a falu fölötti temetőben levő sírig. A család, a roko-
nok, a gyászolók a koporsó után vonultak meg-megállva, énekelve. Az ötvenes évek-
ben ilyenkor még gyakran diktálták az énekeket. Szépséges temetési énekeinket, amelyek nemcsak az elmúlást, hanem a hazatalálást és az örök élet reménységét is hirdették, akkor még az egész gyászoló gyülekezet énekelte. A szurdoki református temetés komor fensége a feltámadás reménységével emelte fel a megrendült szívű gyülekezetet. („Halál hol a te fullánkod? Pokol, hol a te diadalmad?”)

A hagyományos alkalmakon kívül Kovács István lelkész Hernádszurdokra kerülése után új munkaformákat is bevezetett, ami egyértelműen a virágkorát élő sárospataki teológia nevelésének volt köszönhető. A főiskolán éreztette hatását a hit-
élet megújításán munkálkodó belmissziói mozgalom, de Sárospatak volt az egyik ki-
formáló műhelye annak az elgondolásnak is, hogy az egyháznak a maga eszkö-
zeivel segítenie kell a falusi, népi, földműves társadalom felemelkedését, kulturális megerősödését, végső soron szociális problémáinak kezelését. Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán fiatal professzorok ebben a szellemben nevelték a teológusokat. Ilyen

lelkészi munkára készítették fel őket a megújuló cserkészettel, a rendszeres falujárással, a faluszemináriummal, a népfőiskolai mozgalom szervezésével. A missziói elkötelezettségnek volt következménye, hogy amint a szolgálati napló szemelvényei is mutatják, a negyvenes években hétköznapi esteiken külön alkalmak voltak a gyülekezet különböző csoportjainak. Hétfőn esténként volt a nőegyleti összejövetel, asszonyok és leányok bibliaköre, kedden pedig ifjúsági összejövetel, a KIE azaz a Keresztyén Ifjúsági Egyesület alkalmaként. Kovács István felesége a Református Nőszövetség egyházmegyei titkára volt, aki maga is gyakran szerepelt az „ébredés” sodrában gyakori abaúji konferenciákon („kis Zsindelynéként” is emlegették). A szurdoki fiatal lányok is többször „tettek bizonyosságot” ezeken az alkalmakon. (Kiváltképpen az 1947-ben a Hernád menti réten tartott szurdoki konferencián.) Ez 1945 után addig tartott, míg 1948-ban fel nem számolták a Nőszövetséget.

Az újfajta alkalmak közül Hernádszurdokon az úgynevezett házi istentisztelet gyökerezett meg legjobban. Ezeket a téli időszakban hetente tartották. Mindig más-más család volt a meghívó. A befűtött tisztaszobában húszan-harmincan, néha ennél is többen gyűltek össze. Ezek a kedves, a gyülekezet összetartozását is segítő alkalmak egészen a hatvanas évek elejéig éltek. A bensőséges, családi összejövetelekről, a fészekmeleg együttlétekről felejthetetlen emlékeim vannak nekem is, mert már kicsi gyermekként is sokszor ott lehettem. A bibliaolvasás, imádkozás, igemagyarázat mellett mindig megtanultunk az úgynevezett „Kisnékesből” is egy-egy új (hallelujás) éneket. Ezeket nagyon szerette az egész közösség. Mindig volt beszélgetés hitünk alapkérdéseiről is.

A szolgálati napló és sokak emlékei szerint jó alkalmak voltak az 1945 utáni években a teaestek, vallásos estek, amelyeket a református iskolában, később a templomban tartottak. Igeolvasás, rövid igemagyarázat után életvezető irodalmat és szépirodalmat olvastak fel, s a fiatalok előadásában mindig elhangzott két szép vers. A magyar klasszikusok (Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa, Ady) verseinek előadását a lelkész feleségével tanulták a fiatal lányok és fiúk. 1956/57 telén felújították a vallásos esteket, de ez sajnos nem tarthatott sokáig.

Fontos szolgálat volt a tehetséges parasztfiatalok képzése a sárospataki kollégium népfőiskoláján. Az eleinte kéthetes, majd egyhónapos tanfolyamokon gazdasági, társadalmi és gyakorlati kérdések tárgyalásán túl a magyar és az egyetemes művelődés értékeivel is tájékoztatták a fiatalok szemhatárát. Mindenki tartott a saját falujáról beszámolót. Néhány nap együttlét után megalkották „Szeretettfalva” községet, s maguk közül megválasztották ennek elöljáróságát. Szeretettfalvának volt sokszorosított újságja is „Kérékvágás” címmel. Mindez a demokratikus közélet begyakorlását is szolgálta. Kovács István, aki Újszász Kálmán és Szabó Zoltán tanítványaként segédlelkész korában is munkatársa volt a népfőiskolának, szurdoki lelkészként, amíg lehetett minden évben küldött egy-egy szurdoki ifjút ezekre a tanfolyamokra. Fennmaradt Fürjész András 1943 január 31-én kelt levele, amelyben beszámolt Kovács István lelkésznek pataki élményeiről. Többek között ezt írta: „Nagyon szépen köszönöm Tisztelendő úrnak, hogy Szeretettfalvára irányított. Nagyon sokat és jót tanulunk. Már voltunk a régiségtárba, a könyvtárba, a Rákóczi-várba, mindent, ami csak érdekel megnéztünk. Már választottunk elől-

járókat Szeretetfalvának. Beszámolóm sikerült. Tisztelendő urat mint régi Kerék-vágás szerkesztőt sokat emlegetik Zoltán bátyáink.” A szolgálati napló szerint 1944 elején Kovács István is ott volt Szeretetfalván:

„Jan. 31.–febr. 8-ig

a sárospataki népfőiskolán voltam, ahol előadásokat és bibliamagyarázatot tartottam. A február 4-iki előadás címe: A magyar parasztság története. A február 5-iki előadásé: A magyar földműves társadalom fejlődése (A zsellértől a nagygazdáig.)

Február 4-iki írásmagyarázat témája: A falu; Jézus a maga falujában. Textusa: Márk: 6: 1–6.”

A szurdoki ifjak közül a következők vettek részt Sárospatakon népfőiskolai tanfolyamon: Fűrész András, Pajkos Gyula, Konyha Béla, Zeher Ferenc. Valamennyien valamilyen formában vezetők lettek a faluban (gyülekezeti gondnok, téesszelnök, polgármester). A Rákosi-korszak a virágzó és hasznos népfőiskolai mozgalomnak is véget vetett.

1961-et követően az egyházi felsőbbség a missziói munkatervből törölte a házi istentiszteleteket. Állítólag az akkor szervezett téesszekekről folytatott eszmecsere miatt. (Ami persze az alkalom elkezdése előtti gyülekezésnél valóban nem zárható ki.) Ezzel vége is lett ennek a kedves és áldott hernádszurdoki hagyománynak. Ugyanakkor Kovács István lelkész hivatalos kongruáját büntetésül 100 Ft elvonással 600 forintra csökkentették.

1964-ben újabb büntetés, 100 forintos elvonás következett. Vélhetően Kardos István helyi tanító temetése miatt. A tehetséges, sokat és eredményesen dolgozó fiatal nevelő a litkai református gondnok fia, a sárospataki református tanítóképző neveltje, aki Kőrössy tanító úr halála után 1955-ben került a faluba, 1956 után rendkívül aktív, pártos tevékenységet folytatott, a járási pártbizottságnak is tagja lett. 1964 tavaszán gyors lefolyású rák támadta meg 34 éves életét. A betegágyon megtalált ősei hitéhez. Kovács István lelkész rendszeresen látogatta, lelkigondozta, zsolnárokat és dicséreteket énekeltek, s nagyhét hétfőjén este úrvacsorát is vett.

A történetek rendkívüli módon megrázták a falu egész népét. Szülőfalujában, Litkán készültek eltemetni, de lakásánál, a falu végén levő új iskolánál is terveztek egyházi búcsúztatót. A hatóságok (?) ezt az utolsó pillanatban megtiltották, s a koporsó, szertartás nélkül már a jármű platóján volt. A nép hangosan zúgott, elégedetlenkedett. Ennek hatására Kovács István lelkész felállt az iskola kapuja előtti kőoszlopra s elmondta beszédét. A gyülekezet megrendülve, hitében erősödve énekelt, búcsúztatta tanítóját. Ezért mondta az akkori tanácselnök, volt járási tanácselnök: „a pap meggyalázta a Pártot”. A létszámában mindegyre fogyatkozó, a folyamatos pártállami ateista nyomás alatt apránként töredező közösségnek az valóban egy felemelő, megerősítő élménye volt.

A hitvalló egyház formálódása és a református azonosságtudat

Ismertetés Kósa László (szerk.):
Reformátusok Budapesten című monográfiáról¹
(2006)

A Kósa László szerkesztésében két kötetben, 1571 oldalon megjelent, műves kiállítási, monografikus jellegű tanulmánykötet, amely harminckét szerző ötvennyolc írását tartalmazza, hatalmas munka eredménye. A munka itt egyaránt jelenti a távlatos tervezést és a kutatásszervezés napi robotját, a szorgos és pedáns kutatásokat és a nagyvonalú, de határozott kutatásvezetést, folyamatos összehangolást, gondos szerkesztést, és a befogadás élményét meggazdagító illusztrációk összegyűjtését és prezentálását is. Az eredmény pedig egy világvárossá növekedő település egyik kisebbségi felekezeti népességének történeti rajza. A magyar főváros reformátusságának ez az átfogó történeti rajza különböző műfajú, metodikájú, eltérő szemléletű és léptékű írásokból bontakozik ki.

Viszonylag összefüggő történetet – más-más okból és más-más módon – csak a kezdetekről és a közelmúltról olvashatunk. A kezdetekről, a főváros mai területén a Türelmi Rendelet előtt működött református gyülekezetekről Tóth Krisztina írt új forrásokat is felhasználó, alapos tanulmányt. A reformátusság későbbi történetét alapvetően meghatározta, hogy a hódoltságkori küzdelmes lét végére Budán és Pesten egyaránt pontot tettek azok az 1703-as szabad királyi városi kiváltságlevelek, amelyek e városokban megtiltották a protestánsoknak, hogy ingatlantulajdont, polgárjogot és céhtagságot szerezzenek. Ha az ikervárosok későbbi református historikumának sajátosságait értelmezni akarjuk, kétségtelenül ez a kiindulópont. A Türelmi Rendelet pillanatában lényegében nincsenek itt reformátusok. (Még 1806-ban is az 58 000 lakosból csak 211 volt református.) Nincs tehát folytonosság és nincsen hagyomány. Első helyen ezt, a tradíciók hiányát emeli ki Kósa László is a tanulmánykötet olvasásához távlatos szempontokat nyújtó, a fontosabb hangszlyokat, változásokat impresszíven előrejelző, eligazító bevezetőjében. A pesti, úgy mond „központi gyülekezet” megalakításáról a „haza szívében” tulajdonképpen az ország négy egyházkerületének konventje döntött 1796-ban, amihez – s majd később az „egész haza templomának” felépítéséhez is – biztosították az országos támogatást. Az indulás különös körülményei paradox módon előlegezik meg a későbbi fordított irányú folyamatokat, amikor Budapest a magyar reformátusok egyik fontos központjává erősödve, meghatározó szerepet játszik majd a magyar

¹ Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1571 oldal. Az ismertetés megjelent: Korall 2007. 8. évf. 27. sz. 205–213

reformátusságnak mint entitásnak az újraformázásában, s a világ változásaira reagálva a „hitvalló egyház” működésmódjának a kialakításában.

Az újraalapítástól az 1945 utáni közelmúltig terjedő másfél évszázad történetét a kötetek írásai sokféle műfaji megközelítéssel igyekeznek megrajzolni. Ezeket sorra véve megállapíthatjuk, hogy a könyvnek kétségtelenül fundamentális elemei az adattárak és a kronológiák. A budapesti reformátusok történetének kronológiája még a jelzett 150 évnél is nagyobb ívet fog át a lutheri tanok 1518-as budai megjelenésétől a 2004 májusában megrendezett első Református Zenei Fesztiválig. A közel öt évszázad történetét bemutató kronológia (1989-ig Kósa László munkája) időrendi keretet, mintegy eligazító vezérfonalat ad a sokszínű tanulmánykötet olvasásához, de önmagában is izgalmas, informatív olvasmány. Szép és gondos munka a főváros területén a kiadvány 2004-es lezárásáig a református önszerveződés nagy teljesítményeként létrejött, összesen ötvennyolc egyházközség tömör (egyenként 2–3 oldal), enciklopédikus bemutatása. Ez tartalmazza a gyülekezet megszervezését, rövid történetét, a templom építéstörténetét, művészeti értékeinek leírását, a beiktatott lelkipásztorok időrendes névsorát, a gyülekezet kiadványait s a vonatkozó irodalmat. A kitűnő adattár, amelyet Millisits Máté készített minden templomról, istentiszteleti helyről, gondosan komponált, jó minőségű külső és belső felvételeket is közöl. A kiadvány megbízható infrastruktúrájához tartozik a Budapest mai területén megjelenő református időszakai sajtó jegyzéke is az 1818-as *Lelkipásztori Tárháztól* 2004 végéig. A 201 tételt abc-rendben közlő adattár Cseh Gizella és Mészáros Borbála munkája.

Az adattárakhoz bizonyos szempontból közeleső műfajt jelentenek a különböző szisztematikus intézménytörténetek. A sort az oktatási intézmények történetével kezdhetjük. Külön tanulmány mutatja be az 1855-ben alapított – de itt csak az 1955-ös centenáriumtól tárgyalt – Budapesti Református Teológiai Akadémiát, az 1859-ben induló Budapesti Református (Lónyay) Gimnáziumot, az 1907-ben fundált Baár-Madas Református Leánynevelő Intézetet, a holland segítséggel 1926-ban létrehozott Julianna Református Elemi Iskolát és a Skót Misszió 1846-tól működő elemijét. (Bolyki János, Rébay Magdolna és Kovács Ábrahám szép munkái.) Az egyesületek, alapítványok, szeretetintézmények közül kerek intézménytörténetet olvashatunk a reformkor végén megjelenő, a zsidómisszióval indító budapesti Skót Misszióról, amelynek mindvégig fontos szerepe volt a nyugat-európai protestáns egyházi megújulási mozgalmak hatásainak, a személyes hitvalló vallásosságnak, a formális egyháztagok belső misszionálását is segítő új formáknak, s a hitvalló keresztyénségből fakadó szociális érzékenységnek a közvetítésében. (Kovács Ábrahám írása.) Olvashatunk a hasonló, német és svájci hatásokat közvetítő Németajkú Leányegyház hívei által 1859-ben alapított Protestáns Árvaegyletről s az azonos gyökerű, 1866-tól működő Bethesda Kórházról illetve az ehhez kapcsolódó, 1903-ban megalakult Filadelfia Diakonissza Egyesületről. (Géra Eleonóra Erzsébet alapos tanulmányai.) A 19. század közepén a Skót Misszió és a Németajkú Leányegyház honosította meg Budapesten a vasárnapi iskolák intézményét. Erről a döntően missziói célú, hitébresztő, ugyanakkor ismeretterjesztő és határozottan szociális tartalmú új módszerről, amely az 1880-as évektől Szabó Aladár kezdemé-

nyezése nyomán megmagyarosodva nagy hatású mozgalommá vált, Kovács Ábrahám írt fontos tanulmányt. A budapesti református ébredésnek nevezett egyházi megújulást elindító Szabó Aladár kezdeményezéséhez köthető a szintén bemutatott, 1892-es alapítású Lórántffy Zsuzsanna Egyesület is, amelyet kiemelten jótékony céllal Budapest növekvő szegény rétegeinek, a szociálisan rászoruló nőknek és gyermekeknek a támogatására alapítottak. De olvashatunk a tanulmánykötetben a szabadelvű, kultúrprotestáns szellemű Magyar Protestáns Irodalmi Társaságról (1889) és a szabadkőműves, filantróp készítésű Nagypénteki Református Társaságról is (1893).

Az 1859-cel kezdődő s az 1880-as évektől megszorodó egyesületalapítások, mint az erősödő református önszerveződés s ugyanakkor mint a hagyományos egyházi szemlélethez képest új módszerek megnyilvánulásai, fontos szerepet játszottak az egyház és a társadalom közötti modernebb, nagyvárosiasabb kapcsolatrendszernek s az egyházas vallásosság új formáinak kialakításában. Erről győzi meg az olvasót Kósa László átfogó cikke az egyesületeknek a budapesti reformátusság életében játszott szerepéről. Ennek az elemzésnek az eredményeire még visszatérünk, amikor azt taglaljuk majd, hogy a monografikus tanulmánykötet tanulsága szerint a magyar reformátusság entitása jelentős részben budapesti impulzusokra, a nagyvárosi problémákra adott válaszok nyomán kapott újabb mintázatokat. Az intézménytörténeteket a tudományos gyűjteményeknek, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének és a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának a bemutatása folytatja. (Berecz Ágnes és Horváth Erzsébet munkája.) Szélesebb értelemben ebbe a sorba illeszkednek az 1909-es Kálvin-jubileumról és az 1934-es budapesti Országos Református Kiállításról, illetve a leg hosszabb életű periodikáról, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapról* (1842–1848; 1858–1919), valamint a legnagyobb hatású református sajtóorgánusról, a *Református Életről* (1934–1944) szóló tanulmányok. Az ötvenezer példányt is elérő, egyháztársadalmi és egyházpolitikai hetilapot, a *Református Életet* finom elemzésében Ablonczy Balázs 1940 és 1944 között a budapesti református önépítés lapjaként írja le. A megemlített intézménytörténetek természetesen nem egyforma súlyúak. Van, amelyik mélyebb elemzéssel távlatokat nyitva járul hozzá a budapesti reformátusság történeti rajzához, s van, amelyik pedáns, szolid történetmondással. A feltárt adatok, az elrendezett ismeretek, a gondos levéltári-, sajtó- és szakirodalmi hivatkozások azonban összességükben mindenképpen biztos, hasznosítható alapot jelentenek a jövőben.

A kötet tanulmányainak harmadik nagy műfaji csoportját a kiemelkedő lelkeségényiségekről készült portrék, illetve az egyház életében jeles szerepet vállaló családokról és világiakról írott tanulmányok képezik. Ha szabad egy komoly, tudományos folyóiratban közlendő ismertetésben rendhagyó módon megnyilatkozni, akkor a recensens bevallja, hogy a súlyos köteteket hazacipelve legelőször ezekre az írásokra vetette rá magát, és ezt nem bánta meg. Nemcsak azért, mert izgalmas volt elmerülni a személyes életsorsok és családtörténetek áradásában, hanem azért is, mert a legjobb portrék impresszív módon egyszerre egyház-, művelődés- és társadalomtörténetnek is tekinthetők. A többnyire személyes forrásokon is nyugvó,

a meghatározó eszméket, hiteket, motivációkat, az intencionált cselekvést meg-elevenítő narratívák olvasása révén átélhetően formálódhatott ki e sorok írójában a magyar reformátusságnak mint entitásnak a fokozatos átalakulása. Erről a változásról néhány intézménytörténeti pillérre is támaszkodva még írunk.

Előbb azonban tekintsük át a tanulmányok még hátralévő, negyedik, egyben utolsó nagy műfaji csoportját, amelyet leginkább hagyományos társadalomtörténeti elemzésnek nevezhetünk. Ezek az írások a mi mostani sorrendünkkel ellentétben a kiadványban *A reformátusok Budapest társadalmában* összefoglaló címmel, az *Előzmények* utáni első blokkot alkotják. Ez természetes is, hiszen a felekezeti – s ezzel összefüggő társadalomstatistikai adatok, összefüggések bemutatása mindenképpen a monografikus tanulmánykötet olyan infrastruktúrájához tartozik, ami nélkül a történeti rajz nem érhető. Hat tanulmány tartozik ebbe a körbe. Nagy Áron a Budapest vallásföldrajzára vonatkozó, módszertanilag sok gondot jelentő adatokat gyűjtötte és rendezte össze. Az adatsorok nemcsak a felekezeti arányok változását mutatják be, hanem a városrészek, illetve a kerületek szerinti megoszlásokat is. Nagyon impresszív a reformátusok számának és részarányának folyamatos és egyenletes növekedése az 1813. évi 595-ről (0,8%) az 1949-es 160 ezerre (15,1%). Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy a 2001-es népszámlálás során Budapesten 225 ezren vallották magukat reformátusnak, s ez itt a felekezethez tartozók 19,6 százaléka, akkor megállapíthatjuk, hogy a fővárosi reformátusok részaránya fokozatos kiegyenlítődéssel kétszáz év alatt lényegében a nulláról indulva elérte az országos arányokat. Másrészt az is látható, hogy a Budapesten lakó reformátusok száma már 1900-ban meghaladta a hagyományos református központban, Debrecenben élőkét. 2001-ben pedig minden hetedik magyarországi református a fővárosban lakott. Ez a növekedés adja az alapját annak, hogy Budapestről mint református központról is beszélhetünk.

Itt kell elmondani, a tanulmánykötet összeszerkesztésével kapcsolatban, hogy az egyes tanulmányok összehangolása egészében eredményes. A kötet szerkezetéből adódó egyik legnagyobb gond az volt ugyanis, hogy a különböző portrék, családtörténetek, az intézménytörténetek sora, az adattárak, a társadalomstatistikai elemzések ugyanannak a történetnek különböző narratívái s egyenként is bizonyos kerekdedségre törekedve, anyagaik, témáik, elemeik, értelmezéseik szükségszerűen kisebb-nagyobb átfedésben vannak egymással. Ezt a problémát összességében kiegyensúlyozottan sikerült megoldani. Az ismételések azon a minimális szinten vannak, ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az egyes történetek önmagukban is értelemteljesek legyenek. Sőt a recenzensnek, aki az élmény egységét megőrzendő az egész elbeszélésfüzért viszonylag rövid idő alatt olvasta végig, az a benyomása, hogy ami ismételések látszik, valójában mind hozzáad valamit a történeti rajzhoz, gazdagítja, mélyíti annak jelentését. A szerkesztés gondos oda- és visszautalásokkal is kiemelte az egymásra mutató, egymást erősítő elemeket. Eltérő adatok, egymásnak ellentmondó értelmezések pedig általában nincsenek a tanulmánykötetben.

Kozma István adattárral, statisztikai táblázatokkal is dolgozó tanulmánya (*Reformátusok a budapesti statisztikában*) meggyőzően dokumentálja, hogy a folytonos és egyenletes református növekedést meghatározó módon a fővárosi átlá-

got többszörösen meghaladó bevándorlási dinamika biztosította. 1880 és 1930 között a növekedési ütem két és félszerese a fővárosi átlagnak. (Érdemes felvetni, hogy ez a tény tulajdonképpen magyarázatra szorulna.) Meglepő módon a fővárosi reformátusok 1900-tól a természetes szaporulat tekintetében is megelőzték a többi felekezetet. Ezt a szerző helyesen a bevándorlók korösszetételével magyarázza. Hozzátehetjük, hogy feltételezhető az otthonról hozott falusias minta hatása is. Kozma István jól írja le és összességében meggyőzően mutatja be a reformátusok társadalmi összetételének, kulturális jellemzőinek megváltozását az 1880-as évektől kezdődően. A változás fő oka, egy 1925-ös finom megfigyeléseket tartalmazó szociografikus leírás fordulataival élve, a „szegénység tódulása”. A részletekkel azonban sok probléma van. Hajlunk arra, hogy a dolgozatban is idézett kiváló evangélikus vallásstatistikusnak, Schneller Károlynak van igaza. A felekezeti különbségek statisztikailag kimutathatók, de a felekezetiség mint változó hatása nehezen ragadható meg. Ez annak ellenére van így, hogy egyetértünk Kozma István megfogalmazásával: „A felekezetek kollektív tudatot hordozó és magatartást alakító társadalmi aggregátumok.” (109. old.) Ezen a területen maradt még lehetőség további finomabb elemzésekre.

Bizonyos mértékig a társadalmi szerkezet alakulásához is kapcsolódik a református öngazgatás intézményének, a presbitériumoknak az összetételével foglalkozó két, igen alapos elemzés. Ifj. Bertényi Iván és Kozma István egyébként más-más módszert alkalmazó dolgozataiból látható, hogy mindvégig jellemző marad ugyan az elithez tartozó, magasabb presztízsű elemek dominanciája, de a presbitériumok összetétele távolról mégis követi a református népesség szerkezeti változásait. Kozma István a két világháború közötti időszakra vonatkozóan a területi jellegzetességekkel való összefüggést is kimutatja. Ekkor egyébként a leginkább figyelemreméltó az altiszi réteg viszonylag magas s növekvő presbitériumi jelenléte.

Nagyon érdekes Welker Árpád tanulmánya a vegyesházasságokról és a vallásváltásokról. Elemzéséhez nem csupán a statisztikai adatfelvételeket szedte össze, hanem aprólékos munkával, szisztematikusan feldolgozta a Kálvin téri anyakönyvek bejegyzéseit is. Sok érdekes részlet mellett az írás fő eredménye, hogy a Kálvin téri gyülekezetben kötött házasságok 50–60 százaléka már 1870 előtt felekezeti vegyesházasság volt, majd a 80-as években ez az arány elérte a 70 százalékot. A polgári házasság bevezetése után pedig évtizedeken keresztül az volt a jellemző Budapesten, hogy a reformátusok háromnegyede vegyesházasságot kötött. Ez a magas arány összefüggésben volt egyrészt a reformátusok erősen kisebbségi helyzetével, másrészt a nyitottabb, nagyvárosias viszonyokkal. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a jelenség eddig talán nem kellően figyelembe vett módon és mértékben befolyásolhatta a fővárosi reformátusság egész élethelyzetét.

A most tárgyalt, társadalomtörténeti jellegű blokk dolgozatai közül a legizgalmasabb Juliane Brandt *A (buda-) pesti református egyház dualizmuskori adólistái* című írása. Az 1841-es első összeállítástól öt-tíz évenként fennmaradt (felfedezett, összeszedett) listák önmagukban is nagyon érdekesek. Mivel státusz vagy foglalkozás megnevezéseket is tartalmaznak, alkalmasak arra, hogy a pesti gyülekezet számontartott, aktív tagjainak a társadalmi összetételét elemezzük. Egy-egy met-

szetben (1865–70, 1880, 1900) a szerző ezt az összetételt egybevetette azokkal a statisztikai sorokkal, amelyek az egész (buda-)pesti reformátusság férfi keresőinek összetételéről állnak rendelkezésre. A két adatsor közötti távolságot, annak változásait úgy fogta fel, hogy az mutatója lehet a gyorsan növekvő fővárosba sokfelől jövő és a városban szétszórta lakó reformátusság egyházi integráltságának, a gyülekezetépítés és az egyházi munka sikerességének. Az egyházi integráció problémaként való felvetése s összekapcsolása az adólistákkal kitűnő gondolat. A pesti reformátusság léthelyzetének egyik legfontosabb dimenziójáról van szó, amikor megállapítjuk, hogy Budapesten a 19. század utolsó harmadában (az egyházpolitikai törvények előtt) még létezik ugyan a népegyházi beleszületés a jogi felekezeti kötelékekbe, de a tradíciók szabályozta népegyházi belenevelődés és az állandósult szokásrendszereken nyugvó benneélés már nem feltétlenül.

Mielőtt ennek az összefüggésnek a nyomvonalán továbbhaladnánk, azért meg kell jegyeznünk, hogy a református egyházfenntartás, egyházi adózás 19. századi helyzetét nem ismerjük pontosan. Az 1881-ben megalkotott egységes Magyarországi Református Egyház zsinati törvényei is elég általánosan fogalmaznak erről, s visszautalnak a helyi jogszokásokra. A helyi jogszokásokról átfogóbb, feltáró munkát eddig csak jóemlékezetű Rácz István írt a Debreceni Tractusra vonatkozóan.² Kicsit bizonytalanul azt lehet mondani, hogy a magyarországi református egyházfenntartás leggyakoribb formája a párbér (ágybér) – mint eredetileg az önkéntesség elemét is tartalmazó jogszokás – a parókiális köteléken alapult, s rendszerint a házasságban élők, valamint az önálló háztartással bíró özvegyek és özvegy nők fizették. Hogy az országos segítséggel s részben patrónusi jellegű támogatással induló, többféle hagyományt hozó pesti gyülekezetben pontosan hogyan formálódott ez a jogszokás, az igazából még feltárandó feladat. Lehetséges azonban, hogy az integráltság mértékének mérlegelésénél nem az összes férfi keresők, hanem az összes református házas férfiak számát kellene alapul venni. Ki kellene deríteni azt is, hogy mi volt a helyzet a felekezeti vegyes házasságban élőknél, hiszen ez nagymértékben befolyásolhatta a budapesti református egyházfenntartást.

Visszatérve a népegyház válságának emlegetett témájához, azt gondoljuk, hogy a népegyház versus hitvalló egyház problematika a tanulmánykötet talán legfontosabb tengelye. Ezt valószínűleg a szerkesztő, Kósa László és munkatársa, Kiss Réka is így láthatták, mert a kötetbe írt tanulmányaik, portréik szinte mindegyike erőteljesen hordozza ezt a tematikát. A két kulcsfogalom definícióját a kiadványba Kósa László által készített, az olvasást, megértést segítő kitűnő, református egyházi fogalmi szótár is tartalmazza. Az ott olvasható meghatározások az eccleziológiai vonatkozások mellett a fogalmak szociológiai tartalmára helyezik a hangsúlyt. Ezeket kicsit bővebben kifejtve s talán távolról indítva azt mondhatjuk, hogy a keresztyén alapon felépülő társadalomalakulásban eleve megvolt a lehetősége a vallás, a politika, a jog, az erkölcs, a gazdaság, a tudomány, a technika, a művészetek stb. autonóm szférákká, önszabályozó rendszerekké alakulásának. A felvilágosodással, a polgári átalakulással párhuzamosan lendületet vevő funkcionális differenciáló-

² Rácz István: *Egyház és társadalom*. Debrecen, 2002.

dással függ össze a népegyház/hitvalló egyház modellváltás is, mint a vallási szféra autonómmá válásának kifejeződése. A premodern állapot adekvát formája, a népegyház nemcsak azt jelenti, hogy lényegében mindenki természetes módon tagja az egyháznak, hanem azt a szociológiai alakzatot is, hogy egyrészt ez a tagság a lét egészét átfogja, értelmezi, másrészt a tagság beleszületésen, természetes belenevelődésen alapul. Az alakzat meghatározó magva a szokásszerűség és a hagyományozódás. Az egyénnek igazából nem kell választania, s az egyháznak döntően csak a hagyományos kereteket kell fenntartania és működtetnie. A létszféra autonómiájának kialakulása utáni modern állapotnak megfelelő hitvalló egyház szociológiai működésmódjának meghatározó magja a beleszületéssel szemben a választás. Az egyházhoz, felekezethez tartozás tudatos választáson, döntésen, vállaláson alapul. A döntés alapja a személyes hit. A hitvalló egyház laicizálódott környezetben intenzív és változatos missziói munkával támogatott, rendszeres és elmélyült hitéletet élő hívekből álló egyház.

Ezt a két, tiszta formában nyilvánvalóan csak elméletileg létező modellt a mai vallásszociológia is leírja és használja. Sokszor azonban úgy kezelik, mintha napjaink legújabb fejleményeiről lenne szó. Magyar vonatkozásban a társadalomtudomány semmit sem látszik tudni a modellváltás több mint százéves előzményéről. Ugyanez az ismerethiány sok tekintetben elmondható a szélesebb értelemben vett történettudományról is. A folyamatok korábbi, jelenségszintű leírása jobbra a döntően eccleziológiai szempontú, felekezeti egyháztörténet-írás keretei között maradt. Kósa László és munkatársai, tanítványai sokat tettek eddig is egy távlatosabb, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti beágyazódású, megújított református egyháztörténetért. Mostani munkájuknak – sok fontos részeredmény mellett – legnagyobb heurisztikus értéke, hogy egy újszerű társadalomtörténeti nyelven, a szélesebb tudományosság számára is megelevenítő módon rajzolták meg azt a folyamatot, ahogyan a magyarországi református vallásosság új modellje a budapesti műhelyben kifinomálódott, Szabó Aladár 1880-as évekbeli fellépésétől 1945-ig. A kötetek különböző tanulmányaiból világosan kirajzolódik, hogy a nyugat-európai eredetű impulzusoknak miért pont Budapesten és a 19. század végétől lett jelentősebb hatása, s miért itt és ekkor kezdték el keresni az új modellhez vezető új megoldásokat, munkaformákat. A kötetlenebb, modern nagyvárosi élet általános-sága mellett meghatározó volt a helyi hagyománynélküliség, a tömeges bevándorlók folyamatos tradícióvesztése, a kisebbségi helyzet, a felekezeti vegyesházasságok magas aránya, a városon belüli szétszórtság, a társadalmi összetétel változása s az egyházi integráció mindezekkel összefüggő problémái. A figyelmes olvasóban a család- és intézménytörténetek, valamint a Szabó Aladárral kezdődő, sajátos társadalomtörténeti jelentést hordozó portrészor által megképződhet maga a megújulási folyamat is. Különösen fontos Kiss Rékának a *Református ébredés Budapesten* című gazdag leírása, összefoglaló elemzése. Élettél telhet meg az az elvontan modellváltási kísérletnek nevezett jelenségsor, amely a 19–20. század fordulóján jelentkező, a formális egyháztagokat misszionálni kívánó belmissziói mozgalomtól, az új módszerek, munkaformák, munkaágak Ravasz László-féle intézményesítésén, „egyháziasításán” át a negyvenes évek ébredési hullámaig terjed.

E megújulás eredménye megjelent a budapesti reformátusság megszerveződésében, ami újabb gyülekezetek létrehozásán, templomok építésén, intézmények fundálásán túl az egyház és a társadalom közötti kapcsolatháló újraszövezését is jelentette, s ezzel együtt a hitbuzgalmi és egyháztársadalmi élet megpezsdülését. Ezért is nevezi Kósa László a két világháború közötti időszakot a budapesti reformátusság virágkorának. De megjelent a megújulás eredménye abban is, hogy a budapesti műhelyben kipróbált új módszereknek, megoldásoknak, a formálódó modellelemeknek mintaadó szerepük, továbbsugárzó hatásuk lett az egész magyarországi reformátusság számára. Valamint megjelenik ennek a megújulásnak a máig ható eredménye abban is, hogy a református hagyomány, a református identitás mintázata jelentősen megváltozott. Már legfeljebb csak egyik eleme ennek az önképnek az, amit a 19. századi magyar kálvinizmus formált ki a hitelvek helyett a nemzeti eszme, a nemzeti függetlenség és a racionális-liberális progresszióhit felvállalásával. A tanulmánykötetben ez utóbbinak kitűnő összefoglalását adja Hatos Pál *Az 1909-es Kálvin-jubileum* című cikkében. A recenzensnek néha az a benyomása, mintha a felekezeti tudományosságon kívüli történészek körében megmaradt volna a magyar reformátusság entitásának ez a rég meghaladott képe. Most jó reménységgel lehetünk, hogy aki elolvassa ezt az ismertetést s kedvet kap legalább az új modell formálása szempontjából pillérnek tekinthető portrék és dolgozatok tanulmányozásához (Szabó Aladár, Benkő István, Ravasz László, Szabó Imre, Muraközy Gyula, Bereczky Albert, Zsindelyné Tüdös Klára, Soós Géza, Skót Misszió, vasárnapi iskolai mozgalom, összefoglaló cikk az egyesületekről, *Református Élet* hetilap, Kiss Réka cikkei az „ébredésről”, illetve az 1945 utáni fejleményekről), az már más jelentéssel teli entitásként fog tekinteni a budapesti, de a magyarországi reformátusságra is.

A tanulmánykötet nem áll meg 1945-nél, a virágzó budapesti református élet rajzánál. Kísérletet tesz arra, hogy a hetvenes évek elejéig felvázolja a történet folytatását. Az egyházüldözés különböző modellváltásain keresztül körülbelül ekkorra vált teljessé az egyházak pártállami ellenőrzése. Az eredményt Kósa László bevezetője tömören így fogalmazza meg: „Az intézményeitől, vagyonától, társadalmi kapcsolataitól megfosztott, küldetésében durván korlátozott egyház sorsa, bár maradtak hitbuzgalmi és emberi tartalékai, érthetően a hirtelen felgyorsuló hanyatlás lehetett”. (32. o.) A folyamat fontos részleteit Kiss Réka két utolsó tanulmányából, illetve a Ravasz, Bereczky, Zsindelyné portrék befejező részeiből ismerhetjük meg. Kósa László joggal hangsúlyozza a korszak egyházi, vallási életének kutatásával kapcsolatos sokféle nehézséget, s okkal nevezi e munkát úttörőnek. Kiss Réka kitűnő úttörése azonban máris igen magasra tette a mércét. A sokféle forrás feltárása, felhasználása, a nehezen hozzáférhető levéltári anyagokig, a források megbízható, finom, hajlékony kiaknázása, az értelmezések tagassága és intellektuális ereje, az ívek bátor meghúzásával összeférő megértés és tapintat mind-mind hozzájárul ahhoz, hogy bizvást megállapíthatjuk, Kiss Réka szilárd alapokat, eligazodási pontokat rakott le a későbbi kutatásokhoz.

Megjegyezzük még, hogy a nagy gonddal és attraktívan illusztrált kiadványhoz névmutató valamint mindkét kötet elején teljes egészében közölt magyar

nyelvű, illetve a második kötet végén angol nyelvű, jól tagolt tartalomjegyzék is tartozik. Kósa László szerkesztőnek és munkatársának, Kiss Rékának monografikus jellegű tanulmánykötete megbízható adattáiraival, kronológiájával, informatív és távlatos intézménytörténeteivel, izgalmas vallás- és társadalomstatisztikai elemzéseivel újszerű társadalomtörténeti műfajt jelentő kitűnő portréival, a népegyház/hitvalló egyház nagyobb léptékű problematikájának felmutatásával, a református entitás átmintázódásának rajzával és a kommunizmus alatti magyarországi református egyháztörténet fő vonalainak meghúzásával hatalmas munka, tiszteletre méltó, kitűnő teljesítmény, sarkalatos mű.

Ismertetés Kósa László: Tartozni valahová. Protestantizmus és református azonosságtudat c. kötetéről³

A recenzió írója régi adósa az ismertetendő könyv szerzőjének, Kósa Lászlónak. Engedtessek meg ez az ismertetésekben szokatlan szubjektív hangütés, mert mindez összefügg a tanulmánykötet meghatározó témájával, a református értelmiségi azonosságtudattal. Ugyanis ároni család fiaként a pesti egyetemre kerülve sokat segítettek önmagam, református értelmiségi mivoltom megőrzésében azok a találkozások, azok a nem is túl gyakori beszélgetések, amelyeket a csak néhány évvel idősebb, mégis atyai pártfogónak érzett Kósa Lászlóval, a gyulai templomtorony tövében felnőtt kollégával folytattam. A legújabb nemzedék azt hiszem nem érzi, s általában a nyugatiak sem fogják fel annak a szikár, súlyos mondatnak a drámáját, amellyel Kósa László kezdi válaszát abban az interjúban, amely eredetileg a zürichi kiadású „Die Reformierten. Suchbilder einer Identität” című reprezentatív nemzetközi kötetben jelent meg: *„Úgy vagyok református, hogy életem nagy része kommunista diktatúrában telt el.”* A könyvnek ez az egyik kulcsmondata, amely nagyrészt meghatározza azt a pozíciót, ahonnan a szerző megszólal.

A kötetben szereplő összesen tizenhat írás 1990 és 2007 között született. Kósa László korábbi, a protestáns művelődéstörténettel foglalkozó tanulmányai egyébként 1993-ban „Egyház, társadalom, hagyomány” címmel jelentek meg a Protestáns Közművelődési Egyesület sorozatának, a Societas et Ecclesianak a nyitó köteteként. A mostani könyvecskében közölt, hosszabb-rövidebb, 5–30 oldal közötti tanulmányok, előadások, publicisztikák tehát a rendszerváltoztatástól eltelt, ma már külön történeti szakasznak tekinthető időszak alatt elszórtan jelentek meg. Azaz nem előre eltervezett tanulmánykötettel van dolgunk. Az első betűtől az utolsóig folyamatosan olvasva mégis következetesnek, koherensnek érezhetjük az egészet. Ez alapvetően a szerző személyiségének szilárdságából, integritásából, szemléletének kiforrott állandóságából következik. Egyetlenegy olyan mozzanat van, ahol némi ellentmondást vélek felfedezni. Ennek forrása is az az ismeretanyag azonban, amelyet a szintén Kósa László által vezetett „Reformátusok Budapesten” című kutatás tárt fel, s amely meg is jelent a hasonló című kétkötetes fundamentális műben. (Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2006). Erre a kérdésre még visszatérünk.

Fontos a kötet koherenciáján belül a szépen megmutatkozó szerkezeti ív, ami a különböző időpontokban keletkezett írások szerencsés sorba rakásából következik. Említettük, hogy a szerző pozícióját a történelmi fordulópont, a krízishelyzet határozza meg, tudniillik az ateista, egyházromboló, egyházellenes hatalom összeomlása s a megépülés reménysége. „Juhaimnak maradékát összegyűjtöm”, idézi Jeremiástól illetve a „Felebarát” című erdélyi szórványgondozó lap fejlécéről 1991-ben. Hangsúlyozza is: „Ebben a mondatban nagy történelmi üzenet sűrűsödik.”

³ Kolozsvár, Koinonia Kiadó 2009. 197 old. Az ismertetés megjelent: Egyháztörténeti Szemle 2009. X. évf. 4. sz. 114–118

A körütekintő mérlegelést a kötet általánosabb szintről indítja: a magyar történelmi helyzetértelmezésektől, a keresztyénség általános hatásától a magyar népi kultúrára s a protestantizmus útjaitól, jelenlététől a kulturális és társadalmi életben. Egy rövid ismertetésben nincs módunk ezeknek a nagyívű tanulmányoknak a gazdagságában elmélyedni, s az elemzések intellektuális erejét méltatni. Így azon kívül, hogy jó szívvel ajánljuk figyelmes olvasásukat, mutatóban csak egy-két gondolatot emelünk ki. A tatárjárástól kezdve a nagy krízisekhez kapcsolódó történetértelmezések bemutatása után például megállapítja Kósa László, hogy 1945-nek, 1956-nak és 1989-nek nincs igazán tágas horizontú, nagyhatású értelmezése. Nem tudjuk, hogy túl vagyunk-e negyvenöt és ötvenhat vereségének következményein, s nem történt meg az anyagi és erkölcsi pusztítás számbavétele sem. A következő tanulmányokból meggyőzően bontakozik ki a magyar művelődés egyedisége, eredetisége, európaisága, változatos tagoltsága, rétegzettsége, felekezeti alapozású karaktere. Láthatjuk, hogy a protestantizmus hatása szerves része a magyar műveltségnek, s hogy a vallási sokszínűség műveltségbeli gazdagodással járt. Mint újabban sokat vitatott kérdést, megemlítem, hogy Kósa László sem lát Magyarországon weberi értelemben egyértelmű összefüggést a protestáns etika és a kapitalizmus szelleme között, de a 19–20. századi református birtokos parasztság mentalitásában, szigorú egyszerűségében, önkorlátozásra hajlamos mértéktartásában, szorgalmában megtalálja a puritanizmus nagy szellemi áramlatára is visszavezethető mintázatokat.

A Szárszón 1992-ben elmondott „A magyar protestantizmus útjai” című előadásban, ahol a szerző Révész Imre egy 1928-as előadása nyomán sorra veszi a lehetséges politikai-eszmei irányokat, arra a következtetésre jut, hogy protestáns ember egyénileg csatlakozhat – természetesen csak nem keresztyénellenes – politikai eszmékhez, pártokhoz, az egyház azonban ezt nem teheti. Kósa László a kötetben több helyen leírta, de legrészletesebben a Magyar Tudományos Akadémián 2000-ben a „Protestantizmus és magyar művelődés” című előadásában taglalta a protestáns azonosságtudatnak azt a 19. században kiformalódott erős elemét, amelyik a 20. század elejére a kultúrprotestantizmusban csúcsosodott ki, s máig érezteti hatását. A liberális teológia háttérbe szorította a hitvallásokat, megerősödött és túlsúlyba jutott viszont a történeti és a kulturális azonosulás. A protestánsokra úgy tekintettek, mint minden szabadságküzdelem, nemzeti függetlenségi harc letéteményeseire. A protestantizmus a vallásszabadságért és a polgári jogegyenlőségért folytatott küzdelemben tartós szövetséget kötött a politikai liberalizmussal. Az önazonosságban az üdvtörténettel, a hitvallásokkal szemben kitüntetettebb helyre került a szabadságjogok tisztelete, a magyar függetlenségi eszme, a történelemből levezetett nemzetvallás érzülete.

Az általánosabb, átfogó történeti tanulmányoktól a kötet második fele a konkrét kérdések felé vezet: a jelen, a mai reformátusság, a mai református értelmiség, a lokalitás (Budapest, budapesti egyházmegye, Gyula, erdélyi szörvány), a személyesség („Találkozásom a Bibliával”; „Mit jelent számomra reformátusnak lenni”) és a napi gondok felé („Kilencszáz szó rólunk reformátusokról”). Ennek a szerkezeti felépítésnek köszönhetően aktuális gondjainkkal már úgy tudunk szembesülni, hogy látjuk a történeti folyamatokat, az általánosabb kontextusokat,

a tanulságokat s vannak használható, felépített fogalmaink. Az az általános állítás, hogy a múlt ismerete magyarázza a jelent és következtethetünk belőle a jövőre, igencsak meggazdagodott konkrétumokkal is.

Ami tehát a jelent és a jövőt illeti, egyházunk megépülésének problematikáján belül Kósa Lászlót különösen három, egymással szorosan összefüggő kérdés izgatja. A sokféle ágaztatható gondolatmenetek közül a továbbiakban én is főleg ezekkel foglalkozom. Meghatározó kérdés a református azonosságtudat. Erre, a kötet alcímében kifejezetten szereplő fogalomra utal a főcím is: „Tartozni valahová.” Az azonosságtudathoz kapcsolódik a református kultúra és művelődés, valamint a református értelmiség kérdése. Azért ezt a két fogalmat kapcsolja az azonosságtudathoz, mert amint azt a rendszerváltoztatás szakaszát nyitó 1991-es elemző tanulmányban, a II. Református Világtalálkozóan a Debreceni Református Kollégiumban elmondott „Egyház és értelmiség” című előadásban megfogalmazta: „Az egyház mindenekelőtt spirituális közösség. Másodsorban azonban – történetileg változó tartalmú – kulturális és érzelmi közösség is. Ebben a számunkra drága építményben már igenis lehet és van az értelmiségnek külön hívatása, feladata.” Megismétli ezt a megközelítést a sok tekintetben korábbi gondolatmeneteket összegző 2006-os keltezésű kötetzáró tanulmány, amely az V. Református Világtalálkozó alkalmából Sárospatakon hangzott el „A református azonosságtudat mai kérdései” címmel. Eszerint „Az azonosságtudat két, együtt és külön-külön összetett hatalmas területből áll, a teológiai, hitbeli, spirituális, illetőleg a történelmi, társadalmi, kulturális összetevőből. Az első az állandót, a második a változót képviseli.” A szerző a tanulmánykötet rövid bevezetőjében is hangsúlyozza, hogy a református önazonosságnak csak ezekkel a változó történelmi-műveltségi elemeivel foglalkozik. Az identitás történetileg változó műveltségi elemeinek alakítójaként, kezelőjeként, továbbadójaként kapcsolódik ide az értelmiség.

Az elemzések gazdagságát, finomságait bemutatni ugyan nincs terünk, a nyugtalanító végkövetkeztetéseket azonban mindenképpen ki kell emelnünk. A szinte minden lényeges kérdést felvető 1991-es II. Világtalálkozó tanulmány így summáz: „A magyar református azonosságtudat túlnyomórészt idejét múlta vagy alig működik”. Az egyházunk gondjait kiáltványszerűen pontokba szedő 2000-es cikkben („Kilencszáz szó rólunk reformátusokról”) így fogalmaz Kósa László: „Hitelveink nem avultak el, ám elavulóban van kulturális azonosságtudatunk, mert nem bővül új értékekkel. Történeti identitásunk fokozatosan kiürül, nem eleven... Az időálló értékek mellé új megvilágítás, szempontok, teljesítmények, pozitív megközelítések szükségesek a református önazonosság számára.” Végül az V. Református Világtalálkozóra készült 2006-os összefoglaló tanulmány is ezt mondja: „hiányzik ... a református történelmi emlékezet, a vele összefüggő kulturális örökség általános újrakonstruálása...”. „Az elkopott emlékezet-klisék, ismételtetett hivatkozások, önmagunknak tetsző előadások, büszke nyilatkozatok helyett frissítésre, bővítésre, új gondolatfelvetésekre van szükség. Nagymértékben ettől függ a történelem birtoklása.”

A másik kulcsfogalomról, az értelmiségről a problémafelvető 1991-es előadásban így fogalmaz Kósa professzor: „Nekem az a véleményem, vannak református értelmiségiek Magyarországon, de közös célok, eszmények, hit és hagyomány

követésével összefűzött református értelmiség nincs.” A probléma okaira is utalva a 2000. évi „Kilencszáz szó ...” című számvetésben ezt megismételve hozzáteszi: „Akár templomos gyülekezeti tagok, akár csupán érzelmi vagy kulturális a kötődésük, nincs az egyházban terük és fórumuk a független alkotáshoz és a kritika folyamatos gyakorlásához, az értelmiségi lét két alaptevékenységéhez. Pedig csakis ezek megnyílásával képződhet korszerű közös eszményeket és célokat valló református értelmiség.” Hozzátehetjük, hogy sajtónkból is hiányzik a kritikai hang vagy legalább a különböző megközelítéseket vallók diskurzusának a lehetősége.

Végül térjünk vissza a tanulmánykötet már említett egyetlen ellentmondására. Az írások több helyen úgy mutatják be a 20. századot, már jóval 1945 előtt, mint amelyet a református önazonosság elkopása, kiüresedése, a hitvallásos alapok töredezése s kiszikkadt kultúrprotestantizmus jellemez. Ez sok tekintetben igaznak látszik. Ha a magas kultúra csúcsaira, a kiemelkedő protestáns alkotókra gondolunk, ezzel egyet is érthetünk. Református hitvallásos alapú, háttérű kiemelkedő színvonalú világértelmezés a magas kultúrában valóban ritka lett. Ez bizonyára összefügg a politika, jog, gazdaság, tudomány, technika, művészetek egyre inkább autonóm létszférakká való alakulásával. Ezzel párhuzamosan azonban kiformalódott a létszférák autonómiájának rögzülése utáni modern állapotnak inkább megfelelő hitvalló egyház is, amelynek döntő eleme a beleszületésen alapuló népegyházzal szemben a választáson, döntésen, személyes hiten nyugvó hitvalló egyház. A hitvalló egyház laicizálódott környezetben intenzív és változatos missziói munkával támogatott rendszeres és elmélyült hitéletet élő hívekből álló egyház. Amint az a „Reformátusok Budapesten” című kötetbeli tanulmányból s még inkább a szintén Kósa László által szerkesztett hasonló című két kötetes mű vonatkozó fejezeteiből kiderül, a magyar református vallásosságnak ez az új modellje fokozatosan formálódott ki a budapesti műhelyben. A folyamat a 19. század végén indult a formális egyháztagokat misszionálni kívánó belmissziói mozgalommal, folytatódott az új módszerek, munkaformák, munkaágak Ravasz László-féle intézményesítésén át a negyvenes évek ébredési hullámaig. Ez együtt járt az egyház és társadalom közötti kapcsolatháló újrászövésével. Kósa László is sorolja a jellemző törekvéseket: mélyebb kegyesség gyakorlása, törődés a társadalom eltaszítottjaival, a diakónia vállalása, az ifjúság, a nők és a munkásság felé forduló misszió. Megállapítja, hogy a két világháború közötti budapesti református egyházi életéről túlzás nélkül lehet virágkorként beszélni. A református egyházban annyi tehetséges, tetterős és ügybuzgó lelkész és világi hívő még soha nem tevékenykedett. Hiába volt tájéka is ennek az áradásnak, s hiába következtek a romboló, szörnyű évtizedek, az ébredés nem egy emblematisztikus alakjának elbukását is hozva, a belmisszióval indult két-három emberöltőnyi folyamat mégis máig hatóan megváltoztatta a református hagyományt.

Ezért vitatkoznék Tőkéczi László egy ide vonatkozó megállapításával is. A Magyar Nemzet 2009. május 30-i számában interjút adott Balavány Györgynek. Az újságírói kérdésre, amely arra vonatkozott, hogy a korábbi, pietistának nevezett mozgalomhoz kapcsolódó második világháború utáni ébredés, mint hagyomány nem használható-e fel a reformátusság megújításához, többek között azt válaszolja, hogy ez a mozgalom arra a hagyományos magyar társadalmi struktúrára épült,

amely 1949 után megsemmisült, tehát nincs mire építeni, s így „a pietista ébredési mozgalom is elszigetelt csoportoké, nincs igazi folytonossága. Az átlagos magyar reformátusnak halvány sejtelve sincs arról, hogy mi volt az ébredés és mit jelentett.” Van igazság ebben a sarkos fogalmazásban. A társadalmi szerkezet minden következményével együtt valóban radikálisan más, s az átlag reformátusnak valószínűleg tényleg fogalma sincs arról, hogy mit jelentett az ébredés s hozzátehetnénk: annak több évtizedes előzménye.

Ugyanakkor azonban korunk átlagos reformátusa mégiscsak abban él benne, ami minden rombolások s emberi esendőségek ellenére megmaradt abból a két-három emberöltőnyi, egyre szélesedő, mélyülő megújulási folyamatból. Ha megnézzük bármelyik élő gyülekezetünk mindennapi életét, azokat a munkaformákat, munkaágakat, missziói megoldásokat, amikkel élnek, azt látjuk, hogy az istentiszteleten kívül szinte minden ebből az alig több, mint száz éve formálódni kezdő hagyományból származik. Értékén kellene becsülnünk ezt a friss hagyományt, az egyházi életnek ezt az új kultúráját. A hitvalló egyháznak ez a működésmódja kellő bölcsesség esetén nem zárja ki a népegyházi formák még lehetséges felhasználását, mozgósítását, ugyanakkor adekvát formája a laicizálódó világban autonóm létszférává váló vallásosságnak. Ebben az értelemben erre a hagyományra építkezni lehet. Az építkezés hatékonyságát viszont valóban fokozná, ha ismertebbé, tudatosabbá válna, hogy ez az élő gyakorlat hogyan is keletkezett, honnan is hagyományozódott. Hasznos lenne például a Kósa László által szerkesztett „Reformátusok Budapesten” című kétkötetes, 1500 oldalas, már alig beszerezhető könyvből kiemelni és népszerű formában újra kiadni azt a körülbelül 400 oldalt (nagyhatású, újító lelkészek és világiak portréit, az egyesületeket, intézményeket, új munkaformákat bemutató, elemző fejezeteket), amelyek ennek a továbbépíthető hagyománynak a folyamatos kiformalódását nagy erővel mutatják be.

Kósa László kordokumentumként is olvasható kitűnő tanulmánykötete gondolkodásra, új utak keresésére és cselekvésre biztat. Figyelmes olvasását ajánlom nemcsak minden gondolkodó, közösségünkért, a látható egyházért felelősséget érző református egyháztagnak, hanem minden, a magyar egyháztörténet iránt érdeklődő értelmiséginek. A jól szerkesztett, szépen gondozott kötet végén megtalálhatjuk valamennyi írás első megjelenési helyét is. A szép kiállítású, kemény fedelű könyv első és hátsó borítóját a római Szent Kelemen Bazilika XII. századi mozaikjának megkapó részletei, a „szép híves patakra” hajló szarvasok képei ékesítik, felidézve az összetartozó olvasókban a Szenci Molnár Albert fordításában ismert 42. genfi zsoltárt.